

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ,
МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ**

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

*Дороніна М. С.
Сасіна Л. О.*

**СОЦІОЛОГІЯ
(ВІЗУАЛІЗАЦІЯ ОСНОВНИХ
ПОЛОЖЕНЬ)**

Навчальний посібник

Харків. Вид. ХНЕУ, 2011

УДК 316(075.8)

ББК 60.5я73

Д69

Рецензенти: – докт. екон. наук, професор, проректор з науково-педагогічної роботи Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, Бузько І. Р.; докт. філософ. наук, професор, зав. кафедри гуманітарних наук Харківської державної академії фізичної культури Газнюк Л. М.

Затвердження на засіданні вченої ради Харківського національного економічного університету.

Протокол № 7 від 18.04.2011 р.

Дороніна М. С.

Д69 Соціологія (візуалізація основних положень) : навчальний посібник / М. С. Дороніна. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2011. – 172 с. (Укр. мов.)

Розглянуто історію розвитку соціологічної думки, ключові наукові концепції; визначено сутність особистості, суспільства, соціальних зв'язків, завдяки яким окрема людина залучається до соціальної спільноти; охарактеризовано деякі галузі соціології; показано відмінності різних методів проведення дослідження. Для активізації навчального процесу застосовано засоби візуалізації і паралельного вивчення різних теорій соціології.

Рекомендовано для студентів вищих навчальних закладів, а також може бути цікавим для широкого кола читачів.

ISBN

УДК 316(075.8)

ББК 60.5я73

© Харківський національний економічний університет, 2011

© Дороніна М. С. Сасіна Л. О.
2011

Зміст

Вступ.....	5
Розділ 1. Соціологія як наука, її історія.....	8
1. Вступ до соціології	8
1.1. Сутність соціології як науки, її об'єкт, предмет, завдання	8
1.2. Виникнення соціології як науки	12
1.3. Місце соціології в системі суспільних і гуманітарних наук.....	13
2. Історія становлення і розвитку соціології.....	19
2.1. Коротка характеристика етапів розвитку	19
2.2. Протосоціологічний період	21
2.3. Формування соціології	24
2.4. Класичний період	34
2.5. Сучасна соціологія	43
2.5.1. Сучасні макросоціологічні теорії	43
2.5.2. Сучасні мікросоціологічні теорії	52
Розділ 2. Суспільство як соціальна система; основні галузі соціологічного знання.....	63
3. Суспільство як соціальна система, його соціальна структура.....	63
3.1. Поняття суспільства і його соціальної структури.....	63
3.2. Сутність і види соціальних зв'язків.....	67
3.3. Сутність і види соціальних інститутів	69
3.4. Теорії розвитку суспільства	72
3.5. Теорія соціальної стратифікації	75
3.6. Сутність і види соціальних груп.....	79
3.7. Сутність і види колективів.....	82
4. Особистість у системі соціальних зв'язків	89
4.1. Сутність поняття «особистість».....	89
4.2. Характеристика та види соціальних статусів.....	91
4.3. Характеристика та види соціальних ролей.....	94

4.4. Соціалізація особистості.....	101
5. Спеціальні соціологічні теорії.....	109
5.1. Соціологія культури	109
5.2. Соціологія конфлікту.....	114
5.3. Економічна соціологія.....	119
5.4. Соціологія праці і управління	121
5.5. Соціологія політики.....	124
5.6. Соціологія релігії.....	130
6. Організаційна структура соціологічної роботи в Україні і проведення соціологічних досліджень	136
6.1. Соціологічна робота в Україні	136
6.2. Види соціологічних досліджень	140
6.3. Програма соціологічних досліджень	141
6.4. Методи збору первинної інформації	143
6.4.1. Опитування.....	143
6.4.2. Соціометричний метод	146
6.4.3. Спостереження	149
6.4.4. Соціальний експеримент	152
6.4.5. Аналіз документів.....	159
Словник основних термінів	163
Іменний покажчик.....	168
Предметний покажчик	169
Рекомендована література	171

Вступ

Знання про суспільство почали формуватись у ті часи, коли людина почала усвідомлювати свою приналежність до групи, залежність від поведінки інших людей і стосунків з ними. З розвитком цивілізації виникла необхідність узагальнити і систематизувати уявлення про будову суспільства, природу людини, моделі її поведінки.

Складність сучасних суспільних процесів і явищ вимагає від дослідників фундаментальних теоретичних знань, перш за все, всього спектру існуючих концепцій, визначень, які складають каркас науки соціології.

Для полегшення сприйняття матеріалу, активізації навчального процесу автори підготували навчальний посібник, який має дві особливості:

- використання засобів візуалізації;
- паралельне викладення думок різних вчених з ключових питань соціології.

Мета навчального посібника – допомогти студентам сформувати систематизовані знання з соціології, науково осмислити складні явища і процеси сучасного суспільного життя та зорієнтуватись у них.

Візуалізація в загальному значенні – це метод представлення інформації у вигляді зображень (наприклад, рисунків, фотографій, графіків і т. і.).

Чому автори пропонують використовувати саме засоби візуалізації? Тому, що (як вважається) через зоровий канал людина одержує приблизно 90 % інформації. Традиційно засоби візуалізації застосовувались для більш наглядного зображення інформації. Зараз же стає зрозумілим, що з їх допомогою можна описати соціальні, психологічні явища і процеси. Крім того, засоби візуалізації покликані «будити» людську уяву, розвивати мислення, одержувати інсайти. Це положення має принципове значення. Стало очевидним, що вивчення теоретичної соціології неможливе без соціологічної уяви, в якій поєднуються наукові знання і «мистецтво не довіряти» фактам, які лежать на поверхні. Соціологічна уява розвиває здібності помічати латентні сторони дійсності, проникати в сутність соціальних явищ і процесів, розуміти підтекст, прогнозувати ймовірний хід подій. Крім того, соціологічна уява необхідна для діагностики стану суспільства, вияву аномічних явищ, пошуку методів «профілактики» і «лікування» соціальних «хвороб».

Складність і неоднозначність суспільних процесів примусили авторів навчального посібника викладати соціологічні знання через призму паралельного бачення і розуміння різних точок зору, різних наукових концепцій, тобто в політеоретичній інтерпретації. Такий підхід також є формою активізації навчального процесу, яка передбачає розвиток у студентів творчо-критичного ставлення до соціологічних теорій, їх методологічного інструментарію.

Практичне значення подібного підходу при викладенні матеріалу полягає в формуванні у студентів навичок комплексного і одночасно вибіркового використання різних теорій, їх методологічних засобів, розвитку вмінь на цій основі приймати раціональні рішення (економічні, управлінські і т. і.). Політеоретична інтерпретація дозволяє створити методологічні і методичні передумови для вибору теорій, які найбільш адекватно відображають соціальну реальність, і технологій проведення її аналізу.

Викладення матеріалу в навчальному посібнику має модульну будову, відповідає затвердженій Робочій програмі з навчальної дисципліни і дозволяє розглянути основні питання, що складають предмет дослідження соціології. Так, показана історія розвитку науки, розкрита сутність ключових теорій, визначена природа суспільства, особистості, соціальних зв'язків, завдяки яким окрема людина залучається до суспільного життя; охарактеризовані деякі галузі соціології, існуючі методи проведення соціологічних досліджень.

В сучасних умовах соціологічна освіченість має не тільки визначальне значення для формування наукового світогляду, а й набуває особливого, прагматичного, ціннісного змісту: соціальна компетентність сприймається зараз як індивідуальний капітал, який дозволяє молодому спеціалісту реалізувати свій творчий і професійний потенціал.

У результаті вивчення дисципліни «Соціологія» у студентів повинні бути сформовані ключові (надпредметні, загальні) та спеціальні (предметні) компетенції – здатність використовувати знання, навички, особистісні здібності та досвід для вирішення практичних задач і проблем, а також для професійного і особистісного розвитку.

Зміст ключових компетенцій:

- соціальна компетенція – формування і розвиток здатності жити в соціумі, враховувати інтереси і потреби різних соціальних груп, дотримуватись соціальних норм і правил, співпрацювати з різними партнерами;

- комунікативна компетенція – формування вмінь володіти засобами, техніками, формами спілкування, встановлювати соціальні зв'язки, налагоджувати соціальні відносини в межах соціальних груп і спільнот;

- інформаційна компетенція – формування системи знань з єдиної термінологічної основи, інформаційного фонду для проведення соціологічних досліджень явищ і процесів соціальної реальності;

- когнітивна компетенція – формування вмінь абстрагуватись від розповсюджених стереотипів і уявлень про світ, суспільство, місце і роль особистості в ньому і створювати науковий світогляд.

Спеціальна компетенція: формування вмінь самостійно визначати наявність соціальної проблеми, що містить протиріччя і торкається інтересів багатьох людей, розробляти програму соціологічного дослідження, проводити його, обґрунтовувати рекомендації щодо зняття протиріч.

При підготовці навчального посібника враховувався кращий вітчизняний і зарубіжний досвід фахівців, використовувались матеріали опублікованих монографій, статей, підручників, навчальних посібників, а також власні напрацювання викладачів кафедри соціології і психології управління ХНЕУ.

Ідея видання подібного навчального посібника виникла після успішної апробації на заняттях однієї з форм актуалізації теоретичних знань, заснованої на використанні засобів візуалізації. Матеріали найбільш вдалих презентацій, підготованих кращими студентами 1 і 3 курсів факультету «Економічної інформатики» ХНЕУ, були частково використані у роботі після творчого доопрацювання.

Отримана теоретична і практична підготовка в подальшому дозволить випускникам орієнтуватись в процесах, що засновані на взаємодії з соціальними групами, організаціями і окремими особистостями.

Розділ 1. Соціологія як наука, її історія

1. Вступ до соціології

- 1.1. Сутність соціології як науки, її об'єкт, предмет, завдання
- 1.2. Виникнення соціології як науки
- 1.3. Місце соціології в системі суспільних і гуманітарних наук

1.1. Сутність соціології як науки, її об'єкт, предмет, завдання

З глибокої давнини людей цікавили не тільки природні явища, але й проблеми, пов'язані з їх власним існуванням. В процесі пізнання вони розробляли методи вивчення соціальних і природних явищ і процесів, з їх допомогою складали цілісне уявлення про світ.

Соціологія – це наука, створена сучасною цивілізацією, яка покликана пізнавати суспільство і людську поведінку.

Вивчення соціології (її теорій, понятійного апарату, методів) породжує особливий погляд на оточуючу дійсність, особливий спосіб її сприйняття.

Розвинуті соціологічне мислення і соціологічна уява дозволяють досліднику вивчати суспільство з точки зору зв'язків і взаємодії людей. Чим більше зв'язків, тим складнішою є структура взаємодії. Як люди об'єднуються в групи? Коли і чому виникло суспільство? Чи обов'язковими є соціальна ієрархія і соціальний контроль? Що породжує соціальні конфлікти? В чому їх сутність і які наслідки? Чи можна пояснити логіку суспільних змін і феномен людської поведінки? Відповіді на ці питання шукає соціологія.

Діяльність науковців-соціологів багатогранна, як і саме наше життя, але в будь-якому разі вона спрямована на вияв проблеми, що містить внутрішнє протиріччя, дослідження її соціологічної сутності, пошук способів усунення або зменшення протиріччя і обґрунтування своїх пропозицій суспільству.

Визначення

Соціологія – наука про становлення, розвиток і функціонування суспільства, його елементи, соціальні відносини і соціальні процеси, про механізми і принципи їх взаємодії.

Соціологія вивчає соціальну сферу життя суспільства – область соціальних відносин як відносин між більш чи менш широкими спільнотами людей та самими людьми, що є частинами тих спільнот.

У центрі **соціального** життя – взаємодія людей, сукупність соціальних зв'язків, що породжують складні соціальні структури: суспільство, культура, держава, право, мораль, наука, мистецтво, родина тощо.

Рис. 1. Походження терміну «Соціологія»

Термін «Соціологія» впровадив до наукового вжитку у 30-х роках XIX ст. французький філософ, соціолог *Огюст Конт* (1798 – 1857), який ототожнював соціологію з суспільствознавством, що охоплює всі галузі знань про суспільство.

Філософія *О. Конта*, будучи одним із провідних напрямів тогочасного суспільствознавства, отримала назву «позитивізм».

Позитивізм – це філософська течія, представники якої єдиним джерелом знання вважали емпіричні (засновані на чуттєвому досвіді) дані, заперечували пізнавальну цінність теоретичного мислення, філософських знань.

Шведський соціолог *Пер Монсон* вважає, що «не існує виключного, одного, найбільш правильного способу вивчення суспільства, який би не містив в собі протиріч і не створював наукових проблем, – все залежно від того, як дослідник розуміє суспільство і який спосіб співвіднесення себе з ним обирає». Також вчений стверджує, що соціологія – наука багатопарадигматична.

Об'єкт соціології

Об'єкт соціологічного пізнання не збігається з певним конкретним явищем суспільного життя чи явищем суто соціальним, оскільки він може бути відокремлений з об'єктивної реальності та класифікований за різними аспектами.

Об'єктом соціологічного пізнання є сукупність соціальних зв'язків і соціальних відносин.

Оскільки ці зв'язки і відносини у кожному конкретному соціальному об'єкті завжди організовані, **об'єкт** соціологічного пізнання виступає тільки як соціальна система.

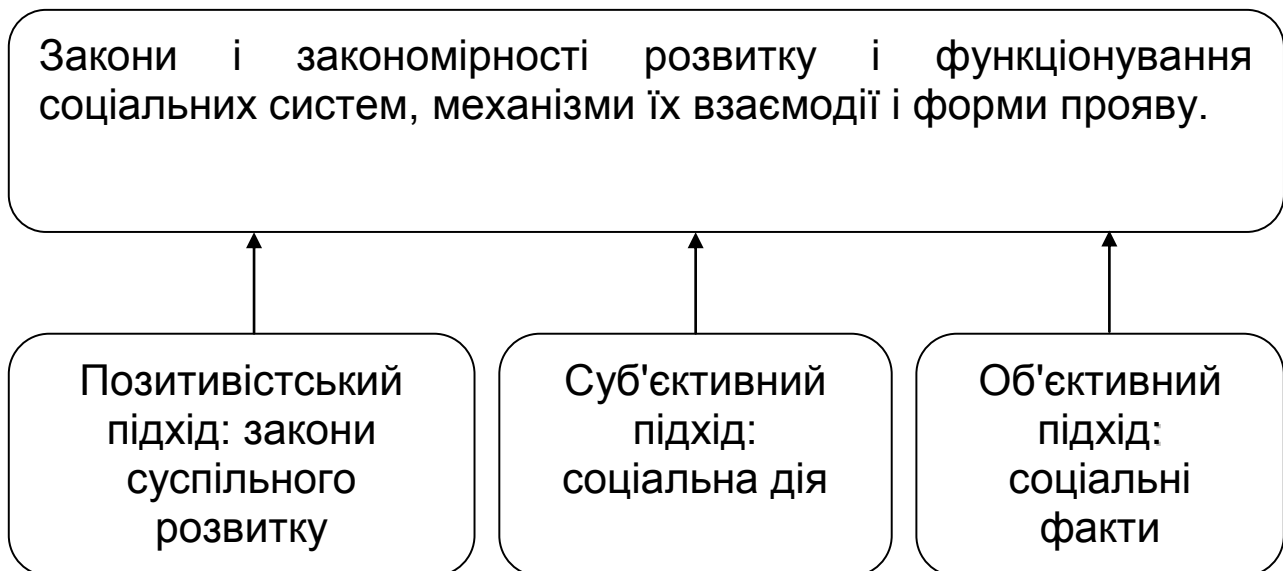

Рис. 2. Предмет соціології

На думку американського соціолога *Ч. Райта Міллса*, мета соціології полягає в тому, щоб дати людині можливість бути вільним, активно втручатися в історію, але в той же час не дозволяти керувати собою тим, хто знаходиться при владі, не дозволяти нав'язувати собі їхню думку. Саме в демократичному масовому суспільстві з його над-організацією і прихованими структурами влади *Ч. Міллс* бачив необхідність подібної емансипації мислення.

Завдання соціології

- Вивчення соціальних систем, зв'язків і відносин в них з метою направленою управління ними.
- Емпіричне дослідження дійсності (вивчення суспільної думки, різних форм девіантної поведінки і т. д.).

В структурі соціологічного знання можна виділити п'ять рівнів:

Рис. 3. Структура соціологічного знання

Прикладні дослідження проводяться для вивчення конкретних соціальних проблем і пошуку шляхів їх вирішення.

Емпіричні дослідження виконуються для перевірки правильності теорій.

Конкретні (спеціальні) теорії – це формалізовані, конкретні моделі соціальних процесів.

Загальна теорія містить фундаментальні знання про суспільство в абстрактному вигляді.

Наукова картина світу в соціології – це сукупність найбільш загальних знань і уявлень про оточуючу дійсність, суспільство, місце і роль людини в ньому.

Функції соціології:

1. Гносеологічні (теоретико-пізнавальна і світоглядно-ідеологічна);
2. Соціальні (практико-перетворювальна, прогностична, організаційно-технологічна, критична, гуманістична, соціального управління).

1.2. Виникнення соціології як науки

Етапи еволюції соціології

- 1) Донауковий (від античної епохи до початку XIX ст.).
- 2) Науковий (30-ті роки XIX ст.).

1) донауковий:

- панування теологічних теорій;
- у Новий час (XVII – XVIII ст.) – раціоналістичні теорії побудови суспільства;
- наукова соціологія походить від соціальної філософії.

2) науковий період:

- поява соціології – це реакція на суспільну потребу знати і вивчати соціальний світ;
- коріння соціології має загальноцивілізаційну природу.

Ідейні передумови виникнення соціології:

- консервативна і ліберальна орієнтації в соціальному мисленні;
- погляди Сен-Сімона, французьких істориків періоду Реставрації, Гегеля.

Суспільні передумови виникнення соціології

- Розвиток капіталізму, хвиля соціальних конфліктів, протиріччя у функціонуванні буржуазної демократії потребували позитивістського вивчення і пояснення соціальних процесів і явищ.
- Одночасний швидкий розвиток суспільних наук висвітив новий комплекс проблем, які вимагали самостійного розгляду.

О. Конт

Ісідор Марі Огюст Франсуа Ксав'є Конт (1798 – 1857) французький філософ і соціолог. Родоначальник позитивізму. Основні праці: «Курс позитивної філософії» (1830 – 1842), «Система позитивної політики» (1851 – 1854).

Г. Спенсер

Герберт Спенсер (1820 – 1903) – англійський філософ і соціолог, один з родоначальників еволюціонізму, ідеї якого користувалися великою популярністю в кінці ХІХ століття, засновник органічної школи в соціології; ідеолог лібералізму.

1.3. Місце соціології в системі суспільних і гуманітарних наук

В даний час соціологія займає особливе місце в системі суспільних і гуманітарних наук.

По-перше, **соціологія** – це наука про суспільство, яка вивчає закони його функціонування і розвитку. На відміну від історії, яка вивчає те, що повторити не можна і не можна експериментально перевірити, соціологія в основному вивчає цикли діяльності суспільства, що повторюються.

По-друге, **соціологія** виступає як теорія і методологія для всіх суспільних і гуманітарних наук, завдяки загальній теоретичній соціології, яка є одним з п'яти рівнів соціології.

По-третє, **соціологія** розробляє техніку і методіку вивчення людини і її діяльності, методи соціального вимірювання і т. п., які необхідні і використовуються всіма іншими суспільними і гуманітарними науками для отримання найдостовірнішої інформації про соціальні явища або процеси.

По-четверте, в даний час проводиться ціла система досліджень на стику **соціології** з іншими науками, які одержали назву соціальних досліджень (соціально-економічні, соціально-демографічні, соціально-політичні і ін.)

Цікавий приклад навів *П. А. Сорокін* при визначенні поняття соціології: якщо є «N» різних об'єктів вивчення, то їх вивчатиме «N»

конкретних наук, до яких приєднається «N+1» наука – соціологія, яка вивчатиме те загальне, що властиве всім цим об'єктам. Соціологія має велике значення для інших наук, оскільки вона дає науково обґрунтовану теорію про суспільство і його структури, а також допомагає їм з'ясувати закони і закономірності взаємодії різних структур.

Рис. 4. Місце соціології у системі наук

В системі суспільних наук є ряд дисциплін, зв'язок соціології з якими найтісніший і навіть взаємно необхідний.

Філософія

Соціологія, як і ряд інших наук, походить від філософії. Тривалий період часу соціологічне знання накопичувалося в надрах філософії.

При дослідженні ряду ключових проблем суспільного життя теоретична соціологія тісно переплітається з соціальною філософією. Але соціологія не є філософською наукою і тому вивчає закони меншого ступеня спільності, ніж соціальна філософія. Соціальна філософія, здійснюючи аналіз розвитку суспільства, спирається на загальнофілософські закони, тобто закони, діючі і в природі, і в суспільстві, і в людському мисленні. Приклади законів соціальної філософії – закони співвідношення суспільного буття і суспільної свідомості, закони, що характеризують джерело саморуху суспільного життя.

Для філософії об'єктом дослідження є людина, а для соціології – суспільство. Це не означає, що соціологія відмежовується від людини, суспільство в даному випадку є об'єктом, за яким стоїть людина з її потребами, інтересами, соціальні групи, соціальні інститути, соціальні процеси. Якщо філософія вивчає суть людини, особи, то соціологія – особу як соціальний тип.

Філософія і соціологія – це дві самостійні соціальні науки, які знаходяться в діалектичній взаємодії і тотожності основних принципів розуміння світу, а не включені одна в іншу.

Історія

Соціологія, як і історія, має об'єктом і предметом свого дослідження суспільство і його закономірності в їх конкретних проявах. Вони обидві відтворюють соціальну дійсність в єдності необхідного і випадкового. Так чи інакше, кожна з них базує своє знання на дослідженні конкретних фактів суспільного життя. Хоча знання про минуле дуже важливі, але вони не здатні повністю пояснити теперішній час і тим більше допомогти передбачати майбутнє. Сучасність завжди відрізняється від минулого. Завдання соціології полягає в тому, щоб зафіксувати це нове на рівні соціально типового.

Слід зазначити, що і соціологія, і історія стикаються з двома проблемами. По-перше, з наявністю в суспільстві об'єктивних, не залежних від волі і свідомості людей закономірностей, які причинно детермінують зміст, характер і напрям його розвитку. По-друге, з існуванням індивідуальних, неповторюваних явищ і процесів, які неможливо причинно пояснити, але які мають закономірний характер, здійснюючи при цьому істотний вплив на напрям розвитку суспільства і його історії.

Політологія

Тісний взаємозв'язок між соціологією і політологією визначається наступним: по-перше, найважливішими суб'єктами і об'єктами політики є соціальні спільності, соціальні організації і інститути; по-друге, політична діяльність – це одна з основних форм життєдіяльності особи і

спільностей, яка безпосередньо впливає на соціальні зміни в суспільстві; по-третє, виявити закономірності політичного життя можна, тільки враховуючи особливості суспільства в цілому як соціальної системи.

Не дивлячись на це, соціологія і політологія абсолютно різні науки. Соціологія досліджує соціальну реальність, соціальне життя суспільства, вивчає людей і спільності як об'єкти і суб'єкти діяльності, відносин і поведінки. Політологія ж вивчає політичну дійсність, політичне життя суспільства. Тому між цими двома науками існує взаємодія, і не випадково на їх межі виникла нова особлива дисципліна – соціологія політики.

Економічні науки

Економічні науки вивчають закономірності і форми розвитку відносин, які складаються в процесі виробництва, обміну та розподілу матеріальних благ. Оскільки основною формою діяльності суспільства є матеріальне виробництво, економічна діяльність, то, відповідно, соціологія тісно взаємодіє також і з теорією цієї діяльності – економічною наукою.

Трудова діяльність змінюється з урахуванням розвитку людини як соціальної істоти – що якраз і вивчає соціологія. Вчені в розвинених країнах світу вже давно виявили взаємозв'язок підвищення продуктивності праці зі збільшенням потреб працівника, з формуванням на робочому місці людських відносин тощо.

Таким чином, вже йдеться не про розвиток працівника як простого виконавця і носія певних виробничих функцій, а про розвиток суб'єкта цілісної свідомої діяльності, в яку включаються і формування цілей, і пошук оптимальних шляхів їх досягнення.

Інші науки

У соціології багато спільного з такими науками, як демографія, статистика, антропология, педагогіка, психологія та ін. Ця спільність полягає у тому, що вони використовують загальні методи для отримання знання. Адже опитування і спостереження використовує не тільки соціологія, але й психологія, педагогіка, статистика, журналістика, медицина тощо. Експеримент як метод знаходить своє широке застосування і в психології, економіці і в природничих науках. Контент-аналіз проводять в літературі, історії та юриспруденції.

Очевидний також зв'язок соціології з правовими науками, що вивчають юридичні норми, які регулюють соціальну поведінку людей і закріплюють певні відносини всередині суспільства.

Соціологія впливає на розвиток етики і естетики. Вона надає їм кількісну і якісну оцінку ступеня розвиненості норм і цінностей, які регулюють відносини між людьми; дозволяє встановити рівень зрілості естетичного смаку, шляхи і форми задоволення духовних потреб населення.

Висновки

Практично немає сфери суспільного життя, яка б не піддавалася соціологічному аналізу і дослідженню як в теоретичному, так і в прикладному аспектах. Це дозволяє соціології тісно взаємодіяти з багатьма соціально-гуманітарними науками і не тільки впливати на характер їх розвитку, але також відчувати зворотну дію. У зв'язку з включенням соціології в загальний контекст міждисциплінарних зв'язків зростає її роль, збагачується теоретико-методологічний фундамент і арсенал методичних засобів дослідження соціальної реальності, виникає можливість комплексного підходу до вивчення соціальних проблем.

Розуміння прихованої від поверхневого погляду логіки розвитку соціальних структур, механізмів і законів поведінки людей – обов'язкова умова побудови цивілізованого і освіченого суспільства.

Ключові терміни: соціологія, об'єкт соціології, предмет соціології, задачі, функції, позитивізм, рівні соціологічного знання.

Питання – завдання:

1. Поясніть, чому соціологію нарівні з фізикою вважають основою людських знань?

2. Поясніть, чому на вершині піраміди соціологічних знань знаходиться наукова картина світу?

3. Чи потрібно студенту мати науковий світогляд? Відповідь обґрунтуйте.

4. Прочитайте визначення предмета соціології.

«...Можна назвати інститутом всі вірування, всі поведінки, встановлені групою. Соціологію тоді можна визначити як науку про інститути, їх генезис і функціонування» (Е. Дюркгейм).

«Соціологія вивчає явища взаємодії людей один з одним, з одного боку, і явища, що виникають з цього процесу взаємодії, – з іншого» (П. Сорокін).

«Соціологія – це наука про становлення, розвиток і функціонування соціальних спільностей і форм їх самоорганізації: соціальних систем, соціальних структур і інститутів. Це наука про соціальні зміни, викликані активністю соціального суб'єкта – спільностей; наука про соціальні відносини як механізми взаємозв'язку і взаємодії між різноманітними соціальними спільностями, між особистістю і суспільством; наука про закономірності соціальних дій і масової поведінки (В. Ядов).

«Соціологія – це вивчення суспільного життя людини, вивчення груп і суспільств» (Е. Гідденс).

Яке з визначень є найбільш правильним? Відповідь обґрунтуйте.

5. Як ви розумієте висловлювання Ч. Міллза: «Перший урок соціології полягає в тому, щоб допомогти людині знайти себе в контексті своєї епохи»?

6. Сучасний американський вчений Р. Мертон якось сказав: «Соціологія – це дуже молода наука про дуже давній предмет вивчення». Поясніть, що автор мав на увазі.

7. Назвіть, які компетенції розвиває перша тема «Соціології».

Завдання для поглибленого самостійного вивчення:

1. Охарактеризуйте головні завдання соціології, як науки і навчальної дисципліни.
2. Розкрийте сутність позитивізму.
3. Поясніть, чому в розвинутих країнах соціологічна освіта одержує державну підтримку?
4. Покажіть зв'язок соціології з науками, які ви професійно вивчаєте.

Література: Основна [1 – 3], додаткова [5 – 14; 17].

Контрольні запитання для самодіагностики:

1. Що вивчає соціологія?
2. Коли і ким вона була сформована?
3. Чим відрізняються знання наукові від позанаукових?
4. Що є спільного та відмінного між соціологією і філософією?
5. Які об'єктивні фактори зумовили становлення соціології як самостійної науки?
6. У чому сутність соціологічного позитивізму?

2. Історія становлення і розвитку соціології

- 2.1. Коротка характеристика етапів розвитку
- 2.2. Протосоціологічний період
- 2.3. Формування соціології
- 2.4. Класичний період
- 2.5. Сучасна соціологія

2.1. Коротка характеристика етапів розвитку

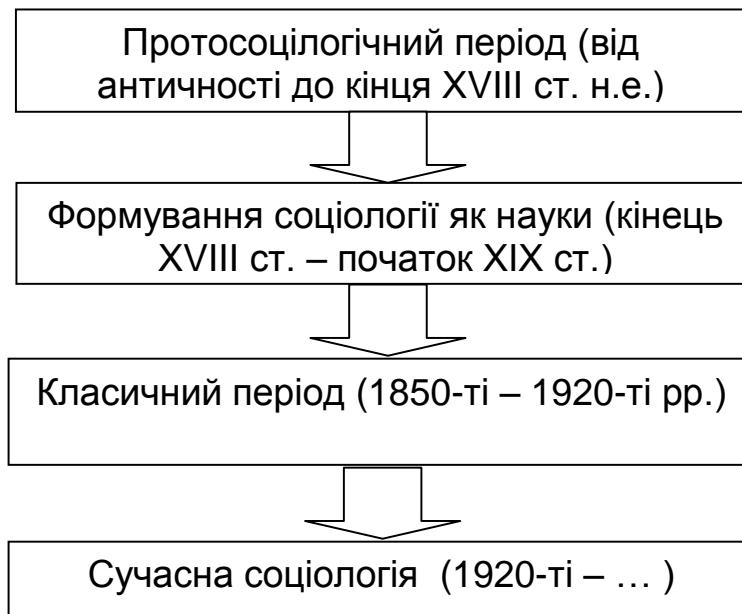

Рис. 5. Етапи розвитку соціології

Протосоціологічний період (від античності до кінця XVIII ст. н.е.)

Охоплює Стародавні часи і триває до кінця XVIII ст. (до початку формування соціології як науки). Найвидатнішими представниками цього етапу були: *Конфуцій, Платон, Арістотель, Аврелій Августин, Фома Аквінський, Г. Гроцій, Дж. Локк, Т. Гобс, Ж.-Ж. Руссо, І. Кант, Г. Гегель, Ш. Фур'є, К. Сен-Сімон* та інші. Заслуга їх в тому, що вони запровадили поняття, які згодом використала соціологічна наука, а саме: «суспільство», «соціальна реальність», «соціальний рух», «соціальний закон», «соціальний детермінізм», «прогрес» тощо.

Формування соціології як науки (кінець XVIII ст. – початок XIX ст.)

Огюст Конт (1798 – 1857) – засновник соціології як науки. Його основні твори – «Курс позитивної філософії», «Система позитивної політики», «Позитивістський катехизис». *О. Конт* дав назву соціології як науці, окреслив її предмет і методи.

Герберт Спенсер (1820 – 1903) – продовжувач позитивістської лінії в соціології. Вчення *Г. Спенсера* викладено в його працях: «Вивчення соціології», «Принципи соціології», «Основи соціології», «Соціологія як предмет вивчення».

Класичний період (1850-ті – 1920-ті рр.)

Еміль Дюркгейм (1858 – 1917) був видатним французьким соціологом, який заснував відому соціологічну школу його імені. Основні твори – «Про розподіл суспільної праці», «Правила соціологічного методу», «Елементарні форми релігійного життя», «Самогубство» та ін.

Макс Вебер (1864 – 1920) – учений-енциклопедист, найбільш знана фігура в історії соціології, економіці, праві, політології, релігієзнавстві, культурології, етиці. Основні, найбільш відомі наукові праці *М. Вебера* «Протестантська етика і дух капіталізму», «Господарство і суспільство», «Господарська етика світових релігій» .

Карл Маркс (1818 – 1883) – у своїх поглядах на суспільство був певною мірою позитивістом, а також засновником конфліктної парадигми в соціології. Основний твір «Капітал».

Сучасна західна соціологія (1920-ті – ...)

Дослідження в сучасній західній соціології проводяться на двох рівнях:

1. **Макросоціологія** вивчає процеси, що протікають в суспільстві і будує моделі його функціонування: структурний функціоналізм, «хвильова теорія», теорія соціального конфлікту;
2. **Мікросоціологія** вивчає поведінку окремої людини в суспільстві і будує моделі цієї поведінки – теорії спілкування.

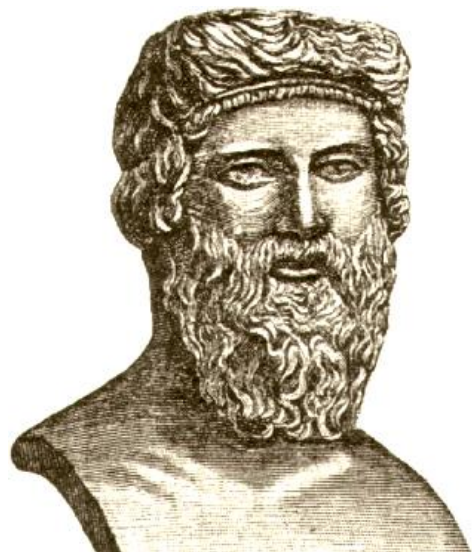

Рис. 6. Складові сучасної західної соціології

2.2. Протосоціологічний період

Соціальні погляди **Платона** (427 – 347 до н.е.) найбільш повно викладені в роботі «Держава». На думку **Платона**, людське суспільство повинне втілити в життя ідеальну суспільну систему, свідомо побудовану й керовану інтелектуальною елітою відповідно до принципів розуму й доцільності.

Суспільство перебуває в стані хаосу, соціальної напруженості й смуту доти, поки в ньому не встановлюється твердий порядок, при якому кожний громадянин займається своєю справою (поділ праці), але не втручається в справи інших громадян, станів, класів (соціальний

поділ). Стабільним слід вважати суспільство, поділене на три класи (стани): вищий, що складається з мудреців, які керують державою; середній, що включає воїнів, які охороняють її від смуту й безладу; нижчий, що складається з ремісників і селян.

Приналежність до інтелектуальної еліти, за *Платоном*, обумовлена тільки походженням. *Платон* вважав, що люди від природи не рівні, й управляти можуть тільки ті, хто від народження наділений вищими якостями душі, – мудреці й філософи. Вони повинні зберігати моральну висоту й бути абсолютним зразком поведінки для нижчих верств суспільства.

У *Арістотеля* (384–322 до н.е.) опорою порядку виступає заможний середня верства. Крім нього, існують ще дві верстви: багата плутократія й позбавлені власності бідняки. Державою найкраще керувати в тому випадку, коли маса позбавлених власності бідняків не відсторонена від участі в керуванні, егоїстичні інтереси багатії плутократії обмежені, а середній стан багаточисельний й сильніший, ніж два інших.

Арістотель вчив, що недосконалість суспільства виправляється не зрівняльним розподілом, а моральним поліпшенням людей. Законодавець повинен прагнути не до загальної рівності, а до вирівнювання життєвих шансів.

Приватна власність розвиває здорові егоїстичні інтереси. Коли вони є, люди не нарікають один на одного, тому що кожний зайнятий своєю справою. Якщо в суспільстві є такі, хто працює багато, а одержує мало, вони завжди будуть незадоволені тими, хто працює мало, а одержує багато. Людиною управляє безліч потреб і прагнень, але головна рушійна сила – любов до грошей, бо цією пристрастю хворі всі. При колективній власності всі або більшість бідні та озлоблені. При приватній – з'являються багатство й нерівність, але тільки вона дає громадянам можливість виявити щедрість і милосердя. Однак надмірна нерівність у власності небезпечна для держави. *Арістотель* звеличує суспільство, у якому переважає заможний середній стан.

Нікколо Макіавеллі (1469 – 1527) першим з мислителів Нового часу звернувся до ідей *Платона* й *Арістотеля* й створив на їхній основі оригінальну теорію суспільства й держави.

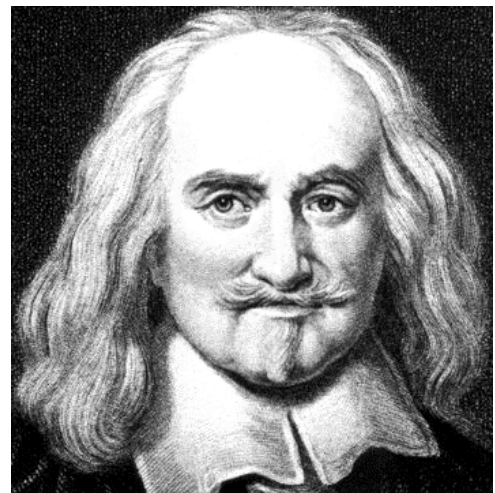
У його головному творі “Государ” описуються принципи побудови держави в умовах, коли в народі не розвинені цивільні чесноти, і акцент робиться не на структурі суспільства, а на поведженні політичного лідера. *Макіавеллі* сформулював закони поведінки правителя, що бажає домогтися успіху.

Закон перший: діями людей править честолюбство й прагнення до влади. Щоб домогтися стабільності суспільства, треба з'ясувати, яка соціальна верства більше честолюбна: бажаючі зберегти те, що мають, чи бажаючі придбати те, чого в них немає. Обидва мотиви однаково руйнівні для держави, і для підтримки стабільності виправдана будь-яка жорстокість.

Закон другий: розумний правитель не повинен виконувати всі свої обіцянки. Адже й піддані не дуже поспішають із виконанням своїх зобов'язань. Домагаючись влади, можна давати обіцянки, але, маючи її, не обов'язково їх виконувати, інакше потрапиш у залежність від підлеглих. Заслужити ненависть за добрі справи так само легко, як і за злі, але зло – ознака твердості. Звідси рада: щоб завоювати владу, треба бути добрим, але щоб її втримати, треба бути жорстоким.

Закон третій: творити зло треба відразу, а добро – поступово. Нагородами люди дорожать, коли вони рідкі, покарання ж потрібно провадити відразу й у великій кількості.

Томас Гоббс (1588 – 1679) розробив теорію суспільного договору, що стала основою вчення про цивільне суспільство. *Гоббс* порушив питання: “Як створюється суспільство?” – і відповів на нього так: поперше, люди народжуються нездатними до громадського життя, але здобувають схильність до нього в результаті виховання (соціалізації); по-друге, цивільне суспільство породжується взаємним страхом.

Природний стан людей, згідно з *Гоббсом*, – це “війна всіх проти всіх”, абсолютне суперництво індивідів у боротьбі за існування. Цей природний стан суспільства породжує в людей взаємний страх. Саме страх змушує людей створити цивільне суспільство, тобто таке суспільство, яке на договірній основі гарантує кожному своєму члену відносну захищеність від ворожих дій інших. Страх не роз’єднує, а навпаки, з’єднує, спонукає піклуватися про загальну безпеку. Держава – найкращий спосіб задоволення такої потреби.

Цивільне суспільство – вищий етап розвитку; воно базується на юридичних нормах, визнаних усіма. У цивільному суспільстві можливі три форми правління: демократія, аристократія, монархія. У результаті суспільного договору припиняється війна всіх проти всіх: громадяни добровільно обмежують особисту волю, одержуючи натомість надійний захист.

2.3. Формування соціології

Вклад О. Конта в формування соціології

Огюст Конт (1798 – 1857) – французький філософ і соціолог. Родоначальник позитивізму. Основоположник соціології як самостійної науки. Основні праці: «Курс позитивної філософії» у шести томах (1830 – 1842) і «Система позитивної політики» у чотирьох томах (1851 – 1854).

Етапи творчості:

- Перший період (1819 – 1828).

Ідея про особливу роль вчених у новому суспільстві, виділення двох головних епох у розвитку людства (критичної і органічної), поняття і принципи «позитивної політики», «закон 3-х стадій».

- Другий період (1830 – 1842).

Видається 6-томний «Курс позитивної філософії».

- Третій період (1845 – 1857).

«Система позитивної політики, або Соціологічний трактат, що засновує Релігію Людства», «Позитивістський катехизис», «Суб'єктивний синтез».

Позитивізм О. Конта

Позитивне виступає як:

- 1) реальне на протипагу химерному;
- 2) корисне на протипагу неприйнятному;
- 3) достовірне на протипагу сумнівному;
- 4) точне на протипагу неясному;
- 5) позитивне на протипагу негативному.

Соціологічні методи:

- соціальне спостереження як головний метод дослідження соціології;
- експеримент;
- порівняльний метод;
- історичний метод.

Соціологія як наука

За *Контом*, соціологія, як і будь-яка інша наука, вивчає незмінні природні закони. Предмет її – найбільш важливий і складний, тому вона є найголовнішою серед наук.

Принципи класифікації наук, за *О. Контом*:

- історичний (за часом і послідовністю виникнення);
- логічний (від абстрактного до конкретного);
- складність предмету дослідження (від простого до складного);
- характер зв'язку з практикою.

Соціологія може і повинна використовувати досягнення інших наук, які вивчають більші, ніж суспільство, сфери реальності. Ці науки, особливо біологія (безпосередньо передуює соціології в ієрархії наук), є по відношенню до неї ввідними, підготовчими.

Інтелектуальна еволюція людства

О. Конт розробляв ідею 3-х стадій інтелектуальної еволюції людства. Як здавалося *О. Конту*, він вивів великий основний закон, вивчивши весь хід розвитку людського розуму. Згідно з цим законом,

кожне з наших головних пізнань проходить послідовно через три різні теоретичні стадії:

- Теологічну (фіктивна);
- Метафізичну (абстрактна);
- Наукову (позитивна).

Для теологічної – характерне панування духовної та військової влади, людина пояснює явища природи як породження особливої волі речей або надприродних сутностей

Для метафізичної – характерне панування філософів і юристів – явища природи пояснюються абстрактними причинами, «ідеями» і «силами», абстракціями.

Для наукової – характерне об'єднання теорії й практики, людина за допомогою спостереження й експерименту виділяє зв'язки явищ і на основі тих зв'язків, які виявляються постійними, формує закони.

Суспільство третьої стадії. Основний закон соціології О. Конта

Згідно з *Контом*, у новому позитивному суспільстві будуть класи капіталістів і робітників. Усередині цього суспільства – сувора ієрархія. Власність буде знаходитись в руках фабрикантів, землеробів, банкірів, купців, для яких вона – борг, обов'язок, а не право.

Основний закон соціології *О. Конта* – «Любов як принцип, порядок як підстава, прогрес як мета».

Соціальна статика. Соціальна динаміка

Будь-який об'єкт, за *О. Контом*, може вивчатися з двох точок зору: статичної та динамічної. Це стосується і вивчення соціальної системи. Тому соціологія ділиться у його доктрині на дві частини: соціальну статистику і соціальну динаміку.

Соціальна статика – це теорія суспільного порядку, організації, гармонії.

Соціальна динаміка вивчає закони розвитку та змін соціальних систем.

Вклад Г. Спенсера в формування соціології

Герберт Спенсер (1820 – 1903) – англійський соціолог. Представник біолого-еволюційної школи в соціології. Один з родоначальників соціал-дарвінізму й ідеолог лібералізму.

Г. Спенсер поділяв основну ідею О. Конта – соціологія близька до біології. Правда, Г. Спенсер ставив між ними психологію, яку відкидав О. Конт.

Перша праця – «Соціальна статика» (1850).

Основні праці:

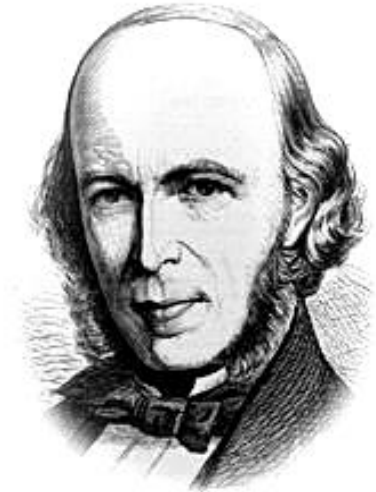
«Основні початки» (1862);

«Основна біологія» (1864 – 1867);

«Підстави психології» (1870 – 1872);

Тритомна праця «Підстави соціології» (1876 – 1896);

«Соціологія, як предмет вивчення» (1903).

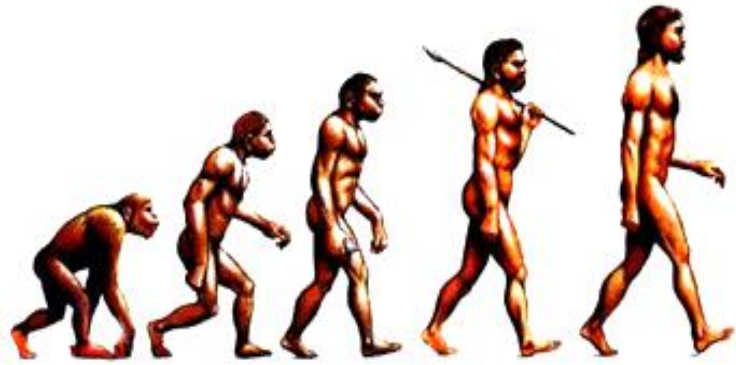
У головному соціологічному труді – тритомнику «Підстави соціології», Г. Спенсер уподібнював станово-класову будову суспільства й властиві йому функції живому тілу з поділом функцій між його органами. Однак окремі особистості володіють, на думку Г. Спенсера, набагато більшою самостійністю, ніж біологічні клітини. Підкреслюючи властивість саморегуляції в живій матерії, Г. Спенсер ставив під сумнів значимість державних форм, розглядаючи їх як інструменти насильства більшою мірою, ніж агенти регуляції.

Г. Спенсер увів поняття «дихотомія», обґрунтував полярну дихотомічну концепцію суспільства. У ній протилежні типи суспільства являють собою ідеальні типи, що характеризують стартову й кінцеву межу розвитку суспільства. Мається на увазі, що початкова межа – це військове суспільство, а кінцева – це промислове суспільство.

Еволюція суспільства за Г. Спенсером

Г. Спенсер вважав, що людська цивілізація в цілому розвивається по висхідній лінії. Але окремо взяті суспільства (також, як і підвиди в органічній природі) можуть не тільки прогресувати, але й деградувати:

«Людство може піти прямо, тільки вичерпавши всі можливі шляхи». При визначенні етапу історичного розвитку конкретного суспільства *Г. Спенсер* використав два критерії – рівень еволюційної складності й масштабність структурно-функціональних систем, згідно з якими він зараховує суспільство до певної системи складності – просте, складне, подвійної складності, потрійної складності й т. д.

Еволюція, за *Г. Спенсером*, досягається засобами структурно-функціональної диференціації, яка проявляється у переході від простого до складного, від одноманітності до різноманіття і спеціалізації, від плинності до статичності тощо.

Еволюція, за *Г. Спенсером*, досягається засобами структурно-функціональної диференціації, яка проявляється у переході від простого до складного, від одноманітності до різноманіття і спеціалізації, від плинності до статичності тощо.

В основі механізму соціальної еволюції лежать три фактори:

1) одноманітність створює умови для нестабільності. Тобто процес розвитку ускладнюється особливостями самого соціального життя. В процесі розвитку суспільства відбувається різка диференціація;

2) існує тенденція до поглиблення нерівності;

3) люди, що мають однаковий стан, як правило, прагнуть до об'єднання, оскільки суспільство починає поділятися на фракції.

Фази еволюції – це етапи розвитку систем.

Соціологія займається вивченням типових масових явищ, соціальних фактів, що розкривають дію загальних законів еволюції, процесів, що відбуваються незалежно від волі окремих осіб, їх індивідуальних властивостей і суб'єктивних намірів.

Це механізми самоорганізації спільного життя людей. Властивість будь-якого організму – взаємодія його частин. Головне завдання соціології полягає у вивченні синхронної взаємодії соціальних інститутів (домашнього, обрядового, політичного, церковного, професійного).

Рис. 7. Фази еволюції

Соціальні інститути – це механізми самоорганізації сумісного життя людей. Вони забезпечують перетворення асоціальної за природою людини в соціальну істоту, здатну до сумісних дій.

Різновиди соціальних інститутів, за Г. Спенсером:

- домашні;
- обрядові;
- політичні;
- церковні;
- промислові;
- професійні.

Типи суспільства

Типи суспільства у боротьбі за існування:

1) військовий;

Характеризується військовими конфліктами й винищенням або поневоленням переможеного переможцем; централізованим контролем. Держава втручається в промисловість, торгівлю й духовне життя, насаджує одноманітність, пасивну покору, безініціативність, заважає природньому пристосуванню до вимог навколишнього середовища. Урядове втручання не тільки не приносить ніякої користі, але є навіть шкідливим.

2) промисловий.

Характеризується промисловою конкуренцією, де перемагає найсильніший в сфері інтелектуальних і моральних якостей. Боротьба в такому суспільстві – благо для всього суспільства, тому що в результаті конкуренції зростає інтелектуальний і моральний рівень суспільства в цілому; проявляється політична воля, переважає мирна діяльність.

Вклад Т. Мальтуса в формування соціології

Томас Мальтус (1766 – 1834) – англійський священик і економіст.

В 1798 році анонімно опублікував працю «Досвід про закон народонаселення і його впливи на майбутнє поліпшення суспільства, із зауваженнями на міркування пана Годвіна, месьє Кондорсе й інших авторів».

Народонаселення – сукупність людей, що здійснюють свою життєдіяльність у рамках певних соціальних спільностей:

- людства в цілому;
- груп країн;
- окремих країн;
- різних регіональних підрозділів усередині цих країн аж до конкретних поселень.

У соціологічному контексті народонаселення, його ріст, щільність, розселення розглядаються як одні з необхідних матеріальних умов життя суспільства.

Мальтузіанство – соціально-економічна теорія *Томаса Мальтуса*. Теорія отримала широке поширення в суспільній думці, особливо в політичній економії кінця дев'ятнадцятого століття.

У своїй книзі вчений уперше використав категорію «**боротьба за існування**». Пізніше категорія була використана біологом Чарльзом Дарвіном у його «Походженні видів». Зараз вона є однією з основних категорій теорії еволюційної економіки.

Основні тези праці «Досвід про закон народонаселення»:

- через біологічну здатність людини до продовження роду її фізичні здібності використовуються для збільшення своїх продовольчих ресурсів;
- народонаселення строго обмежене засобами існування;
- зростання народонаселення може бути зупинене лише зустрічними причинами, які зводяться до моральної помірності, або нещастями (війни, епідемії, голод).

Т. Мальтус дійшов висновку, що **народонаселення зростає в геометричній прогресії, а засоби існування – в арифметичній.**

Недоліки теорії *Т. Мальтуса* з точки зору сучасності:

- використовував некоректну міграційну статистику;
- не враховав механізми саморегуляції чисельності людства;
- невірно оцінив роль науково-технічного прогресу.

Неомальтузіанство – оновлений варіант теорії *Т. Мальтуса*. Ідеї *Т. Мальтуса* трансформуються у відмову від дітей у шлюбі.

Якщо класичне мальтузіанство повністю ігнорує й заперечує вплив соціальних факторів на народонаселення, то в неомальтузіанстві цей вплив визнається, однак прирівнюється до впливу біологічних факторів. У практичних рекомендаціях *Т. Мальтуса* виділяється, в першу чергу, біологічна сфера відтворення людського роду й відсуваються на задній план, як незначущі, заходи щодо перетворення, підвищення ефективності економіки, підйому рівня життя населення.

Неомальтузіанство ігнорує соціальну сторону процесу відтворення населення.

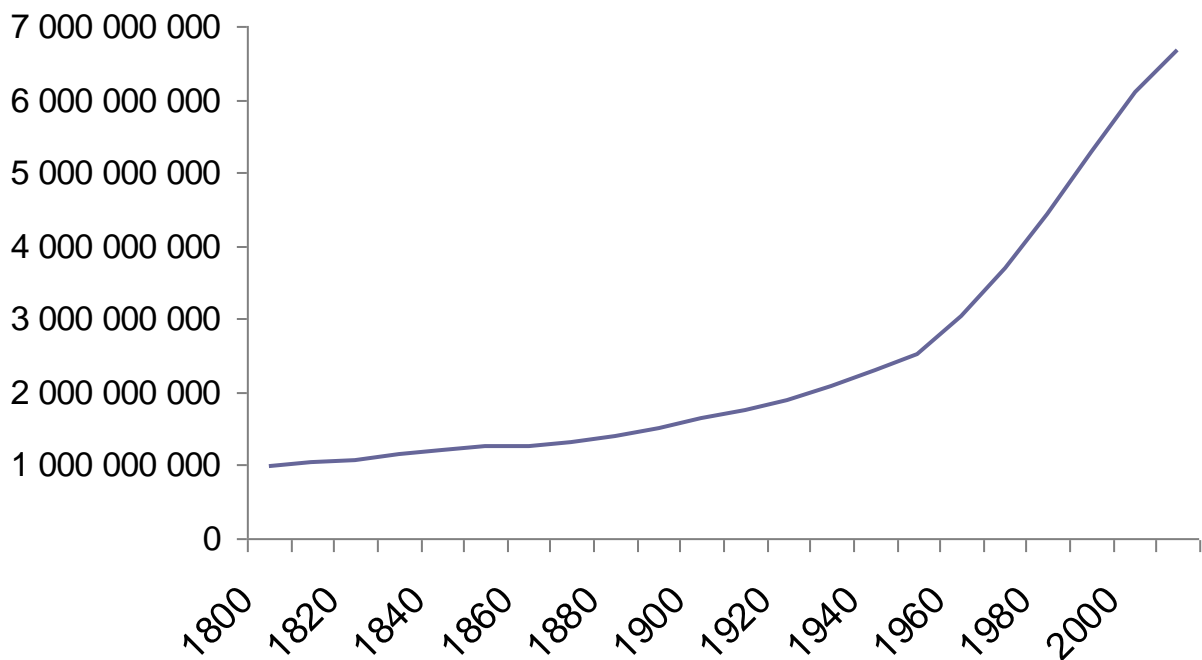

Рис. 8. Динаміка зростання населення світу

Народонаселення зростає в геометричній прогресії? – Очевидно, що ні.

Недоліки мальтузіанства з точки зору сучасної соціології:

- *Т. Мальтус* використав некоректну міграційну статистику, не враховував емігрантів.
- *Т. Мальтус* не брав до уваги природні біологічні механізми саморегуляції чисельності людства.
- Закон зменшення родючості ґрунту. *Т. Мальтус* вважав, що ні нагромадження капіталу, ні науково-технічний прогрес не компенсують обмеженість природних ресурсів.

Разом з тим, теорія *Т. Мальтуса* досить коректно описує закономірності економіко-демографічної динаміки доіндустріальних суспільств.

К. Маркс не погоджувався з багатьма принципами і формулюваннями *Т. Мальтуса*. Він вважав, що надлишок населення, точніше – робочого класу, залежить від наявності можливостей одержання роботи, а не від наявності фіксованих резервів продовольства. На думку *К. Маркса*, криза капіталістичної системи, що поглиблюється, неминуче буде витіснити все більшу кількість населення в ряди безробітних, що дасть привід говорити про загальне перенаселення суспільства. Тобто він вважав капіталістичне суспільство джерелом проблем, пов'язаних з ростом населення, і бачив рішення цих проблем у фундаментальній реструктуризації соціального і економічного порядку. З такої точки зору населення завжди співвідноситься з соціальною структурою.

Таким чином, якщо *Т. Мальтус* вважав, що саме індивіди здатні обмежити зростання населення шляхом самообмеження, то *К. Маркс* покладав надії на колективні дії людей, спрямовані на реструктуризацію інституційного життя.

2.4. Класичний період

Вклад Е. Дюркгейма в розвиток соціології

Еміль Дюркгейм (1858 – 1917) – французький соціолог. Автор теорії соціального реалізму, вчення про соціальну солідарність.

Основні праці:

«Правила соціологічного метода» (1895);

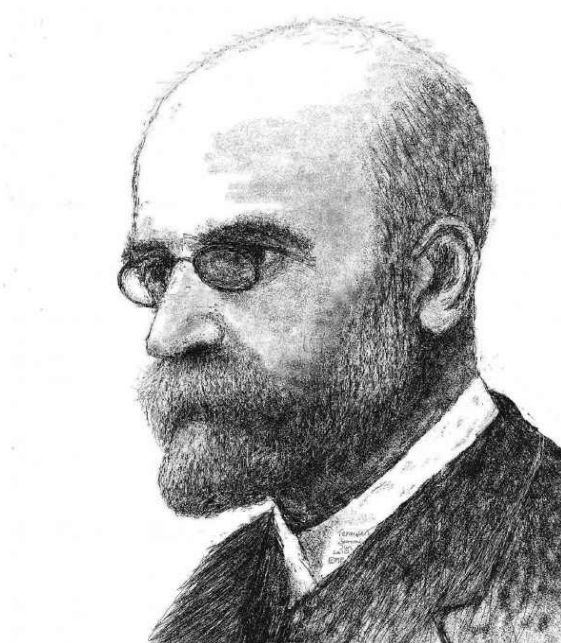
«Самогубство» (1897).

Перший журнал з соціології.

Соціологічний щорічник (*L'Année Sociologique*) був заснований в 1898 р. *Емілем Дюркгеймом*, який до кінця свого життя був його редактором.

Остання велика робота – «Елементарні форми релігійного життя» (1912).

Е. Дюркгейм розробив чітку концепцію **предмета соціології**. На його думку, соціологія повинна вивчати соціальну дійсність, що має специфічні якості, і користуватись своїми специфічними методами.

Проблема соціальної солідарності

Соціальна солідарність – головний чинник, що «цементує» й об'єднує суспільство та створює суспільне ціле. Вона виникає як логічне слідство суспільного поділу праці, тобто соціалізації й розподілу людей за професіями.

Е. Дюркгейм увів нове поняття для соціології – **аномія** (патологія суспільства) – відчуття відсутності норм, що виникає в перехідні й кризові періоди, коли старі норми й цінності перестають діяти, а нові ще не встановилися.

Соціальні факти

Соціальним фактом, за визначенням *Е. Дюркгейма*, є будь-який спосіб дії, чітко виражений або ні, але здатний здійснювати на індивіда зовнішній тиск і такий, що існує об'єктивно, незалежно від нього.

Галузі соціології

- соціальна морфологія досліджує «субстрат» суспільства, його структуру, матеріальну форму;
- соціальна фізіологія досліджує «життєві прояви товариств»;
- загальна соціологія здійснює теоретичний синтез і встановлює найбільш загальні закони.

В роботі «Самогубство» виділено три типи самогубств:

- егоїстичне;
- альтруїстичне;
- аномічне.

Соціологія як наука оперує не умоглядними схемами, а реальними проявами життя, що, перш за все, знаходить відображення в стані суспільної свідомості, в різних формах і видах діяльності, в можливостях їх прояву в конкретно-історичних умовах.

Вклад М. Вебера в розвиток соціології

Макс Вебер (1864 – 1920) – німецький соціолог. Автор **теорії розуміючої соціології**, теорії соціальної дії, концепції ідеальних типів, теорії економічної раціональності. Основні праці: «Протестантська етика і дух капіталізму», «Господарство і суспільство», «Господарська етика світових релігій».

М. Вебер зробив істотний внесок у розвиток таких галузей соціального знання, як загальна соціологія, методологія соціального пізнання, політична соціологія, соціологія права, соціологія релігії, економічна соціологія, теорія капіталізму.

Соціологія, за *М. Вебером*, – це наука, яка прагне, витлумачуючи, зрозуміти соціальну дію і тим самим пояснити її процес та вплив.

Теорія соціальної дії

Загальне поняття соціальної дії *М. Вебер* визначає за допомогою чотирьох ідеальних типів раціональної дії, при цьому кожен тип раціональності можна розглядати як різновид осмисленості соціальних дій великих груп людей.

Теорія соціальної дії:

- виникла на хвилі антипозитивістської реакції;

- визначає дію як таку поведінку, з якою діючий індивід або індивіди пов'язують зміст, що сприймається суб'єктивно;

- «соціальною» дія стає тільки в тому випадку, якщо за

припущенням діючої особи співвідноситься з дією інших людей і орієнтується на неї;

- усвідомленість, свідомість – ключові слова теорії соціальної дії *Макса Вебера*;

- надати зміст – значить усвідомити себе у своїй співвіднесеності зі світом.

Соціальна дія як предмет соціології:

- дія людини має характер соціальної дії, якщо в ній присутні два компонента: суб'єктивна мотивація індивіда й орієнтація на іншого;
- соціальною дією вважається дія, «суб'єктивний зміст якої стосується поведінки інших людей»;
- вживаючи поняття «держава», «співтовариство», «родина» тощо, не можна забувати, що ці інститути не є реальними суб'єктами соціальної дії;
- комплексний соціальний процес уявляється лише через погоджену взаємодію людей;
- соціолог прагне зрозуміти соціальне життя його учасників, коли вони віддалені, причому не тільки в просторі, але й у часі.

Види дії:

- ціле-раціональна,
- ціннісно-раціональна,
- афективна,
- традиційна.

Ціле-раціональна дія (пізніше називалася також інструментальною) – це дія, структурована в категоріях цілі та засобів її досягнення, коли зовнішні об'єкти і дії інших людей виступають як орієнтири. Ключовим тут є модус цільової раціональності, характерний, наприклад, для господарської діяльності учасників ринку.

Ціннісно-раціональна дія ґрунтується на вірі в самодостатню цінність самої дії і її сенсу незалежно від її успіху, і є характерним модусом орієнтації, наприклад, релігійних чи культових дій.

Афективна дія – це дія, яка направляється афектами і почуттями, не підпорядкована будь-якій зовнішній меті, і служить скоріше задоволенню безпосередніх спонукань і бажань; охоплює також релігійні афекти: споглядання, екстаз, захоплення.

Традиційна дія або дія за звичкою – це дія, орієнтована на традицію, звичай, обряд. Сенс такої дії полягає в тому, що діючі ставлять себе в становище продовжувачів соціокультурної традиції.

Ідеально-типова модель дії індивіда передбачає, що:

- зміст дії й наміри діючого збігаються;
- зрозуміти зміст дії – значить зрозуміти діючого, і навпаки;
- у дійсності людина далеко не завжди знає, чого хоче;
- ціле-раціональна дія – це ідеальний випадок дії.

Стрижнем «розуміючої» соціології *М. Вебера* є **ідея раціональності**, що знайшла послідовне вираження в сучасному йому капіталістичному суспільстві з його раціональним господарюванням, раціональною політичною владою, раціональною релігією .

Раціоналізація – це:

- **всесвітньо-історичний процес;**
- раціоналізується спосіб мислення людей, так само як і образ їхнього життя в цілому;
- теорія раціоналізації – це, по суті, бачення *М. Вебером* долі капіталізму;
- «прагнення до підприємництва», «прагнення до наживи», до грошової вигоди нічого спільного не мають з капіталізмом.

Вклад *М. Вебера* в розвиток галузей соціології:

Економічна соціологія:

- ключове поняття економічної соціології *М. Вебера* – економічна (господарська) дія, а не праця, як це було, наприклад, у класичній політекономії, або корисність – в неокласичній політекономії.

Соціологія влади:

- основні поняття соціології влади *М. Вебера* – «влада» і «панування». Їх тлумачення і застосування вплетене в складну мережу соціальних зв'язків.

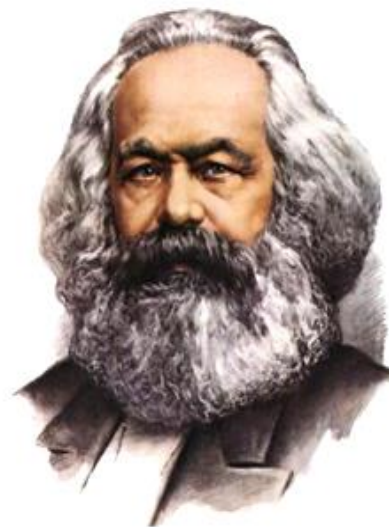
Соціологія релігії

У працях *М. Вебера* можна простежити своєрідну еволюцію його пізнавального інтересу до релігії, з поступовим переходом до соціологічного погляду на суспільство (до історії зв'язку релігійних принципів з формами економічної діяльності).

Під кінець століття завершився черговий цикл дискусій про наукову спадщину *М. Вебера*, результатом якого стала констатація неперехідної цінності соціології *Вебера* як об'єкта історико-гносеологічних досліджень, а також факту великого впливу його ідей на розвиток самих різних течій і напрямів думки в соціології, що й забезпечує *М. Веберу* статус класика.

Вклад К. Маркса в розвиток соціології

Карл Маркс (1818 – 1883) – німецький соціальний мислитель, який розробив широке коло проблем політичної економії, філософії, соціології. Він також відомий як творець (разом з Фрідріхом Енгельсом) марксизму.

Найбільший вплив як на соціологічні, так і на політико-утопічні погляди *К. Маркса*, здійснив *К. А. Сен-Симон*.

Г. В. Гегель і *Л. А. Фейєрбах* допомогли *К. Марксу* сформулювати головні ідеї класичної німецької філософії, що також вплинуло й на його соціологічні погляди.

К. Маркс

К.А. Сен-Сімон

Л. А. Фейєрбах

Г. В. Гегель

Праці *К. Маркса*:

- Серед найбільш відомих праць *К. Маркса*: «Економічно-філософські рукописи» (1844);
- «Німецька ідеологія» (1845 – 46), обидві спільно з *Ф. Енгельсом*;

- «Класова боротьба у Франції 1848 – 1850 рр.» (1850);
- «Тези про Фейєрбаха» (1845);
- Головною фундаментальною працею *К. Маркса* є чотиритомник «Капітал» (1843 – 1883рр.), в якій викладене його матеріалістичне розуміння історії.

«Марксизм»

Марксизм – розроблена *К. Марксом* і *Ф. Енгельсом* система філософських, економічних і соціально-політичних поглядів, що включає:

- матеріалістичне розуміння історії;
- теорію суспільно-економічних формацій;
- теорію класів і класової боротьби;
- теорію пролетарської соціалістичної революції і переходу до комуністичного суспільства.

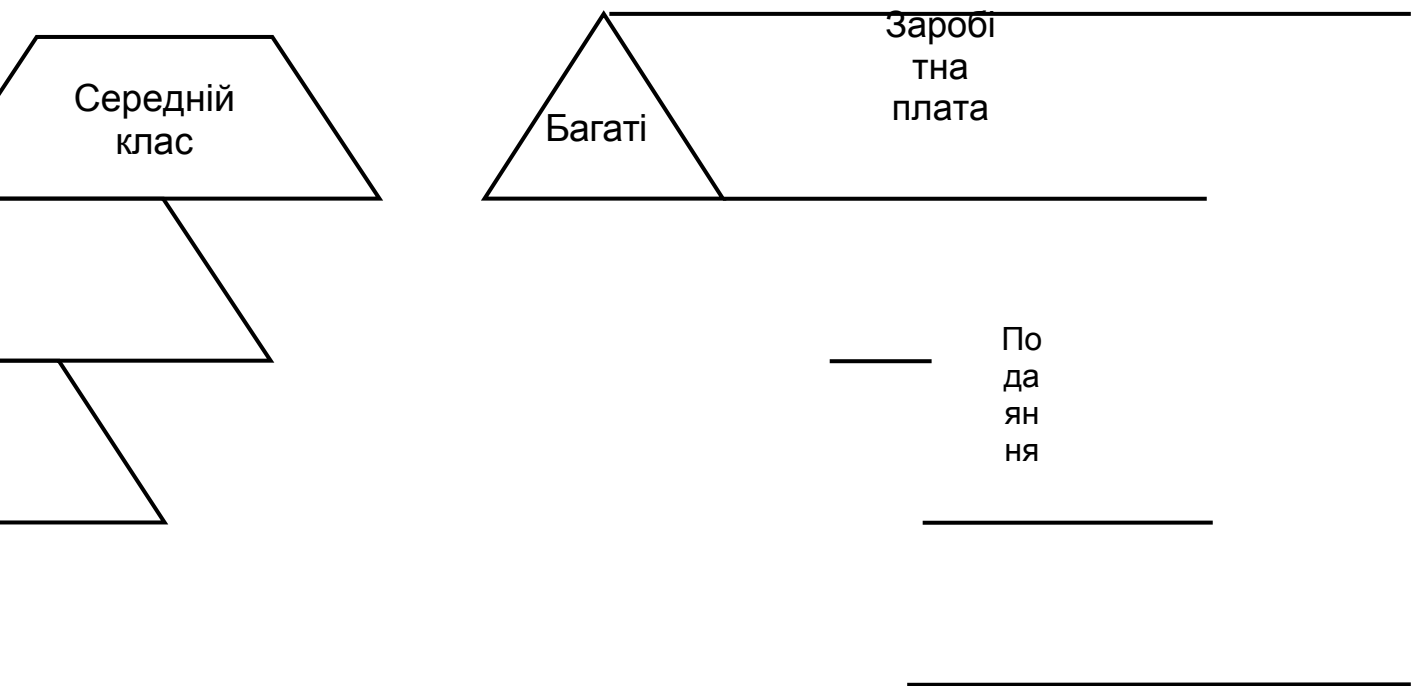

Рис. 9. Соціальна стратифікація

Вклад в соціологію

Однією з основних заслуг *К. Маркса* вважається науковий аналіз сучасного йому капіталістичного суспільства. Як інструмент такого аналізу *К. Маркс* використовував класову структуру суспільства.

Теорія конфліктів

Карл Маркс виклав вчення про протиріччя і розробив модель конфлікту, чим зробив великий внесок у розвиток конфліктології як науки.

Відповідно до теорії, сама соціальна система породжує конфлікт.

Конфлікт – це....

1. Конфлікт – найпоширеніша властивість соціальних систем.
2. Конфлікти виявляються в полярності інтересів.
3. Конфлікти частіше відбуваються через нестачу чого-небудь.
4. Конфлікт є джерелом змін соціальних систем.
5. Будь-який конфлікт несе антагонізм.

Виникнення конфліктів:

- нерівномірний розподіл ресурсів веде до конфлікту інтересів;
- чим більш протилежними є погляди людей, тим більш насильницьким буде конфлікт;
- чим глибше люди починають усвідомлювати свої права та інтереси, тим більше ймовірно, що вони стануть сумніватися в законності і справедливості норм і правил, які їм нав'язуються.

Результат конфліктів:

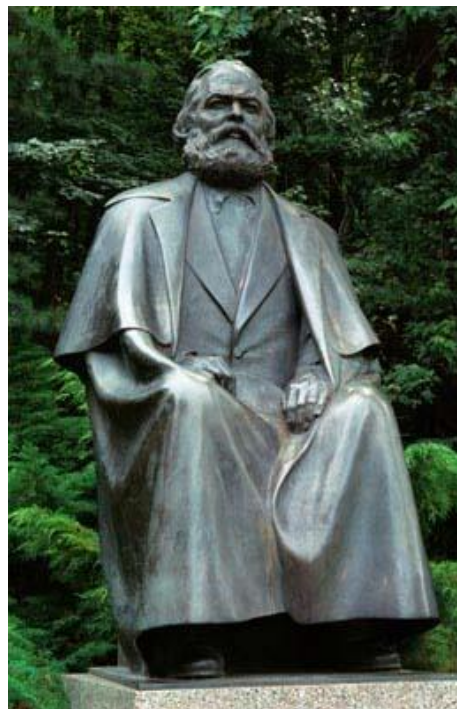

Висновок з теорії конфліктів:

Конфлікт є неминучим у будь-якій групі, організації, суспільстві.

Основною причиною виникнення конфлікту *К. Маркс* назвав **дефіцит, несправедливий розподіл ресурсів і, звичайно ж, влади.**

К. Маркс, безперечно, належить до тих мислителів, чиї роботи змінили світ. Він виявив дійсні аномалії капіталістичного суспільства XIX століття. *К. Маркс* вперше представив суспільство як продукт історичного розвитку, як структуру, яка динамічно розвивається за рахунок конфліктів і революцій.

2.5. Сучасна соціологія

2.5.1. Сучасні макросоціологічні теорії

Структурний функціоналізм

Функціоналізм – методологічний підхід у соціології, що трактує суспільство як соціальну систему, яка має свою структуру й механізми взаємодії структурних елементів, кожний з яких виконує власну функцію.

Основоположниками функціоналізму вважаються відомий американський соціолог *Толкотт Парсонс*, який у своїх дослідженнях спирався на класичні концепції *Г. Спенсера* й *Е. Дюркгейма*, а також британський соціальний антрополог польського походження *Броніслав Маліновський*. Базовою ідеєю структурного функціоналізму є ідея «соціального порядку», тобто прагнення будь-якої системи підтримати власну рівновагу, узгодити між собою різні її елементи, досягти згоди між ними.

Функціональний підхід з'ясовує зв'язки між елементами й цілим, співвідносячи певні структурні одиниці зі способами їхнього функціонування. У результаті виходить розгалужена типологія зв'язків частин один

з одним і із цілим, з'ясовуються можливі й неможливі стани системи, припустимі сполучення елементів у ній, визначаються набори функцій як способів поведінки, властивої даному системному об'єкту за умови збереження його структурної цілісності.

Вивчення відносин між класом структур і класом функцій породжує одну з головних проблем функціоналізму – проблему функціональної необхідності й проблему функціональних альтернатив дії. Поняття функціональної необхідності засновано на допущенні, що можливо визначити, які функціональні вимоги або універсальні потреби повинні задовольнятися, щоб суспільство зберігалось, тобто нормально функціонувало.

Істотне уточнення зробив *Р. Мертон*, ясно розрізвивши функціональні потреби й можливість їх задоволення якоюсь сферою структурних альтернатив.

У найпоширеніших теоретичних положеннях, якими оперує функціоналізм, суспільство виступає як система соціальних відносин і спеціальних вузлів, що зв'язують такі відносини (інститутів). Система організується в упорядковане ціле, що самозберігається, із загальними зразками норм і цінностей, які забезпечують і взаємозв'язок її частин, і наступну інтеграцію цілого.

Структурний функціоналізм *Т. Парсонса*

Толкотт Парсонс (1902 – 1979) – американський соціолог-теоретик, глава школи структурного функціоналізму, один із творців сучасної теоретичної соціології й соціальної антропології.

Центральна фігура структурно-функціоналістського напрямку, *Т. Парсонс* по праву є найбільш видатним представником теоретичної соціології ХХ століття, засновником теорії соціальної системи і теорії соціальної дії. Він зробив вирішальний внесок у створення сучасної мови соціології, в розробку основних понять в їх системному представленні.

Перша велика проблема, яку зміг вирішити *Т. Парсонс* в своїй теорії – це визначення поняття і змісту соціальної системи, її структури,

структурних компонентів і функцій. Соціолог визнає, що на цей час склалися певні передумови саме для такого дослідження суспільства.

Найбільш значні передумови виникнення структурного функціоналізму:

- досягнення клінічної психології;
- результати, отримані соціальною та культурною антропологією;
- на думку *Т. Парсонса*, *Е. Дюркгейм* виявив справжнє структурно-функціональне розуміння соціальної системи з акцентуванням її найбільш важливих елементів і функцій;

- роботи німецького соціолога *М. Вебера* містили обґрунтування соціальних дій індивідів у контексті функціонування соціальних організацій та інститутів.

У центрі дослідження *Т. Парсонса* – індивіди і їх дії. При цьому соціолог доходить до висновку, що соціальні дії людей, по-перше, нормативно регулюються і, по-друге, відбуваються в межах системи цінностей. Товариство являє собою нормативну спільність.

Функціоналізм Роберта К. Мертон

«Висока» теорія *Парсонса* стала об'єктом критики з боку соціологів, які не поділяли його «схоластичну», «формалістичну» концепцію. До них, у першу чергу, належить **Роберт Кінг Мертон** (нар.1910 р.). Він сперечався з *Т. Парсонсом* та по конкретним напрямам розвинув і переосмислив цілий ряд його теоретичних положень.

Соціологічна теорія Р. Мертон:

- з'ясування дилеми: хто є соціолог, який напрям він представляє – структуралізм чи функціоналізм?

- яке місце займає соціальна структура і структурний аналіз в його теорії?

Р. Мертон виходить з того, що функціоналізм і структуралізм неподільно взаємопов'язані як напрями єдиної теорії соціальної системи.

Р. Мертон вважає неправильними три взаємопов'язані постулати у функціональному аналізі:

- постулат функціональної єдності суспільства;
- постулат універсальності функціоналізму;
- постулат обов'язковості.

П'ять пунктів складають теоретичні рамки сучасного функціоналізму:

1. Суспільство – це система частин, об'єднаних у єдине ціле.
2. Суспільні системи зберігають стабільність, оскільки в них існують такі внутрішні механізми контролю, як правоохоронні органи й суд.
3. Дисфункції, звичайно, існують, але вони переборюються самі по собі або зрештою вкорінюються в суспільстві. Наприклад, радикали й хіпі 60-х років внесли багато змін у суспільство: новий підхід до проблем навколишнього середовища, недовіра до вищої влади, більш розкутий стиль одягу.
4. Зміни мають поступовий, а не революційний характер.
5. Соціальна інтеграція або відчуття, що суспільство є міцною тканиною, витканою з різних ниток, формується на основі згоди більшості громадян країни додержуватися єдиної системи цінностей.

Громадське життя розуміється функціоналістами як нескінченна безліч і переплетіння взаємодій людей. Для аналізу цих дій недостатньо вказати систему, у якій вони відбуваються. Необхідно ще знайти стійкі елементи в цій системі, які забезпечують стабільність в абсолютно рухливому світі. Це і є структура. Елементами цієї структури є її функції.

Теорія соціальних конфліктів

Проблема соціальних конфліктів стала предметом вивчення соціологів лише в XIX – XX ст. Проблематиці соціальних конфліктів, зокрема, для теоретичного пояснення соціокультурних змін у сучасному суспільстві приділяли увагу в своїх роботах вчені-соціологи: *Г. Спенсер, М. Вебер, К. Маркс, Е. Дюркгейм, Р. Дарендорф, К. Боулдінг, Л. Козер, М. Смелзер* та інші.

Поняття соціального конфлікту

Поняття «конфлікт» характеризується винятковою широтою змісту і вживається у різноманітних значеннях.

Соціальний конфлікт – це будь-яка соціальна ситуація або процес, в якому дві або більше одиниці пов'язані, принаймні, однієї формою психологічного або інтерактивного антагонізму. Реальний конфлікт являє собою соціально-психологічний процес.

Загальна теорія конфлікту *Кеннета Боулдинга*

Кеннет Еварт Боулдинг (1910 – 1993) – американський економіст, соціолог і поет англійського походження.

К. Боулдинг дотримується протилежних функціональному підходу установок, а саме: конфлікти всюдисущі, прагнення до постійної боротьби із собі подібними непереборне, ескалація насильства лежить у самій природі людини.

Він стверджує, що конфлікти виникають і розвиваються по загальним зразкам, проявляються через загальні причини, невіддільні від соціальних умов, їх можна попередити й перебороти.

За *К. Боулдингом*, основу «**соціальної терапії**» щодо запобігання конфліктів становлять три моменти:

- 1) розуміння причин виникаючих протиборств;
- 2) розумний вибір погоджених способів їхнього усунення;
- 3) моральне вдосконалення людей.

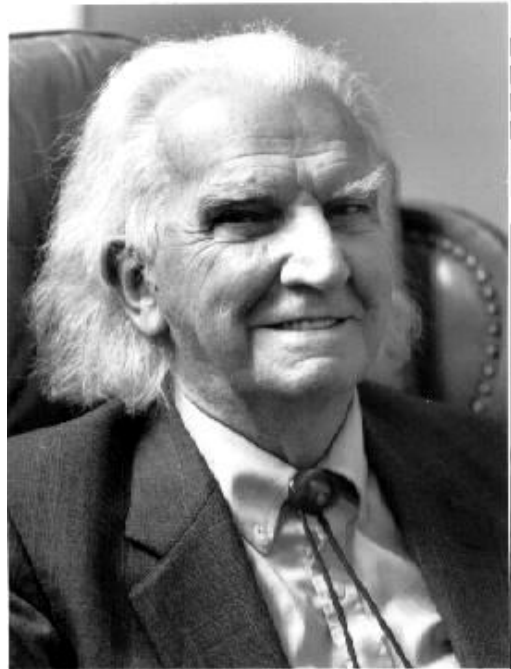
«Не намагайтесь спрощувати світ, в якому ви живете» Р. Дарендорф

Ральф Густав Дарендорф (1929 – 2009) – англо-німецький соціолог, соціальний філософ, політолог і громадський діяч.

Теорія конфлікту *Р. Дарендорфа*

Конфлікт є природним результатом будь-якої системи управління. Суть соціального конфлікту полягає у відмінності соціальних позицій і ролей у суспільстві:

в одних є влада і право управляти, у інших таких привілеїв немає. В результаті загострення протиріч всередині суспільства може бути обумовлено головними причинами: диспропорцією у розподілі влади і відсутністю вільних каналів перерозподілу влади.

Концепція позитивно-функціонального конфлікту *Л. Козера*

Льюїс Альфред Козер (1913 – 2003), американський соціолог, один з основоположників соціології конфліктів.

Суть цієї концепції полягає в тому, що конфлікти – це не щось чужорідне, аномальне для суспільства, вони – продукт, елемент внутрішнього стану соціальної системи, існуючого в ній порядку речей і самих відносин між окремими особистостями й соціальними групами. *Козер*, пропонуючи розуміти під конфліктом «боротьбу за цінності й претензії», вбачав у ньому певну соціальну напруженість між тим, що є, і тим, що повинно бути, відповідно почуттям, поглядам, інтересам певних соціальних груп і індивідів.

За *Л. Козером*: конфлікти виконують важливі функції. Це спосіб, яким суспільство час від часу розряджає напружену атмосферу, вирішує колізії й протиріччя між окремими людьми й соціальними групами. У будь-якому конфліктному протиборстві закладений позитивний потенціал. Це пов'язане з тим, що конфлікт сприяє соціалізації індивідів і утворенню соціальних груп, встановленню й підтримці стабільної структури внутрішньогрупових і міжгрупових відносин, створенню й збереженню балансу чинників, сигналізує про ті або інші соціальні проблеми й недоліки.

У відносинах між людьми неминуче виникають труднощі і конфлікти, вони є природною частиною нашого життя.

Широко поширені життєві переконання, що конфлікти – це щось несприятливе і небезпечне, що слід будь-якою ціною їх уникати і, що хорошим відносинам між людьми властива повна відсутність будь-яких конфліктів. В результаті великої популярності подібних поглядів люди намагаються приховувати свої конфлікти від інших і навіть від самих себе. Таким чином, частина конфліктів існує у внутрішньому, прихованому вигляді.

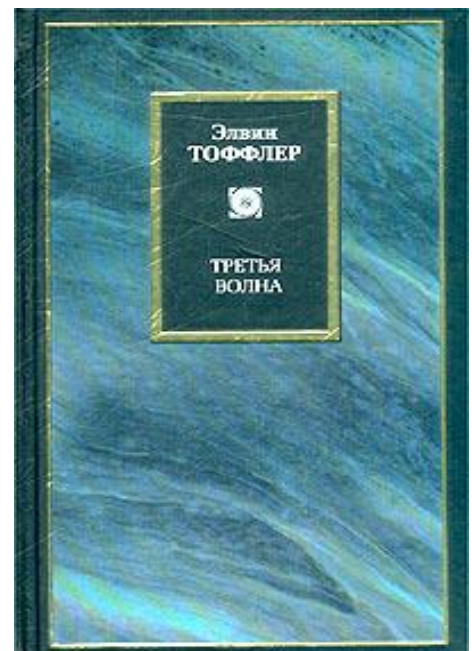
«Хвильова» теорія *Е. Тоффлера*

Елвін Тоффлер (нар. 1928 р.) – один з видатних американських письменників і футурологів, відомий своїми роботами про цифрову, інформаційну революції і технологічний переворот. Одружений на Хейді Тоффлер, яка також є футурологом і співавтором багатьох його книжок. В даний час – почесний доктор літератури, права, природничих наук та менеджменту, член Міжнародного інституту стратегічних досліджень і член Американської асоціації розвитку науки.

«Хвильова» концепція

Одна з концепцій, за допомогою яких вибудовується періодизація розвитку суспільства. Традиційно основними з них вважаються – формаційна (Маркс) та цивілізаційна (Ясперс, Тойнбі). Перша з них покладає в основу розвитку людського суспільства виробничо-господарські відно-сини, а друга – соціокультурні типи. На третє місце після цих двох концепцій можна поставити «хвильову» концепцію. Ідея 3-х хвиль не нова, але найбільш докладно її виклав *Е. Тоффлер* у своїй книзі «Третя хвиля».

Наукова концепція *Е. Тоффлера* ґрунтується на ідеї про взаємну зміну хвиль-типів суспільства. У концепції виділяються три основні стадії розвитку людства – аграрна, індустріальна, постіндустріальна.

Рис. 10. Три хвилі розвитку суспільства

Перша хвиля – це результат аграрної революції, яка змінила культуру мисливців і збирачів. **Друга хвиля** – результат індустріальної революції, яка характеризується нуклеарним типом сім'ї, конвеєрною системою освіти і корпоративізмом. **Третя хвиля** – результат інтелектуальної революції, що призвела до появи постіндустріального суспільства, в якому спостерігається велике розмаїття субкультур і стилів життя.

1. Доіндустріальне (аграрне) суспільство

Цю стадію також прийнято називати традиційною або аграрною. Тут переважають видобувні види господарської діяльності – землеробство, рибальство, видобуток корисних копалин. Переважна більшість населення (приблизно 90 %) зайнята в сільському господарстві. Головним завданням аграрного суспільства було виробництво харчових продуктів, щоб просто прогодувати населення.

2. Індустріальне суспільство

Широке поширення концепція індустріального суспільства одержала в 50 – 60-х рр. ХХ століття в США, коли за її допомогою вирішувалися навіть прикладні завдання – організація праці на підприємствах і розв'язання трудових конфліктів.

В індустріальному суспільстві всі ресурси були спрямовані на промислове виробництво, щоб виготовляти необхідні суспільству товари. У результаті промислового перевороту, завдання забезпечення населення елементарними засобами існування відійшло на другий план. Створення індустріального суспільства пов'язане, перш за все, з поширенням великого машинного виробництва, урбанізацією – відтоком населення із сіл у міста, утвердженням ринкової економіки й виникненням соціальних груп підприємців (буржуазії) та найманих робітників (пролетаріату).

3. Постіндустріальне суспільство

Перехід до нового типу суспільства – постіндустріального – відбувається в останній третині ХХ століття. Суспільство вже забезпечене продовольством і товарами, і на перший план виступають різні послуги, пов'язані з нагромадженням і поширенням знань. А в результаті науково-технічної революції відбувається перетворення науки в безпосередню продуктивну силу, що стала головним фактором розвитку суспільства і його самозбереження.

В основних роботах *Е. Тоффлера* стверджується, що людство переходить до нової технологічної революції, тобто на зміну першій і другій хвилі приходить нова, провідна в створенні надіндустріальної цивілізації. *Е. Тоффлер* попереджає про нові складності, соціальні конфлікти й глобальні проблеми, з якими зіштовхнеться людство на межі ХХ і ХХІ ст.

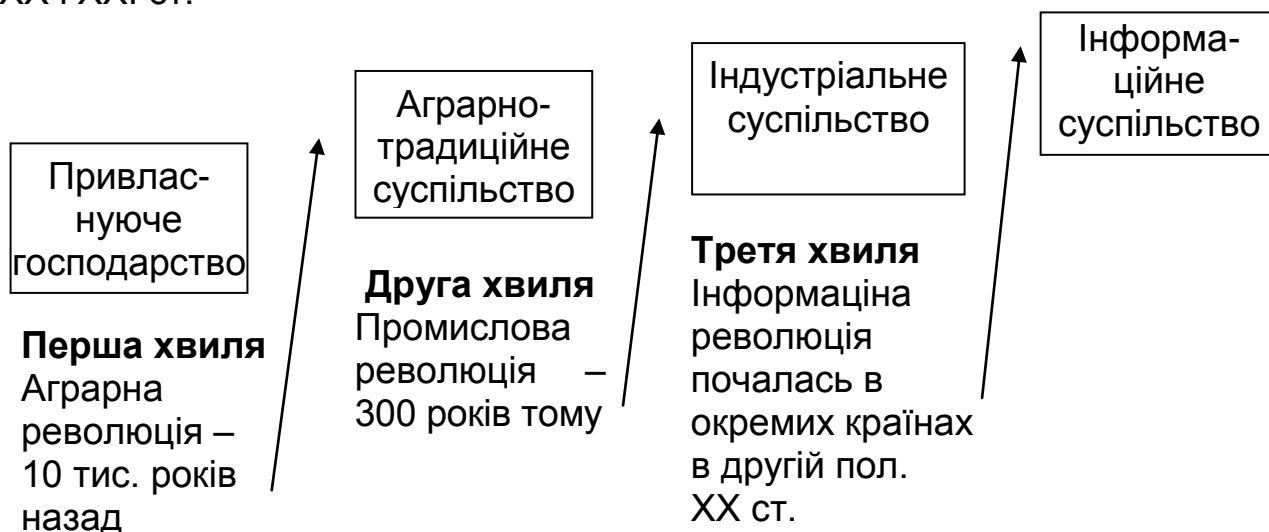
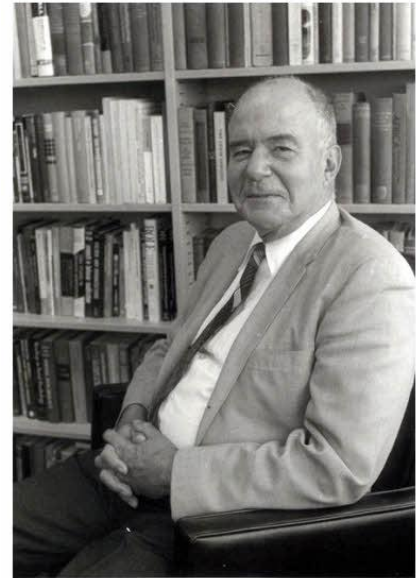

Рис. 11. Розвиток суспільства

2.5.2. Сучасні мікросоціологічні теорії

Теорія обміну Д. Хоманса

Джордж Хоманс (1910 – 1989) – американський соціолог, професор Гарвардського університету. Д. Хоманс є однією з найбільш яскравих постатей у американській соціології 50-х і 60-х рр. ХХ ст. Його ім'я пов'язується з методично стрункою побудовою так званої теорії соціального обміну, створенням теорії малої групи, що спирається на ідеї структурно-функціонального аналізу. Основні праці: «Людська група» (1950), «Соціальне поводження: його елементарні форми» (1961), «Природа соціальної науки» (1967) та ін.

Теорія обміну

Теорія обміну базується на положеннях біхевіоризму (від англ. Behaviour – поведінка). В основі біхевіористських теорій лежить розуміння поведінки як сукупності реакцій (відповідей) на вплив зовнішнього середовища (стимулів).

Схема поведінки: **стимул – реакція.**

Взаємодія між людьми розглядається соціологами як обмін «вигодами». Згідно з теорією обміну, поведінка людини в даний момент обумовлена тим, чи винагороджувалися і як саме її вчинки в минулому.

Постулати теорії обміну:

- 1) аксіома успіху;
- 2) аксіома стимулу;
- 3) аксіома цінності;
- 4) аксіома депривації-пересичення;
- 5) аксіома агресії – схвалення;
- 6) аксіома раціональності.

1. Аксіома успіху.

Чим частіше відповідні дії людей отримують винагороди, тим імовірніше, що ці дії будуть здійснюватися ними з певною частотою і далі.

2. Аксиома стимулу.

Якщо в минулому той чи інший стимул або набір стимулів був пов'язаний з винагородою дії індивіда, то чим більше схожі на неї стимули в сьогоденні, тим імовірніше, що людина виконає таку ж або схожу на нього дію.

3. Аксиома цінності.

Чим більшу цінність представляє для індивіда результат його дії, тим більше ймовірно скоєння ним даної дії і в подальшому.

4. Аксиома депривації-пересичення.

Чим частіше у недавньому минулому індивід отримував певну нагороду, тим менш цінним стає для нього будь-яке подальше отримання цієї нагороди.

5. Аксиома агресії-схвалення.

а) якщо дія індивіда не викличе очікуваної винагороди або призведе до покарання, він відчує стан гніву, і зросте ймовірність того, що більш цінною для людини стане агресивна поведінка;

б) якщо дія індивіда веде до очікуваної винагороди або не призведе до очікуваного покарання, то він відчує задоволення, і тоді зросте ймовірність того, що він відтворить схвалювану поведінку, оскільки вона буде для нього більш цінною.

6. Аксиома раціональності.

При виборі між альтернативними діями індивід обере ту, для якої цінність результату, помножена на ймовірність його отримання, найбільша.

Висновок:

Теорія обміну – соціологічні та соціально-психологічні концепції, побудовані на основі моделі «економічної людини», тобто виходять з уявлення про неї як про істоту, що прагне до максимальної вигоди з мінімальними витратами.

Теорія справедливості Р. Х'юсмана

Теорія справедливості *Р. Х'юсмана* є продовженням і доповненням **теорії обміну**. Її сутність викладено в книзі автора «Фактор справедливості».

Коротко про книгу

Ця книга про єдино важливий елемент успішних взаємин – Фактор справедливості. Ви відкриєте для себе одну дуже важливу річ: в основі будь-яких взаємин лежить принцип, або Фактор справедливості. І як тільки ви зрозумієте, яким чином Фактор справедливості змушує людей реагувати й діяти так, як вони діють, стає зрозуміло, чому іноді люди роблять зовсім не те, чого від них чекають.

Поняття справедливості

Справедливість – поняття про належне, що містить в собі вимоги відповідності діянню й винагороди: відповідності прав і обов'язків, праці й винагороди, заслуг і їх визнання, злочину й покарання; в економічній науці – це вимога рівності громадян у розподілі обмеженого ресурсу.

Фактор справедливості: люди віддають, щоб одержати

Способи відновлення справедливості:

1. Зменшуючи свій внесок.
2. Збільшуючи віддачу.
3. Припиняючи взаємини.

Чому справедливість важко зберегти?

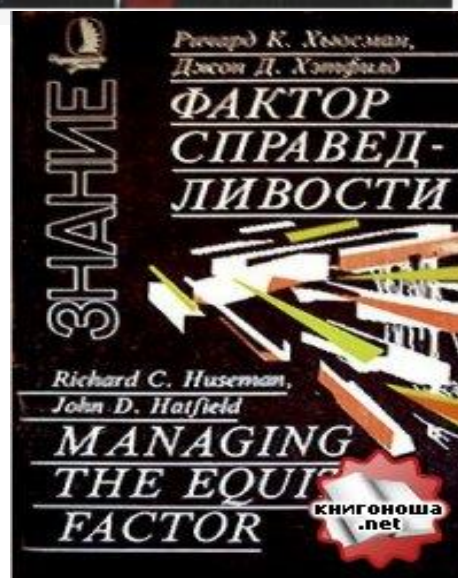
- 1) неправильна психологічна «валюта»;
- 2) крах довіри;
- 3) сховані, внутрішні очікування.

Три грані справедливості:

- ваше власне сприйняття події;
- сприйняття іншої людини;
- факти.

Прагнення до досконалості у відносинах:

- дати іншому те, що він хоче одержати;

- роздуми про те, що ми можемо зробити один для одного.

Рівні довіри, що характеризують відносини:

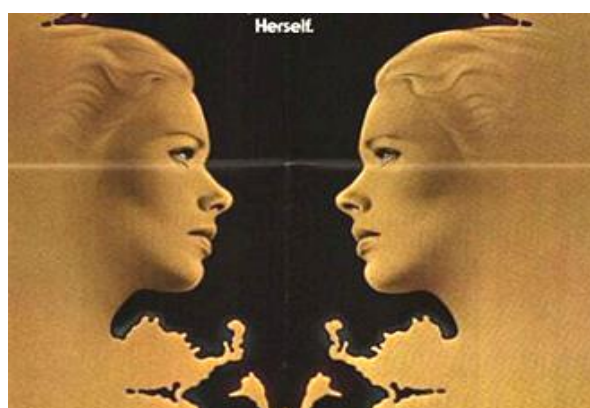
- 1 рівень – повна довіра (розкута поведінка);
- 2 рівень – не повна довіра (обережна поведінка);
- 3 рівень – втрата довіри (агресивна поведінка).

Теорія соціальної драматургії Е. Гоффмана

Ервінг Гоффман (1922 – 1982) – американський соціолог канадського походження, представник «другого покоління» Чикагської соціологічної школи. 73-й президент Американської соціологічної асоціації. Найбільш значним внеском *Е. Гоффмана* в соціологію є його дослідження символічної взаємодії в ігровій формі, яке він почав у 1959 році, коли вийшла його книга «Уявлення себе іншим у повсякденному житті», і не закінчував протягом всього життя, розширюючи сферу дослідження .

Основною темою досліджень *Е. Гоффмана* була **повсякденна взаємодія віч-на-віч**

Праці *Е. Гоффмана*:

- «Приюти»;
- «Стігма».

Відповідно поглядам *Е. Гоффмана*, суспільство не є однорідною структурою. В різних умовах ми діємо по-різному. Умови, в яких ми вимушені приймати рішення, стосуються не суспільства в цілому, а мають особисту специфіку. *Е. Гоффман* розглядає життя як театр.

Кожна життєва ситуація – драматичний спектакль у мініатюрі

Управління враженням:

- люди самі створюють ситуації, для вираження символічних значень, за допомогою яких вони складають добре враження на інших;
- індивід зацікавлений в тому, щоб регулювати поведінку інших, особливо їх реакцію;
- індивід діє так, щоб скласти на людей необхідне йому враження, під впливом якого вони стануть самостійно робити то, що відповідає його особистим задумам.

Роботи *Е. Гоффмана* виключно багаті за змістом, відрізняються міждисциплінарним характером; вони здійснили серйозний вплив на антропологію, соціологію, лінгвістику, етологію, психологію, теорію комунікацій, фольклористику і т. д.; користувалися величезною популярністю, виходили масовими тиражами. У 80-ті рр. почалося серйозне теоретичне осмислення його спадщини.

Е. Гоффман ілюструє свій підхід, описуючи, які зміни здійснюються в поведінці офіціантів в ресторані, коли вони виходять в обідню залу із підсобних приміщень. Змінюється аудиторія і відповідним чином змінюється поведінка офіціантів. «Центральною сценою» стає обідня зала, де офіціанти демонструють

прислужливість і тямущість по відношенню до відвідувачів ресторану. «Куліси» – це кухонні приміщення, де ті ж офіціанти відкрито бравують один перед одним, насміхаючись над тією прислужливістю, яку вони демонструють «на сцені». Крім того, вони приховують всю негативну сторону приготування їжі – чад, запах поганих продуктів, відходи, відділяючи її від приємної, смачно пахучої атмосфери обідньої зали. Таким чином, при переході від однієї ситуації до іншої, люди дуже змінюють «вираз» свого внутрішнього образу. Вони докладають зусиль до визначення ситуації для інших людей, даючи їм підказки для того, щоб інші люди реагували на них і діяли бажаним для них чином.

Концепція символічного інтеракціонізму Дж. Г. Міда

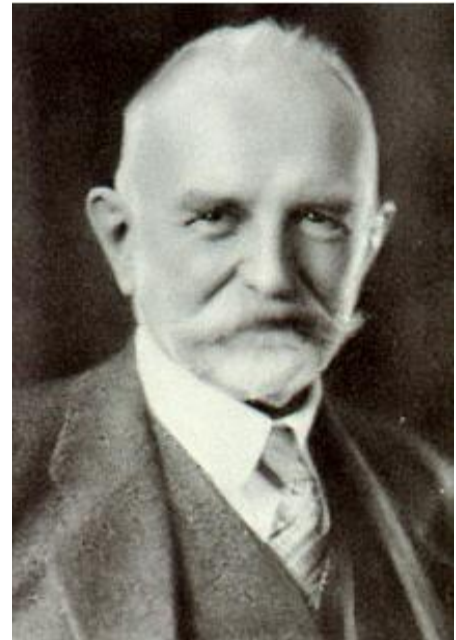
Джордж Г. Мід (1863 – 1931) – філософ, соціолог, представник Чикагської соціологічної школи, один з основоположників символічного інтеракціонізму.

Принципово важливим моментом соціологічної творчості *Дж. Міда* було визнання переваг соціального над індивідуальним та прагнення перебороти обмеженість тієї дослідницької традиції, в якій індивід та суспільство протиставлялися один одному.

Основні праці:

«Розум, Я і Суспільство» (Mind, Self, and Society) (1934) (уривки з книги);

«Філософія дій» (The Philosophy of the Act) (1938).

Інтеракціонізм (від англ. interaction – взаємодія) – напрям у сучасній західній соціальній психології, який базується на концепціях американського соціолога та психолога *Дж. Г. Міда*.

В основі концепції – оригінальна теорія *Дж. Міда* про людську еволюцію. Її фундаментальне питання: що відрізняє людину від тварини? На думку *Дж. Міда*, у людини відсутня розвинута система інстинктів як основних регуляторів поведінки.

Концепція символічного інтеракціонізму

• Важлива складова процесу комунікації – здатність людини розглядати себе не тільки як суб'єкт, але і як об'єкт (тобто вміння побачити себе з боку очима інших людей). Таку здатність *Дж. Мід* називав «самість» (self).

• **Самість** – виключно соціальна якість. Вона не тільки відсутня у тварин, але не є вродженою і в самих людей. Розвиток самості в дитини, за *Дж. Мідом*, проходить дві стадії:

- 1) стадія рольових ігор (Play);
- 2) стадія колективних ігор (Game).

Рис. 12. Стадії розвитку самості

У структурі самості *Дж. Мід* виділяв два компоненти – *me* і *I*.

• Перший компонент, *me* («мі», у буквальному перекладі – «мене») – це сукупність установок, цінностей і норм, якими керується людина.

• Другий компонент, *I* («ай», у буквальному перекладі – «я»), представляє безпосередню реакцію індивіда на інших.

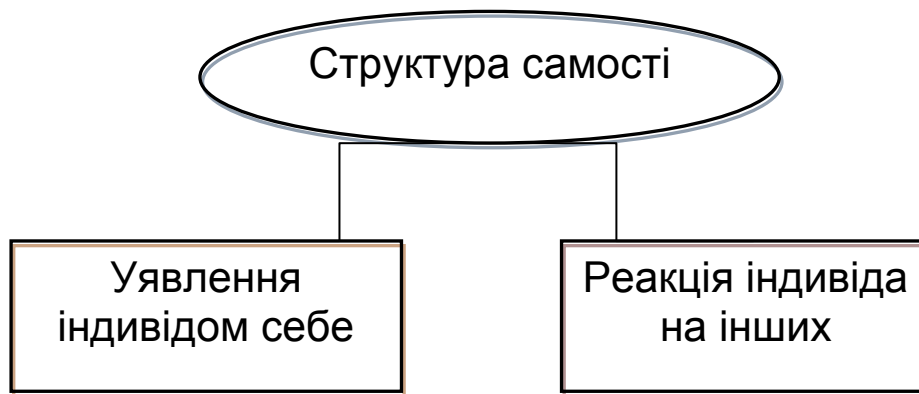

Рис. 13. Структура самості

«Таким чином, людина цінує себе в тій мірі, в якій її цінують інші; вона втрачає свою гідність у тій мірі, в якій відчуває негативне і зневажливе ставлення до себе з боку оточуючих».

Дж. Мід.

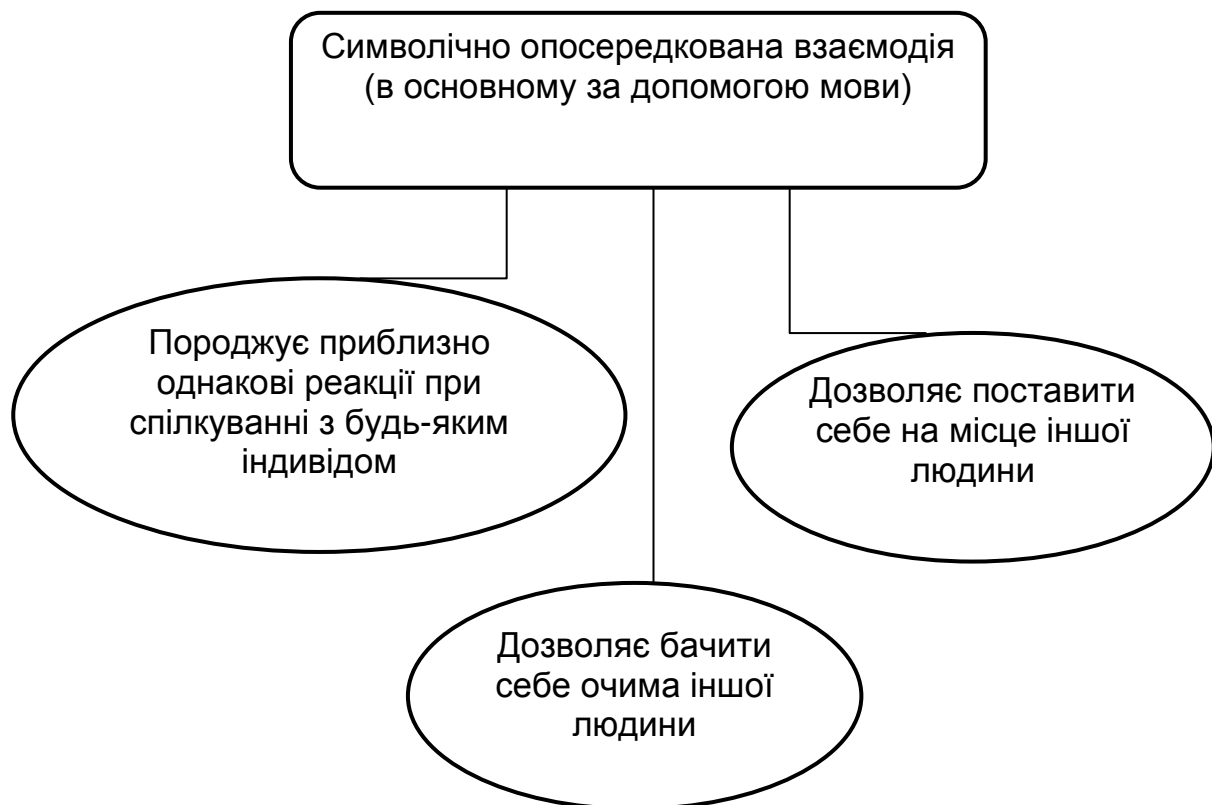

Рис. 14. Можливості опосередкованої взаємодії

Дж. Мід поставив людину соціальною над людиною індивідуальною, змінив стереотип протистояння людини і суспільства. Його теорія символічного інтеракціонізму допомогла в проведенні подальших досліджень поведінки людини в соціальному середовищі.

Висновки

Вперше досить повне уявлення про будову суспільства дали філософи давнини *Платон* і *Арістотель*. Філософи Нового часу *Н. Макіавеллі* і *Т. Гоббс* збагатили знання про суспільство і поведінку людей. Власне формування соціології як науки розпочалося наприкінці XVIII – на початку XIX ст. Серед творців наукової соціології виділяються *О. Конт*, *Г. Спенсер*, *Е. Дюркгейм*, *М. Вебер*, *К. Маркс*.

Сучасна соціологія в своєму розвитку спирається на класичні теорії, сформований понятійний апарат, набутий досвід проведення соціологічних досліджень.

Для систематизації і впорядкування знань з історії соціології доцільно використовувати підхід політеоретичної інтерпретації, тобто паралельно розглядати різні наукові школи, порівнюючи їх за змістом, виділяти сильні і слабкі сторони кожної з них, бачити можливості і особливості використання основних положень теорій для аналізу фактів соціальної реальності.

Ключові терміни: інтелектуальна еволюція людства, соціальна статика, соціальна динаміка, еволюція суспільства, типи суспільства, народонаселення, соціальна солідарність, соціальні факти, соціальна дія, ідеально-типова модель дії, раціоналізація, марксизм, конфлікт, функціоналізм, соціальний конфлікт, постіндустріальне суспільство, обмін вигодами, справедливість, театр, самість.

Питання – завдання

1. В XIX ст. *О. Конт* вважав, що соціологія в загальній класифікації наук важливіше математики, фізики і біології. А на яке місце ви б поставили сучасну соціологію?

2. У всіх соціологічних теоріях *Г. Спенсера* присутні біологічні аналогії, наприклад: «Суспільства, як і живі тіла, починаються як зародки – виникають із мас, вкрай малих в порівнянні з масами, яких вони в кінцевому рахунку досягають».

М. Вебер критикує «органічну соціологію», яка розглядає окремого індивіда як частину, «клітинку» соціального організму. Поняття організму стосовно суспільства може бути лише метафорою – не більше, тому що «для соціології... об'єктом пізнання є саме змістовний зв'язок поведінки».

Чи можна вважати точку зору *М. Вебера* більш прогресивною в порівнянні з точкою зору *Г. Спенсера*? Якщо так, то чому?

3. Концепція «органічної соціології» *Г. Спенсера* одержала широке розповсюдження в Англії і США як теоретична база, що виправдовує існування «дикого» капіталізму. *Джон Д. Рокфеллер*, американський нафтовий магнат, підтримуючи *Г. Спенсера*, відзначив: «Зростання великого бізнесу є просто виживання найбільш пристосованих ... Цю тенденцію в бізнесі не можна назвати порочною. Це просто результат дії закону природи». Прокоментуйте наведене висловлювання.

4. Поясніть, яка з макросоціологічних теорій найбільш адекватно відображає дійсність?

5. Поясніть, яка з мікросоціологічних теорій пропонує оптимальну модель поведінки людини?

6. Чи не втратив актуальності закон про три стадії інтелектуального розвитку людства? Відповідь обґрунтуйте.

7. Назвіть, які компетенції розвиває друга тема «Соціології».

Завдання для поглибленого самостійного вивчення:

1. Дайте порівняльну характеристику наукових поглядів *О. Конта* і *Г. Спенсера*.

2. Дайте порівняльну характеристику наукових поглядів *Е. Дюркгейма* і *М. Вебера*.

3. Дайте порівняльну характеристику наукових поглядів *К. Маркса* і *Р. Дарендорфа*.

4. Дайте порівняльну характеристику наукових поглядів *Р. Мертона* і *Т. Парсонса*.

5. Дайте характеристику вчення *Т. Мальтуса* з позиції сьогодення.

6. Дайте характеристику вчення *Е. Тоффлера* з позиції сьогодення.

7. Дайте порівняльну характеристику сучасних мікросоціологічних теорій.

Література: основна [1 – 3]; додаткова [4; 6 – 14].

Контрольні запитання для самодіагностики:

1. Які етапи можна виділити в історії розвитку соціології?
2. Які основні ідеї притаманні творчості *О. Конта*?
3. Які основні ідеї притаманні творчості *Г. Спенсера*?
4. Які основні ідеї притаманні творчості *Т. Мальтуса*?
5. Які основні ідеї притаманні творчості *Е. Дюркгейма*?
6. Які основні ідеї притаманні творчості *М. Вебера*?
7. Які основні ідеї притаманні творчості *К. Маркса*?
8. В яких напрямках розвивається сучасна соціологія?
9. Охарактеризуйте основні положення теорії структурного функціоналізму.
10. Охарактеризуйте основні положення теорії соціального конфлікту.
11. Охарактеризуйте основні положення «хвильової теорії».
12. В чому сутність теорії обміну?
13. В чому сутність теорії справедливості?
14. В чому сутність теорії соціальної драматургії?
15. В чому сутність теорії символічного інтеракціоналізму?
16. Чи має прикладне значення вивчення теорій соціології? Яке?

Розділ 2. Суспільство як соціальна система; основні галузі соціологічного знання

3. Суспільство як соціальна система, його соціальна структура

3.1. Поняття суспільства і його соціальної структури

3.2. Сутність і види соціальних зв'язків

3.3. Сутність і види соціальних інститутів

3.4. Теорії розвитку суспільства

3.5. Теорія соціальної стратифікації

3.6. Сутність і види соціальних груп

3.7. Сутність і види колективів

3.1. Поняття суспільства і його соціальної структури

Суспільство складається з множини індивідів, їхніх соціальних зв'язків, взаємодії і стосунків. Та чи можна розглядати суспільство як просту суму цих елементів? Прихильники системного підходу до аналізу суспільства відповідають, що ні. З їхньої точки зору суспільство – це цілісна система, на рівні суспільства індивідуальні дії, зв'язки і відносини створюють нову, системну якість. Соціологія по-різному тлумачить поняття «суспільство».

Е. Дюркгейм розглядав **суспільство** як надіндивідуальну духовну реальність, яка основана на колективних уявленнях.

За *М. Вебером*, **суспільство** – це взаємодія людей, яка є продуктом соціальних, тобто орієнтованих на інших людей, дій.

З точки зору *К. Маркса*, **суспільство** – це сукупність, що історично розвивається, відносин між людьми, які складаються в процесі їхньої спільної діяльності.

У результаті суспільство стає цілісною системою з якостями, які відсутні у включених до нього елементів. Унаслідок своїх інтегральних якостей соціальна система набуває певної самостійності щодо елементів, що її складають, забезпечує відносно самостійний спосіб свого розвитку. Системний підхід до суспільства додається в соціології детерміністським і функціоналістським підходами, а також індивідуалістичними теоріями соціальної взаємодії.

▪ Детерміністський підхід найбільш яскраво виражений у марксизмі. З точки зору цього вчення, суспільство як цілісна система складається з таких підсистем: економічної, соціальної, політичної та ідеологічної, кожен з яких, у свою чергу, можна розглядати як систему. Щоб відрізнити ці підсистеми від саме соціальної, їх називають соціетальними.

▪ Як і прихильники системного підходу, функціоналісти розглядали суспільство як цілісний, єдиний організм, що складається з багатьох частин: економічної, політичної, військової, релігійної та ін. Але при цьому підкреслювали, що кожна частина може існувати тільки в рамках цілісності, де вона виконує конкретні, цілком визначені функції. Функції частин завжди означають задоволення певної суспільної потреби. Усі ж разом вони спрямовані на підтримку стійкості суспільства і відновлення людського роду.

Суспільство як цілісна соціокультурна система складається з великої кількості підсистем з різними системотворюючими інтегральними якостями. Одним із найважливіших типів соціальних систем є соціальна єдність.

Соціальна єдність – це реально існуюча сукупність індивідів, що емпірично фіксується і відрізняється відносною цілісністю та виступає самостійним суб'єктом соціальної дії, поведінки. Складна сукупність ознак дає можливість поділяти всі єдності на два найбільш широкі підкласи: масові та групові єдності.

Значне місце у суспільному житті займають історичні єдності – етноси, які можуть бути представлені різними соціальними угрупованнями: племенем, народністю, нацією.

Етнос – це стійка сукупність людей, що історично склалася на певній території і має спільні риси і стійкі особливості культури та психологічного складу, відрізняється також поняттям своєї єдності й відмінності від інших подібних формувань. Інтегрованим же показником етнічної спільноти, що сформувалася, є етнічна самосвідомість – відчуття належності до певного етносу.

Етнос, що сформувався, функціонує як цілісний соціальний організм і поступово відтворюється шляхом внутрішніх шлюбів, через систему соціалізації.

Соціальна структура суспільства є частиною соціальної системи і поєднує в собі два компоненти: соціальні зв'язки і соціальний склад.

Соціальний склад – це набір елементів, з яких складається соціальна структура.

Соціальна структура – це стійкий зв'язок елементів у соціальній системі. Основними елементами соціальної структури суспільства є інди-

віди, що займають певні позиції (статуси) і виконують певні соціальні функції (ролі), об'єднання цих індивідів на основі їхніх статусних ознак у групи, соціально-територіальні, етнічні та інші спільноти, класи, верстви, групи і тощо, які вказують на різне становище людей відносно один одного за чисельними критеріями. Кожен з елементів соціальної структури є складною соціальною системою зі своїми підсистемами і зв'язками.

Поняття соціальної структури в суспільстві використовується в різних значеннях. У широкому розумінні соціальна структура – це побудова суспільства в цілому, системи зв'язків між усіма його основними елементами. При такому підході соціальна структура характеризує всі чисельні види соціальних спільнот і відносини між ними.

Структура суспільства

Поняття «структура суспільства» розглядається в двох аспектах. По-перше, це «соціальна структура суспільства», тобто сукупність «мікросоціумів» – соціальних груп, спільнот, які є суб'єктами суспільного життя. По-друге, це є система основних сфер життєдіяльності суспільства і відповідних до них суспільних відносин.

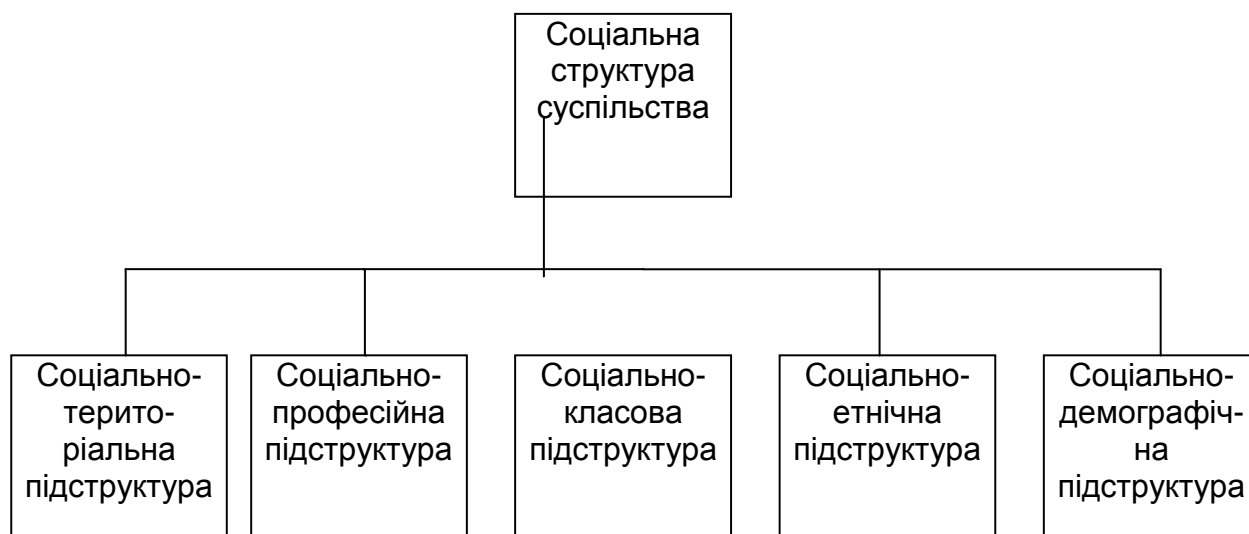

Рис. 15. Соціальна структура суспільства

1) Соціально-територіальна підструктура

Охоплює територіальні спільноти. Формується на підставі нерівномірності розміщення виробництва й розселення людей.

2) Соціально-професійна підструктура

Сукупності існуючих у суспільстві професійних груп і відносин між ними. Обумовлена професійним розподілом праці та спеціалізацією.

3) Соціально-класова підструктура

Соціальні класи, верстви, групи, касти, стани. Виникає як результат роз'єднання людей. Відображає картину соціальної нерівності.

4) Соціально-етнічна підструктура

Історичні спільності людей – рід, плем'я, народність, нація, етнос.

5) Соціально-демографічна підструктура

Зумовлена статтю, віком.

У соціології існує велика кількість концепцій соціальної структури суспільства, а історично одним з перших є марксистське вчення. У марксистській соціології провідне місце відведено соціально-класовій структурі суспільства.

Соціально-класова структура суспільства, за цією концепцією, становить взаємодію трьох основних елементів: класів, суспільних прошарків і соціальних груп. Ядром соціальної структури є класи. *К. Маркс і Ф. Енгельс* обґрунтували економічні причини виникнення класів. Вони стверджували, що поділ суспільства на класи є результатом суспільного поділу праці й формування відносин власності.

Марксистському вченню про класи як основу соціальної структури суспільства в немарксистській західній соціології протистоїть теорія соціальної стратифікації.

Представники цієї теорії стверджують, що поняття класу, ймовірно, підходить для аналізу соціальної структури попередніх суспільств, у тому числі й індустріального капіталістичного суспільства. Але в сучасному постіндустріальному суспільстві воно не спрацьовує, тому що в цьому суспільстві на основі широкого акціонування у сфері управління виробництвом з'являються наймані менеджери. Ось чому відносини власності стають розмитими та втрачають свою визначеність.

Проблемам соціальної мобільності присвячено багато конкретно-соціологічних досліджень у різних країнах світу. Дані про соціальну мобільність якоюсь мірою дозволяють судити про ступінь відкритості суспільства, його демократичність. Людям важливо знати, наскільки те чи інше суспільство надає можливість для просування індивідів і поколінь з нижчих категорій у вищі, яким шляхом формується керуюча еліта суспільства, чи можливе проникнення в керуючу еліту з інших соціальних груп.

3.2. Сутність і види соціальних зв'язків

Що таке соціальні зв'язки?

Соціальні зв'язки – це сукупність усвідомлених або неусвідомлених, необхідних і випадкових, стійких і спонтанних залежностей одних соціальних суб'єктів і об'єктів від інших, їх вплив один на одного. Це комплекс чинників, що забезпечують спільну діяльність індивідів в соціальних єдностях, об'єднуючи їх у функціональне ціле, здатне до стійкості та розвитку.

Г. Тард (1843 – 1904)

Стверджував, що в основі людських взаємин лежить принцип наслідування, а відношення «вчитель-учень» можна вважати типовими соціальними відносинами

Т. Парсонс (1902 – 1979)

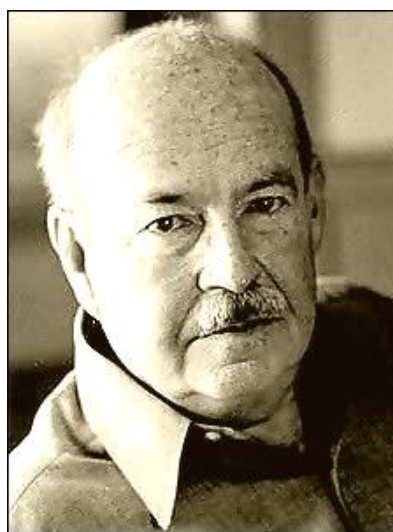
Показав, як індивід засвоює загальноприйняті норми в процесі спілкування зі «значущими іншими», і як органи соціальних зв'язків виконують функцію відтворення соціальної структури.

Компоненти соціального зв'язку:

- різні види контактів,
- соціальна дія,
- соціальні взаємодії,
- соціальні відносини,
- соціальний контроль,
- соціальні організації,
- соціальні інститути.

Види контактів, які визначають соціальні зв'язки:

- просторовий,
- психічний,
- соціальний.

Просторовий контакт

Будь-які стосунки між людьми починаються з якого-небудь контакту у просторі, тобто відбувається взаємне спостереження індивідів, в результаті чого з'ясовується, чи володіє один з них тими рисами і властивостями, які можуть зацікавити іншого.

Види просторового контакту:

Безпосередній – спостереження і зустріч двох індивідів здійснюється безпосередньо.

Опосередкований – наприклад, робочий шукає собі роботу і, читаючи оголошення, з'ясовує, чи підходить йому запропонована робота чи ні.

Першою умовою й елементом виникнення соціального зв'язку є безпосередній або опосередкований контакт у просторі та часі, завдяки якому відбувається взаємне спостереження наявних у індивідів рис. Звичайно, не всі просторові контакти призводять до соціальної зв'язку. Кожен день ми зустрічаємося в метро, автобусі, на вулицях, у магазинах з великою кількістю людей, з якими нас нічого не буде зв'язувати в майбутньому, але в той же час дані контакти дозволяють спостерігати, якими рисами володіє інший індивід та роблять можливою появу наступних етапів контакту.

Психічний контакт

Першим елементом психічного контакту є зацікавленість. Ця зацікавленість виникає на основі вже існуючих потреб спостерігача. Тобто після того, як індивід усвідомив, що якісь риси іншого індивіда можуть яким-небудь чином задовольнити його потреби (біологічні, економічні, культурні і т. д.). Зацікавленість може бути взаємною і односторонньою.

Сам по собі психічний контакт не створює ще жодного зв'язку, він є лише умовою та обов'язковим елементом для появи стійкого зв'язку, відносин між людьми. Психічний контакт може перерости в соціальний контакт.

Соціальний контакт

Соціальний контакт – це певна система, у яку входять: мінімум дві особи, яка-небудь цінність, що є основою контакту, і які-небудь взаємодії з приводу цієї цінності. Він відбувається, якщо два індивіди взаємодіють для того, щоб досягти обміну цінностями, у якості яких можуть виступати як ввічливі слова, так і які-небудь предмети або ситуація, що мають особливе значення для них обох.

Види контактів залежно від:

- **частоти і тривалості існування**
  - тимчасові (мимобіжні, перехідні);
  - стійкі (міцні);
- **зацікавлених сторін:**
  - формальні – якщо зацікавленість, яка призвела до контакту, заснована на потребах колективу, якщо вона виникла в процесі реалізації інституціональних інтересів;
  - неформальні – зацікавленість заснована на індивідуальних потребах особи.
- **предмета зацікавленості:**
  - особистісні – висловлюють зацікавленість особистісними рисами або становищем партнера;
  - предметні – зацікавленість якимось предметом, який є у партнера.
- **характеру спілкування особистостей:**
  - безпосередні – це контакти, що встановлюються візуально;
  - опосередковані – через різні засоби комунікації (листування, радіо, телебачення та ін.).
- **сили зв'язку:**
  - сильні – родичі та друзі;
  - слабкі – сусіди, знайомі, знайомі знайомих, формальні контакти на роботі.

Необхідно підкреслити, що особистісні контакти є важливим чинником суспільного життя. Якщо безпосередні постійні особисті контакти відсутні, то це веде до ізоляції від суспільства та самотності. Самотність, обмеження соціальних контактів тільки предметними лежить в основі багатьох негативних явищ сучасного суспільства і призводять до серйозних порушень психіки особистості.

3.3. Сутність і види соціальних інститутів

Соціальний інститут – стійка, організована форма діяльності соціальних спільнот, соціальних груп.

Соціальний інститут представляє собою:

- рольову систему, в яку включені норми і статуси;
- сукупність звичаїв, традицій і правил поведінки;
- формальну і неформальну організацію;

- сукупність норм і установ, що регулюють певну сферу суспільних відносин;
- відокремлений комплекс соціальних дій.

В чому призначення соціальних інститутів?

Соціальні інститути допомагають вирішувати життєво важливі проблеми великій кількості людей, також виступають інструментами соціального контролю.

Функції соціальних інститутів:

- задоволення найважливіших життєвих потреб суспільства;
- соціалізація людей;
- регулювання діяльності членів суспільства в рамках соціальних відносин;
- створення умов для задоволення потреб членів суспільства;
- забезпечення соціальної інтеграції, стійкості суспільного життя.

Специфічні функції інститутів:

- відтворення нових поколінь – інститут сім'ї;
- добування засобів існування – виробництво;
- наведення та підтримка порядку в суспільстві – держава;
- відкриття та передача нових знань – наука і освіта;
- відправлення ритуалів – релігія.

Найголовніші соціальні інститути:

1. Економічні – це всі інститути, які забезпечують процес виробництва і розподілу матеріальних благ і послуг, регулюють грошовий обіг, займаються організацією і поділом праці (банки, біржі, корпорації, фірми, акціонерні товариства, заводи).

2. Політичні – це інститути, які встановлюють, викону-

ють і підтримують владу. У концентрованій формі вони висловлюють існуючі в даному суспільстві політичні інтереси і відносини. Сукупність політичних інститутів дозволяє визначити політичну систему суспільства – це держава з її центральними і місцевими органами влади, політичні партії, поліція або міліція, юстиція, армія, а також різні громадські організації, рухи, об'єднання, фонди та клуби, що переслідують політичні цілі. Форми інституалізації діяльності в даному випадку строго визначені: вибори, мітинги, демонстрації, передвиборні кампанії.

3. Відтворення і споріднення – це інститути, завдяки яким підтримується біологічна безперервність суспільства відбувається задоволення сексуальних потреб і батьківських прагнень, регулюються відносини між статями та поколіннями – інститут сім'ї та шлюбу.

4. Соціально-культурні та виховні – це інститути, головна мета яких полягає у створенні, розвитку, зміцненні культури для соціалізації молодого покоління та передачі йому накопичених культурних цінностей всього суспільства як цілого: сім'я як виховний інститут, освіта, наука, культурно-виховні та мистецькі заклади і т. п.

П'ять основних потреб та інститутів:

1. Потреба у відтворенні роду – інститут сім'ї та шлюбу;
2. Потреба в безпеці та соціальному порядку – політичні інститути, держава;
3. Потреба в засобах існування – економічні інститути, виробництво;
4. Потреба в отриманні знань, у соціалізації підростаючого покоління, підготовці кадрів – інститути освіти в широкому сенсі, тобто включаючи науку і культуру;
5. Потреба в вирішенні духовних проблем, визначенні сенсу життя – інститут релігії.

Г. Спенсер в рамках своєї «органічної теорії» людського суспільства, виділив три основних типа інститутів:

- продовжуючі рід – шлюб і сім'я;
- розподільчі – економічні;
- регулюючі – релігія, політичні системи.

3.4. Теорії розвитку суспільства

Однією з найважливіших проблем соціології є проблема соціальних змін, їх механізм та спрямованість. Поняття «соціальні зміни» має загальний характер. Соціальна зміна – це перехід соціальних систем, інститутів і організацій з одного стану в інший.

Соціальні зміни стосуються, перш за все, культури і структури суспільства. Вони вимагають від людей зміни форм діяльності і поведінки. Джерелами соціальних змін є:

- фізичне середовище;
- кількісні і якісні характеристики населення;
- конфлікти через ресурси і систему цінностей;
- інноваційна політика;
- дифузія (взаємопроникнення культур).

Якщо оточуюче середовище з якоїсь причини: війна, стихійне лихо, епідемія, змінюється, то індивіди вимушено реагують відповідними інституційними змінами, новими формами соціальної організації, новими технічними рішеннями.

Зміни чисельності, структури, рівня освіченості, домінуючих потреб населення також викликають соціальні зміни.

Як відомо, в процесі функціонування індивідів в групі часто виникають конфлікти, що проявляються в боротьбі за ресурси і цінності. Конфлікти можуть розв'язуватись в процесі переговорів або призводити до утворення якісно нової цілісної структури з новим соціальним порядком, що відбувається частіше.

Відкриття і винаходи додають нові знання до тих, якими володіє людство, іноді вони якісно змінюють саме життя. І навпаки, від готовності суспільства, перш за все, в культурному контексті до сприйняття всього прогресивного, залежить ефективність інноваційної політики.

Будь-яке суспільство має певну кількість культурних універсалій, властивих тільки йому, більша ж частина характеристик залучається із інших культур. Дифузія – об'єктивний і взаємовигідний процес збагачення національних культур.

Американський соціолог, антрополог Р. Лінтон в іронічній манері описує життя «стовідсоткового американця», ілюструючи явище дифузії культур: «Світанок застає переконаного патріота, одягнутим в піжаму – одяг, завезений зі Східної Індії, – і лежачим на ліжку, виготовленому по зразку, що походить з Персії або Малої Азії. Він по вуха занурений в матеріали неамериканського

походження: бавовна, вперше виготовлена в Індії; льон, завезений з Близького Сходу; шерсть з Малої Азії; шовк, можливість використання якого були вперше відкриті китайцями.

Якщо наш патріот досить старомодний і дотримується так званого американського сніданку, то на його столі будуть кава і апельсин, які потрапили в Америку із Середземномор'я. Потім він з'їсть тарілку каші, приготованої з зерна, яке виростили на Близькому Сході... А в якості доповнення до сніданку він може з'їсти яйце, що знесла птиця, яку розводять в Південно-Східній Азії, або ж шматочок м'яса тварин, що вирощується в тому ж регіоні...».

В цілому можна стверджувати, що в безперервному процесі соціальних змін задіяно багато соціальних факторів.

Соціологи виділяють різні типи механізмів соціальних змін і розвитку: еволюційний і революційний, прогресивний і регресивний, імітаційний і інноваційний та ін.

Еволюційний та революційний процеси часто розглядаються як протилежні типи зміни матеріальних та ідеальних об'єктів. Еволюційні процеси трактуються як поступові, повільні, плавні, якісні перетворення об'єктів; революційні – як відносно швидкі, докорінні, якісні зміни. Абсолютизація того чи іншого типу зміни соціальних об'єктів зумовила дві методологічно різні течії в соціології: соціальний еволюціонізм та революціонізм.

Найбільш яскраво соціальний еволюціонізм представлено в теорії *Г. Спенсера*. Він розробив найбільш повну схему еволюційного процесу, яка включає в себе кілька принципових моментів. Ядром цієї схеми є диференціація. У процесі збільшення складності й різноманітності в системах прискорюється темп диференціації, оскільки кожна диференційована частина виступає не тільки результатом диференціації, але й подальшим її джерелом. Диференціація, за *Спенсером*, передбачає спеціалізацію, розподіл функцій між частинами і відбір найбільш стійких структурних співвідношень.

Значний внесок в розвиток ідей соціального еволюціонізму вніс французький соціолог *Е. Дюркгейм*. Саме він вперше обґрунтував положення, що розподіл праці є причиною і наслідком зростаючого ускладнення суспільства.

На основі соціального еволюціонізму виник ряд теорій, які поставили перед собою мету показати поступальний розвиток суспільства через порівняння його минулого й теперішнього стану. Першу спробу створення такої теорії зробив німецький соціолог *Ф. Тенніс* у своїй відомій книзі «Община й суспільство».

Концепція соціального еволюціонізму займає домінуюче становище в соціології при тлумаченні соціальних змін. Однак поряд з нею досить широке розповсюдження мала теорія революційного перетворення суспільства, засновником якої були *К. Маркс* та *Ф. Енгельс*.

Марксистська концепція суспільного розвитку базується на формаційному підході в тлумаченні історії. Згідно з цим підходом, людство у своєму розвитку проходить п'ять основних стадій: первісно-общинну, рабовласницьку, феодальну, капіталістичну й комуністичну. Перехід від однієї суспільно-політичної формації до іншої здійснюється на основі соціальної революції.

Поряд з еволюціоністськими теоріями суспільства, які базуються на ідеях прогресу, існують теорії, які заперечують можливість прогресивного розвитку. Однією з таких теорій є концепція культурно-історичних типів розвитку суспільства. У цій концепції робиться акцент на багатоваріантності моделей розвитку суспільства і культури, виділяються певні типи соціальних й культурних систем, підкреслюється їх своєрідність, а в деяких випадках висувається ідея замкненості, локальності культур і цивілізацій.

Нині ідея становлення єдиної цивілізації на всій нашій планеті отримала широке розповсюдження і розвиток. Її утвердженню в науці і суспільній свідомості сприяло розуміння сутності глобалізації соціальних і культурних процесів у сучасному світі. Однак глобалізація соціальних, культурних, економічних і політичних процесів у сучасному світі, поряд із позитивними сторонами, порушила ряд серйозних проблем, які отримали назву «глобальні проблеми сучасності»: екологічні, політичні, демографічні тощо. Сукупність цих проблем поставила перед людством глобальну проблему виживання.

3.5. Теорія соціальної стратифікації

Етимологія терміна «соціальна стратифікація» походить з геології, де означає послідовну зміну пластів гірських порід різного віку.

Перші ідеї про соціальну стратифікацію зустрічаються у Платона і Арістотеля

Платон

Арістотель

виділяє три класи: філософи, воїни, селяни та ремісники

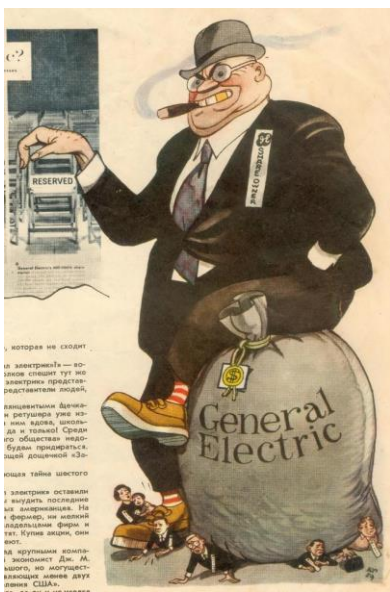
виділяє три класи: "дуже заможні", "вкрай незаможні", "середній шар"

Остаточно ідеї теорії соціальної стратифікації оформилися в кінці XVIII ст., завдяки появі методу соціологічного аналізу.

Соціальна стратифікація – це соціальна диференціація і структурування нерівності між різними соціальними верствами і групами населення на основі різних критеріїв (соціальний престиж, самоідентифікація, професія, освіта, рівень і джерело доходів тощо).

Першими намагалися пояснити природу соціальної стратифікації *К. Маркс* і *М. Вебер*.

К. Маркс бачив причину соціального розшарування в розподілі тих, хто володіє і управляє засобами виробництва, і тих, хто продає свою працю.

Ці два класи (буржуазія і пролетаріат) мають різні інтереси і протистоять один одному. Основа виділення класів – економічна система (характер і спосіб виробництва). При такому біполярному підході немає місця середньому класу.

М. Вебер запропонував багатовимірний підхід, виділивши три виміри для характеристики класів: клас (економічне становище), статус (престиж) і партія (влада)

Саме ці взаємопов'язані (через дохід, професію, освіту і т. д.) виміри лежать, за Вебером, в основі стратифікації суспільства.

В сучасній соціології питання про існування і значення соціальної нерівності, а, значить, і соціальної стратифікації, також займає центральне місце.

Існують дві основні точки зору на проблему стратифікації:

- консервативна;
- радикальна.

Теорії, що базуються на консервативній традиції: (нерівність – інструмент для вирішення головних задач суспільства), називаються **функціоналістськими**.

Функціоналістська теорія стратифікації була сформульована в 1945 р. *К. Дейвісом* і *У. Муром*. Стратифікація існує в силу своєї універсальності та необхідності, суспільство не може обійтись без розшарування.

Дана теорія має ряд недоліків: не враховує вплив культури, традицій, сім'ї та ін, але є однією з найбільш розроблених.

Радикальні теорії розглядають соціальну нерівність, як механізм експлуатації. Найбільш розробленою є **теорія конфлікту**.

Теорія конфлікту основним називає протиріччя між індивідами або групами, що мають економічні переваги над іншими групами. Проте конфлікт – поширена характеристика людського життя, яка не обмежується економічними відносинами.

Одним з творців сучасної теорії стратифікації є **П. А. Сорокін** (1889 – 1968). Він вводить поняття «**соціальний простір**» як сукупність усіх соціальних статусів даного суспільства, заповнену соціальними зв'язками й відносинами. Соціальний простір є тривимірним:

1. Рабство. При даній системі стратифікації виділяються дві основні групи населення, що розрізняються за своїм статусом, правами та обов'язками: вільні і раби.

2. Касти. При кастовій системі стратифікації статус визначається з народження і є довічним.

3. Клани. Даний тип характерний для аграрних товариств. Клани нагадують дуже розгалужені сім'ї.

1, 2, 3 – закриті системи стратифікації.

4. Класи. Відкрита система стратифікації.

Закрита система – це соціальна структура, члени якої з великими труднощами можуть змінити свій статус.

Відкрита система – це соціальна структура, члени якої можуть змінювати свій статус відносно легко.

Як правило, кожен дослідник дає свої назви виділеним групам, визначає їх кількість.

Прикладом закритої системи стратифікації може бути кастова організація Індії, яка функціонувала до 1900 р. Традиційне індуське суспільство розподілялось на касты, і діти наслідували соціальний статус від своїх батьків при народженні і не могли змінити його протягом життя. В Індії існували тисячі каст, але всі вони об'єднувались в чотири основні: брахмани (жреці) з чисельністю 3 % населення; кшатрії (нащадки воїнів) і вайшья (торговці), які разом складали приблизно 7 % населення; шудра (селяни і ремісники) – приблизно 70 % індійців; решта 20 % – харіджани або недоторкани, які звичайно були прибиральниками, свинопасами і т. д. Правила не дозволяли спілкуватись представникам вищої і нижчої каст, вважалось, що це духовно оскверняє перших. Зараз в деяких сільських районах Індії касты ще визначають тип поведінки, стиль життя, традиції, а в цілому виявилось, що повністю закрита система стратифікації не може існувати через дію багатьох чинників: науково-технічний прогрес в сільському господарстві, зростання невдоволення людей нижчої касты, перехід до буддизму і ісламу та інших.

Одним з основних критеріїв виділення страт в суспільстві є: рівень доходів, професія, соціальний статус, рівень освіти, стан у системі «управління – виконання».

У всьому світі використовують два показники стратифікації:

1. **Висота стратифікації** – соціальна дистанція між найвищим і найнижчим статусами конкретного суспільства.

2. **Профіль стратифікації** – співвідношення чисельності місць (соціальних позицій) в соціальній структурі суспільства в міру підвищення статусу.

3.6. Сутність і види соціальних груп

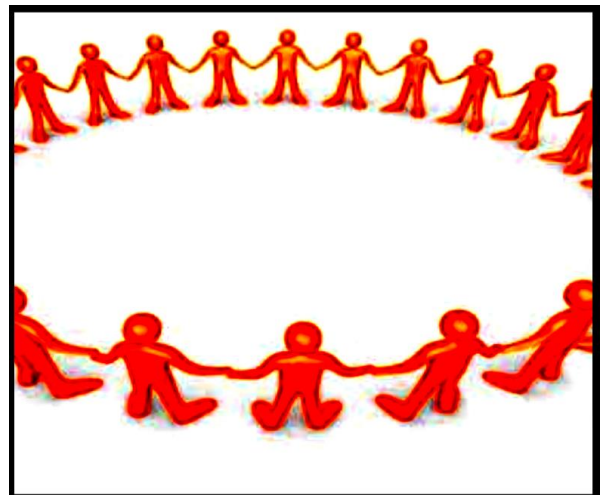
«Людина у групі не є сама собою: вона – одна з клітинок організму, настільки ж відрізняється від нього, як клітинка вашого тіла відрізняється від вас» (Д. Стейнбек)

Соціальна група

Соціальна група – це сукупність індивідів, які взаємодіють певним чином на основі поділюваних очікувань кожного члена групи щодо інших.

Показники соціальної групи:

- склад,
- структура,
- групові процеси,
- норми,
- цінності,
- система санкцій.

Види соціальних груп:

- Великі (крім класів) – входять сукупності людей, що існують у масштабі всього суспільства в цілому: це соціальні прошарки, професійні групи, етнічні спільноти (нації, народності), вікові групи (молодь, пенсіонери) і т. д.
- Середні – виробничі об'єднання працівників підприємств, територіальні спільноти (жителі одного села, міста, району та ін.).
- Різноманітні малі – такі групи, як сім'я, дружні компанії, сусідські спільноти. Їх вирізняють також контакти одна з одною.

Групова динаміка – взаємодія членів соціальних груп між собою. Існує безліч видів взаємин і взаємодій. До процесів групової динаміки належать: керівництво, лідерство, формування групової думки, згуртованість групи, конфлікти, груповий тиск і інші способи регуляції поведінки членів групи.

Характерні риси:

- 1) спонтанність появи групи;
- 2) нестійкість взаємозв'язків;
- 3) відсутність різноманітності у взаємодіях;
- 4) короткочасність спільних дій.

Розмір групи впливає на характер взаємодії. Чим менша група,

тим тісніша взаємодія. Прислів'я «Дві людини – компанія, три – натовп» відображає різницю між характерами взаємодії в групах, що включають дві особи (діадами) і три особи (тріадами).

Соціолог Джон Джеймс зі своїми студентами провів спостереження за 7 405 неформальними взаємодіями між пішоходами, гравцями на спортивній площадці, плавцями і покупцями. Виявилось, що 71 % всіх неформальних і робочих взаємодій склали взаємодії двох людей, 21 % – взаємодії трьох людей, 6 % – взаємодії чотирьох людей і тільки 2 % – взаємодії п'яти і більшого числа людей.

Серед **квазігруп** найбільш близькими до стійких соціальних груп є **соціальні кола**. Відповідно до визначення **Я. Щепаньського «соціальними колами** ми називаємо вільні союзи, засновані на контактах із слабо встановленим зв'язком, позбавлені стійких відносин між членами». Їх відмінною рисою є те, що взаємодія у них спрямована майже повністю на обмін інформацією.

Чому люди вступають в соціальні групи?

- Потреба в допомозі;

- Потреба в захисті;
- Потреба в інформації;
- Потреба в тісному спілкуванні та симпатії.

У групах мають місце події та динамічні процеси, що періодично повторюються в певній послідовності:

- вплив норм групової більшості;
- вплив групової меншини;
- наслідки відступу індивіда від групових норм;
- особливості референтних груп.

Аудиторія та натовп:

- Аудиторія – це соціальна спільність людей, об'єднаних взаємодією з комунікатором – індивідом чи групою, що володіють інформацією та доводять її до всієї спільності.

- Натовп – це тимчасове зібрання людей, об'єднаних в замкнутому фізичному просторі спільністю інтересів. Соціальна структура натовпу дуже проста і рідко буває складніше, ніж поділ на лідерів і всіх інших.

3.7. Сутність і види колективів

Колектив (від [лат.](#) *collectivus* – збірний) – група, сукупність людей, що працюють в одній організації, на одному підприємстві; у більш широкому змісті – люди, об'єднані загальними ідеями, інтересами. Колектив працівників одного підприємства іноді називають **трудоим колективом**.

Групи, створені за бажанням керівництва організації, називаються **формальними**.

Вони виникають при:

- а) горизонтальному поділі праці (виникненні підрозділів);
- б) вертикальному поділі праці (виникненні рівнів керування).

Первинною функцією формальних груп є виконання певних завдань і досягнення конкретної мети.

У будь-якій організації існує три типи формальних груп:

- а) групи керівників (командні групи);
- б) цільові виробничі (господарські групи);
- в) комітети.

Прикладами груп керівників можуть бути:

- а) президент компанії й віце-президенти;
- б) директор магазину й завідувачі відділами, директор заводу і його заступники, начальник цеху і його заступники.

Цільові виробничі (господарські) групи складаються з осіб, що виконують одне завдання. Вони мають певну самостійність, планують

самі свою роботу, можуть одержувати надбавку до свого заробітку й т. д. В організації можуть існувати групи конструкторів, технологів, фінансистів, постачальників, рекламодавців і т. д.

Комітет – це група, якій організація делегує свої завдання. До комітетів належать ради, комісії, збори, команди, спільноти й т. п.

Є два основних типи комітетів:

1) **спеціальний (тимчасовий)**, що створюється для вирішення глобальних або делікатних питань, розробки альтернативних рішень і т. п.;

2) **сталий (діючий перманентно)**, що має конкретну, найчастіше довгострокову мету (наприклад, для консультацій). Сюди можна віднести раду директорів, ревізійну комісію, товариство покупців у процесі приватизації, групу планування, комісію з розгляду скарг працівників.

Менеджер в організації повинен чітко усвідомлювати, що комітети доцільні в наступних випадках:

1) при вирішенні проблем в новій галузі знань, новій сфері діяльності;

2) при необхідності приймати непопулярні рішення (скорочення чисельності працівників, ліквідація підприємств, пониження в посаді й т. п.);

3) для координації діяльності підприємств, служб, окремих працівників і колективів;

4) для підняття морального духу співробітників організації, стимулювання «лідерських» якостей окремих посадових осіб;

5) для досягнення децентралізації в керуванні, делегування певних повноважень підлеглим, розподілу сфер впливу між рівнями керування;

6) для більш ефективної реалізації загальних функцій менеджменту.

Неформальні організації мають багато спільного з нормальними:

1) ними керують лідери з метою виконання певних завдань на основі конкретної ієрархії;

2) використовують у своїй діяльності неписані правила (норми);

3) застосовують певну систему винагород, заохочень і санкцій.

Але є й відмінності:

1) формальні організації створюються за продуманим планом, а неформальні – спонтанно;

2) структура формальних організацій створюється свідомо, а неформальних – у результаті соціальної взаємодії;

3) працівники формальної організації вступають у неї з метою досягнення цілей, одержання доходу, підвищення престижу й т. д., а неформальної – для вдоволення почуття причетності, здійснення взаємодопомоги, тісного спілкування;

4) формальна організація створюється переважно за рішенням керівництва, а неформальна – у результаті виникнення зацікавленості, симпатії й т. п.

Основні характеристики неформальних організацій такі:

- соціальний контроль, що здійснюється шляхом розробки і закріплення групових правил, припустимої поведінки, твердих санкцій, відчуження;
- опір змінам, що виникає при загрозі існуванню неформальної групи;
- наявність неформальних лідерів, які займають фактично таке ж становище, як і у формальних групах.

Характеристика поняття «лідер»:

- лідера не висувають формально на відповідну посаду, він займає керівну позицію, завдяки відкритій або прихованій згоді групи;
- з особистістю лідера ототожнюється система норм і цінностей, яку приймає група;
- лідер висувається на відповідну роль за умови не тільки специфічної, але й завжди досить важливої для життєдіяльності групи ситуації.

Для емоційних лідерів характерні життєрадісність, оптимізм, розвинене почуття гумору. Звичайно вони підтримують «мажорний настрій» у групі.

Оскільки неформальні групи (організації) є явищем об'єктивним, то менеджер повинен навчитися ефективно ними керувати.

З цією метою йому необхідно:

- визнати існування неформальної групи, а також те, що її знищення може призвести до ліквідації самої формальної організації;
- уміти вислуховувати думки, міркування й пропозиції членів і лідерів неформальної групи;
- уміти впливати на діяльність неформальних груп, використовуючи загальні функції, а також методи менеджменту;
- оцінювати кожне рішення з позиції забезпечення якісної взаємодії керівництва з неформальною групою;
- залучати лідерів і членів неформальних груп до участі у прийнятті управлінських рішень.

На виробництві існують колективи двох видів:

- первинні, які створюються за організаційно-виробничим принципом (бригада, дільниця, орендна ланка);
- вторинні, де прямі міжособистісні контакти утруднені або навіть неможливі. Це підприємство, об'єднання.

Класифікацію колективів можна здійснювати за багатьма ознаками:

1) за статусом колективи можна розділити на **офіційні** – «**формальні**» і **неофіційні** – «**неформальні**». Перші є юридично оформленими в межах правового простору, а другі – об'єднані бажанням людей співпрацювати один з одним;

2) за механізмом формування виділяють колективи, які склалися **стихійно**, і **свідомо організовані** колективи. До першого типу можна віднести – студентські, а до другого – викладацькі;

3) за строками існування: **тимчасові** й **постійні**;

4) за ступенем свободи його членів виділяють колективи з високим, середнім і низьким ступенем свободи. При цьому ступінь свободи розглядається у двох аспектах: свобода **входження в колектив**; свобода **активної участі** в діяльності колективу;

5) за функціями виділяють колективи, орієнтовані на: **досягнення певної мети**; **реалізацію спільного інтересу**; **спілкування**.

Висновки

Соціологічна думка від свого зародження постійно була спрямована на пізнання, осмислення сутності, найхарактерніших особливостей функціонування суспільства як соціального феномену. В наш час, коли трансформаційні процеси в Україні часто сприймаються як непередбачувані і невизначені, актуальність досліджень структури суспільства, його системи стратифікації, особливостей функціонування соціальних інститутів, типів соціальних зв'язків і соціальних відносин зростає.

Аналіз фактів реальності, вияв напрямів проведення соціальних змін потребує від дослідника ґрунтовної наукової підготовки. Формування

соціологічного мислення і розвиток соціологічної уяви забезпечує, перш за все, використання підходу політеоретичної інтерпретації при вивченні дисципліни.

Цікаве дослідження стилів керівництва провели Курт Левін і його співробітники.

В ході цього дослідження дорослі керівники, які працювали з групами хлопчиків 11 років, дотримувались одного з трьох стилів керівництва. При авторитарному стилі керівник визначав основний напрям дій групи, давав поетапні інструкції, так що хлопчики мали чітке уявлення про майбутні завдання, призначав партнерів для роботи, на свій розсуд давав позитивні і негативні, критичні оцінки і залишався в стороні від самого процесу діяльності.

На відміну від авторитарного, при демократичному стилі керівник дозволяв хлопчикам брати участь в процесі підготовки рішень, окреслював тільки загальні цілі роботи, пропонував варіанти їх досягнення, дозволяв членам групи самим обирати, з ким працювати, об'єктивно оцінював результати роботи і сам брав участь в діяльності групи.

І, нарешті, ліберальний стиль передбачав пасивну роль керівника. Він представляв матеріали, давав поради і допомагав тільки тоді, коли його про це просили, відмовлявся давати оцінку результатів роботи.

Дослідники виявили, що авторитарний стиль керівництва викликав у членів групи повне знесилення і провокував вороже ставлення до свого керівника. Продуктивність була високою тільки в присутності керівника. При демократичному стилі члени групи відчували більше вдовolenня, були більше орієнтовані на завдання групи, проявляли менше агресивності і більше дружелюбності, за відсутності керівника демонстрували самостійність. Ліберальний стиль призвів до низької продуктивності і високого рівня міжособистісної агресивності. Результати експерименту можна вважати очікуваними, так як у ньому приймали участь підлітки, виховані в демократичних традиціях США. Приклади приходу до влади авторитарних лідерів у слабозвинених країнах свідчать саме про такі уподобання населення за умов нестабільності і низького рівня життя.

Ключові терміни: суспільство, соціальна єдність, етнос, соціальний склад, соціальна структура, соціальний зв'язок, соціальний контакт, соціальний інститут, соціальна стратифікація, соціальна група, групова динаміка, колектив, лідер.

Питання – завдання:

1. Проаналізуйте такі висловлювання класиків:

«Соціальне життя все – конфлікт, оскільки воно мінливе. В людських суспільствах немає постійності, бо в них немає нічого стійкого. Тому саме в конфлікті розміщуються творче ядро будь-яких спільнот і можливість свободи (Р. Дарендорф).

«Людська свідомість... є не що інше, як колективна свідомість групи, до якої ми належимо» (Е. Дюркгейм).

«Не існує почуття Я ... без відповідного йому почуття Ми» (Ч. Кулі).

Як вчені розуміють суспільство? Яку роль в ньому вони відводять людині?

2. Назвіть основні риси, які, на вашу думку, відрізняють суспільство від простої сукупності індивідів? Відповідь аргументуйте.

3. Охарактеризуйте сучасне українське суспільство з точки зору типології суспільств. До якого типу воно відноситься?

4. Охарактеризуйте настрої громадян стосовно перспектив розвитку українського суспільства, спираючись на дані опитування, проведеного Інститутом соціології НАН: тільки 6 % респондентів вважають, що виграли в результаті «помаранчевої революції», 47 % – що програли; 55 % – що «кольорова революція» в найближчому майбутньому не повториться; в наступні 5 років головними союзниками України будуть Росія і країни СНД (58 %), а також Євросоюз (19 %); 63 % опитаних вважають, що декілька сильних керівників можуть зробити для країни більше, ніж всі закони і дискусії.

5. Чи правильне твердження, що сучасне західне (постіндустріальне) суспільство зменшило гостроту проблеми соціально-економічної нерівності? Відповідь аргументуйте.

6. Згадайте казку Г. Х. Андерсена про Дюймовочку. Спочатку хрущ був в захваті від Дюймовочки, вона здавалась йому дуже красивою. Але коли він показав її іншим хрущам, вони сказали: «Яка убогість! В неї немає вусиків! В неї навіть є талія!» І жук відразу розлюбив Дюймовочку і відправив її геть.

Чим характеризується явище групового тиску?

7. Поясніть, як позначається на згуртованості групи конфлікт з іншою групою? Як позначається зовнішня загроза? Чому?

8. Назвіть компетенції, які розвиває третя тема «Соціології».

Завдання для поглибленого самостійного вивчення:

1. Розкрийте сутність і відмінності традиційного і індустріального суспільств.

2. Поясніть співвідношення понять «соціальна структура» і «соціальна класова структура».

3. Назвіть основні елементи соціальної структури українського суспільства.

4. Назвіть основні джерела суперечностей між інтересами різних класів і соціальних груп.

5. Які особливості мають соціально-класові утворення, що виникли в умовах сучасного українського суспільства.

6. Охарактеризуйте сучасні соціальні інститути.

Література: основна [1 – 3]; додаткова [5 – 9; 12; 13; 15; 17].

Контрольні запитання для самодіагностики:

1. У чому полягає сутність поняття «суспільство»?
2. Чому суспільство – соціальна система?
3. Які основні компоненти суспільства як соціальної системи?
4. Що таке «соціальна структура суспільства»?
5. Що становлять соціальні інститути, і чому вони створюються?
6. Що таке «соціальна стратифікація»?
7. Які причини соціальної нерівності?
8. Що означає поняття «соціальна мобільність»?
9. Що таке «соціальний зв'язок»?
10. Які ознаки соціальної групи?
11. Які існують види соціальних груп?
12. Які особливості має колектив?
13. Кого вважають лідером колективу?

4. Особистість у системі соціальних зв'язків

- 4.1. Сутність поняття «особистість»
- 4.2. Характеристика та види соціальних статусів
- 4.3. Характеристика та види соціальних ролей
- 4.4. Соціалізація особистості

4.1. Сутність поняття «особистість»

Особистість як об'єкт вивчення

Особистість є об'єктом вивчення ряду гуманітарних наук, перш за все, філософії, психології і соціології.

Філософія розглядає особистість з точки зору її положення в світі як суб'єкта діяльності, пізнання і творчості.

Психологія вивчає особистість як стійку цілісність психічних процесів, властивостей і відносин: темпераменту, характеру, здібностей, вольових якостей тощо.

Соціологічний підхід виділяє в особистості соціально-типове. Основна проблематика соціологічної теорії особистості знаходиться в площині формування особистості та розвитку її потреб у нерозривному зв'язку з функціонуванням і розвитком соціальних спільнот, вивчення закономірного зв'язку особистості і суспільства, особистості та групи, регуляції та саморегуляції соціальної поведінки особистості. Соціологія в цілому містить безліч теорій особистості, які відрізняються одна від одної методологічними установками.

Проблема вивчення особистості в соціології є однією з центральних, оскільки кожен соціолог для тлумачення сутності соціальних явищ, системи взаємозв'язків людей у суспільстві зобов'язаний зрозуміти, що рухає вчинками кожної конкретної людини. Індивідуальна поведінка, таким чином, являє собою основу розуміння життя всієї соціальної групи або суспільства.

Поняття особистості

Слово **особистість** («personality») в англійській мові походить від латинського «persona». Спочатку це слово позначало маски, які надягали актори під час театральної вистави в давньогрецькій драмі.

Таким чином, з самого початку в поняття «**особистість**» був включений зовнішній, поверхневий соціальний образ, який індивід приймає, коли грає визначені життєві ролі – якась «личина», суспільне обличчя, звернене до навколишніх.

Інший зміст має термін «**індивідуальність**». Він означає унікальність і неповторність людини у всьому багатстві її особистісних якостей і властивостей. Людина постає спочатку як особа, «випадковий індивід» (*Маркс*), потім як соціальний індивід, персоніфікований соціальною групою, і згодом – як особистість. Особистість тим значніша, чим більше в ній представлено загальнолюдських характеристик.

Становлення особистості відбувається в процесі засвоєння людиною досвіду і ціннісних орієнтацій даного суспільства, що називається соціалізацією. Людина вчиться виконувати особливі соціальні ролі, тобто вчиться поводити себе відповідно до ролі дитини, студента, чоловіка і т. д. Всі вони мають виражений культурний контекст і, зокрема, значною мірою залежать від стереотипу мислення.

У соціології, **особистість** – це сукупність статусно-рольових характеристик.

Виділяють кілька великих соціальних типів особистості, які існували на всьому історичному шляху розвитку людства:

«Діячі» – для таких головне – активна дія, зміна світу й інших людей, включаючи і самого себе.

«Мислителі» – це люди, які за словами Піфагора, приходять у світ не для того, щоб змагатися і перемагати, а дивитися і міркувати.

«Гуманісти і подвижники» – відрізняються загостреним відчуттям душевного стану іншої людини, як би «вслуховуються» в нього, полегшуючи душевні і тілесні страждання.

«Люди почуттів і емоцій» – діячі літератури і мистецтва; їх зброя – інтуїція.

Фактори

Основні фактори, що впливають на формування особистості:

- 1) біологічна спадковість;
- 2) фізичне оточення;
- 3) культура;
- 4) груповий досвід;
- 5) унікальний індивідуальний досвід.

Соціальна особистість

Соціальна особистість формується через спілкування людей. Цей процес вимагає від суспільства постійного і свідомо організованого удосконалення системи освіти та виховання, подолання застійних деструктивних стереотипів мислення та поведінки. Цілеспрямоване формування особистості людини передбачає її розвиток.

Мета розвитку особистості

Головна мета розвитку особистості – її самореалізація, повне розкриття своїх здібностей і можливостей. Але цієї мети не можна досягти без участі інших людей, в ізоляції і протиставленні себе суспільству.

Поняття **особистості** має сенс лише в системі суспільних відносин, лише там, де можна говорити про соціальну роль та сукупність ролей. При цьому, однак, воно припускає не своєрідність і різноманіття останніх, а, насамперед, специфічне розуміння індивідом своєї ролі, внутрішнє ставлення до неї, вільне і зацікавлене (чи навпаки – вимушене і формальне) її виконання. Людина як індивідуальність виражає себе в продуктивних діях, і вчинки її цікавлять нас лише в тій мірі, в якій вони отримують органічне предметне втілення.

Про особистість можна сказати зворотнє: у ній цікаві саме вчинки. Самі звершення особистості (наприклад, трудові досягнення, відкриття, творчі успіхи) витлумачуються нами, насамперед, як вчинки, тобто навмисні, довільні поведінкові акти. Особистість – це ініціатор послідовного ряду життєвих подій.

4.2. Характеристика та види соціальних статусів

Соціальний статус – це становище людини в суспільстві, цей статус має відповідний перелік прав і обов'язків.

Організація – це система взаємозалежних і спеціалізованих статусів.

- Статус можна зрівняти з порожньою клітинкою в організації або групі, яку може займати та або інша людина. Люди приходять і звільняються, а статуси в організації залишаються.

- Кожний статус має свою функцію в організації.

- Говорячи про статус, мають на увазі обсяг політичних і юридичних прав, обов'язків, можливостей, зафіксований, як правило, законодавчо, а в окремих випадках – у неписаних нормах і традиціях.

- Статус можна зобразити за допомогою ряду ознак, а також з урахуванням конкретного способу їх об'єднання й узгодження. Маючи на увазі ці ознаки й характеристики, у соціології іноді говорять про об'єктивний статус.

- Статус у соціології трактується як оцінка й визнання з боку інших індивідів або певних формальних інстанцій.

Види статусів:

Природжений – визначається обставинами життя (національність, стан, стать, раса, каста).

Досяжний – визначається зусиллями самої людини (президент країни, академік, генерал).

Соціальний статус має:

- внутрішньозмістовну сторону;
- диспозиційно-просторовий вимір;
- зовнішньонімінаційну форму.

Наявність внутрішньозмістовної сторони означає, що соціальний статус характеризує, які права, обов'язки, привілеї, повноваження закріплюються за тими, хто виконує дану функцію.

Знання цих прав, обов'язків, привілеїв, а також того, з ким людина зобов'язана взаємодіяти, кому підкорятися, а хто перебуває в її підпорядкуванні, допомагає визначити диспозицію (розташування) конкретного статусу в системі координат даного соціального простору.

Наявність зовнішньонімінаційної форми означає, що соціальний статус має свою номінацію: учитель, лікар, президент, прибиральниця,

дід, дочка і т. д. Але в соціології ці номінації здобувають інше звучання, наприклад, статус сина – це номінація не просто родинного зв'язку, але й певної підпорядкованості батькам, обов'язку прислухатися до їхньої думки, матеріальної, юридичної залежності від батьків.

Американський дослідник **Р. Лінтон**, один з авторів концепції соціального статусу й соціальної ролі, підкреслював, що для науки поняття «статус» невіддільне від поняття «роль» – це по суті дві сторони однієї медалі. Відповідна теорія, що описує соціальну поведінку особистості, називається **статусно-рольовою теорією особистості**.

Ієрархія статусів формується під впливом:

- реальної функціональної значущості тих або інших функцій для розвитку суспільства, відтворення його структур (інваріантна сторона престижу статусу);
- системи цінностей, шкали переваг, історичних традицій, що враховуються в даній культурі (культурно-варіативна сторона престижу статусу).

Статусні колізії особистості:

1. Зниження займаного статусу, престижність попереднього статусу збережена (зниження посади).
2. Статус збережений, але знижена його престижність.
3. Статусна дифракція (розсіювання) соціальної реакції.

Статус – це позиція в соціальній структурі, яка може бути зображена в об'єктивних і суб'єктивних, запропонованих і надбаних характеристиках, і оцінена в термінах доходу, влади, престижу.

Сукупність індивідів, що мають однаковий статус, називається **статусною групою**.

На поверхні соціального життя статуси проявляють себе за допомогою своїх представників (репрезентантів) – **символів**.

З їхньою допомогою індивіди ідентифікують статуси – власні й чужі.

Статус індивіда має тенденцію змінюватися залежно від соціального контексту.

Так, серед індіанців племені хопі належність до певного роду визначає механізм передачі права на володіння землею, будівлею, тобто є особливо важливою для особистого статусу. У індіанців таллензі юнак, що втратив

батька і взяв на себе турботи про ведення господарства, вважається старшим в сім'ї, тоді як дорослий чоловік, що також живе в батьківському домі формально вважається дитиною. Статус може визначатись професією: в деяких регіонах Африки ковалі складають окрему групу, що має низький статус.

В деяких архаїчних суспільствах існував ритуал «перевертання статусу», коли індивіди, що знаходились на нижчих рівнях соціальної піраміди, на короткий час отримували статус господарів і їм надавались відповідні почесті, виконувались їх розпорядження, а дійсні господарі їм підкорялись і переживали приниження. Такі зміни статусів повинні були сприяти більш чіткому розумінню кожною стороною переліку своїх прав, обов'язків, міри відповідальності.

Про це ж йдеться і в повісті М. Твена «Принц і жебрак». За сюжетом, випадково здійснюється підміна принца Великобританії дуже подібним на нього хлопчиком з сім'ї жебраків. Кожен з них потрапляє в зовсім неприродне для себе середовище, яке проковує кумедні ситуації, оточуючі дивуються поведінці, що не співпадає з їх очікуваннями, усталеними звичаями і традиціями. Проте «перевертання статусу» виявилось корисним всім учасникам з точки зору придбання нового досвіду, розуміння специфіки життя і діяльності інших соціальних прошарків.

4.3. Характеристика та види соціальних ролей

В житті, у міжособистісних відносинах, кожна людина виступає в якійсь домінуючій соціальній ролі, своєрідному соціальному амплуа як найбільш типовому індивідуальному образі, звичному для навколишніх. Змінити звичний образ важко як для самої людини, так і для сприйняття оточуючих його людей. Чим триваліший період часу існує група, тим звичнішими стають для навколишніх домінуючі соціальні ролі кожного учасника групи й тим складніше змінити звичний для навколишніх стереотип поведінки.

Соціальна роль – це поведінка, що очікується від того, хто має визначений соціальний статус. **Соціальні ролі** – це сукупність вимог, що висувуються перед індивідом суспільством, а також дій, які повинна виконувати людина, що займає даний статус в соціальній системі. У людини може бути безліч ролей.

Кожен індивід може мати велику кількість статусів, та оточуючі мають право очікувати від нього виконання ролей відповідної з даним статусом. В цьому значенні статус і роль – це дві сторони одного феномену.

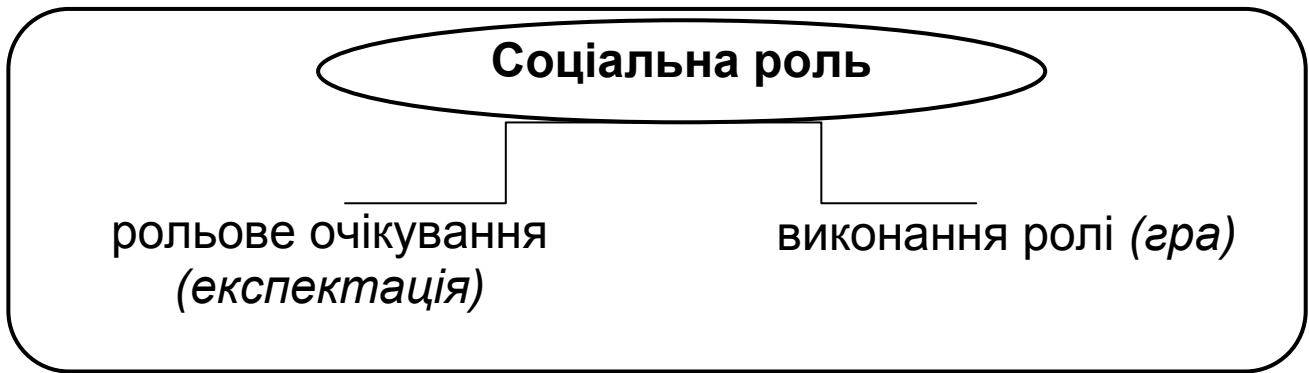

Рис. 16. Соціальна роль

Статус – сукупність прав, привілеїв і обов’язків.

Роль – дії в рамках сукупності прав і обов’язків.

З точки зору **унормованості** соціальні ролі бувають:

інституціалізовані: інститут шлюбу, родини (соціальні ролі матері, дочки, жінки);

конвенційні: приймаються за згодою (людина може відмовитись приймати їх).

Види соціальних ролей:

Визначаються різноманітністю соціальних груп, видів діяльності і відносин, у які включена особистість.

Залежно від суспільних відносин виділяють:

- соціальні ролі (соціально-демографічні);
- міжособистісні ролі.

Соціальні ролі пов’язані із соціальним статусом, професією або видом діяльності (учитель, учень, студент, продавець). Це стандартизовані безособові ролі, що будуються на основі прав і обов’язків, незалежно від того, хто ці ролі виконує. Виділяють соціально-демографічні ролі: чоловік, дружина, дочка, син, онук. Чоловік і жінка – це теж соціальні ролі, біологічно визначені, що припускають стереотипи поведінки, закріплені суспільними нормами, звичаями поведінки, закріплені суспільними нормами, звичаями.

Міжособистісні ролі пов'язані з міжособистісними відносинами, які регулюються на емоційному рівні (лідер, скривджений, ізольований, «кумир родини», улюбленець і т. д.)

Основні характеристики ролей, згідно з *Т. Парсонсом*:

1. **За масштабом**: обмежені – розмиті.
2. **За способом отримання**: приписувані – завойовані (досягнуті).
3. **За ступенем формалізації**: суворі – довільні.
4. **За видами мотивації**: орієнтовані на справу – на стосунки.

Масштаб ролі

Залежить від діапазону міжособистісних відносин. Чим більший діапазон, тим більший масштаб. З одного боку, відносини можуть бути міжособистісними (що базуються на різноманітні почуттів та емоцій); з другого, – формальними.

Учасники розмитих відносин цікавляться різними сторонами життя один одного.

В інших випадках, коли відносини суворо визначаються соціальними ролями, взаємодія може здійснюватися лише з конкретного приводу.

Спосіб отримання ролі

Залежить від того, наскільки обов'язковою є дана роль для людини.

Одні – не вимагають особливих зусиль для їх придбання, а інші ролі досягаються або навіть завойовуються в процесі життя людини і в результаті цілеспрямованих спеціальних зусиль.

Ступінь формалізації ролі

Визначається специфікою міжособистісних відносин носія цієї ролі. Одні ролі передбачають встановлення лише формальних відносин між людьми з жорсткою регламентацією правил поведінки; інші, навпаки, – тільки неформальних, треті – можуть поєднувати в собі як формальні, так і неформальні відносини.

Формальні відносини часто супроводжуються неформальними, в яких виявляється емоційність.

Види мотивації ролі

Мотивація залежить від потреб і мотивів людини. Різні ролі обумовлені різними мотивами. Батьки, піклуючись про благо своєї дитини, керуються, перш за все, почуттям любові і турботи; керівник працює в ім'я справи і т. д.

Вплив соціальної ролі на розвиток особистості

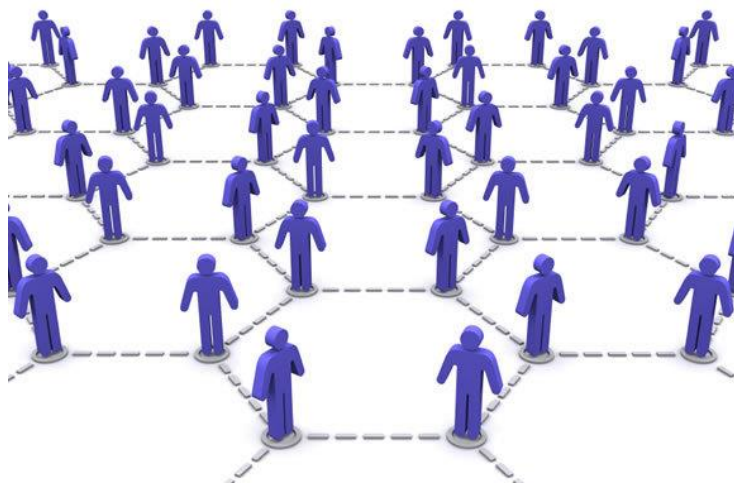
- Чим більше соціальних ролей здатний виконувати індивід, тим більш пристосованим до життя він є.
- Опанування нової ролі може мати величезне значення для зміни людини.
- Процес розвитку особистості часто виступає як динаміка освоєння соціальних ролей.
  - Програвання ролей дає не тільки психотерапевтичний, але також і розвиваючий ефект.
  - Через навчання ролям, в основному, засвоюються норми культури.

Проте зміни соціальних ролей не повинні руйнувати цілісну структуру особистості. Цю тезу можна проілюструвати наступним прикладом. В повісті О. С. Пушкіна «Панянка – селянка» героїня в такій мірі захопилася

перевтіленням з ролі панянки – дворянки в роль кріпосної селянки і навпаки, що її не впізнав закоханий герой. Це сталося тому, що вона змінювала в іншій ролі не тільки одяг, а й мову, манери, поведінку, тобто – своє соціальне обличчя.

Зв'язок соціальних статусів і соціальних ролей

Соціальна роль і соціальний статус є дуже близькими й майже синонімічними поняттями. Різниця між ними зводиться до контексту, в якому вони використовуються. Якщо термін «роль» стосується, головним чином, того, як поводить себе людина, тобто до її поведінки, то термін «статус» співвідноситься із соціальною системою й тим становищем, яке займає в ній людина.

4. Соціалізація особистості

Соціалізація становить процес становлення особистості, поступове засвоєння нею вимог суспільства, придбання соціально значущих характеристик свідомості і поведінки, які регулюють її взаємини із суспільством.

В Індії існує така легенда. В XV ст. при дворі падишаха Акбара між вченими виникла дискусія. Одні стверджували, що син китаєця без будь-якого навчання буде говорити китайською мовою, син араба – арабською і т. д. Інші стверджували, що діти будуть розмовляти тією мовою, якої їх навчать, незалежно від національності. Для вирішення спірного питання падишах розпорядився помістити новонароджених дітей різних національностей в ізольовану кімнату. За дітьми доглядали слуги з відрізаними язиками. Через 7 років кімнату відкрили і знайшли, що діти не володіють ніякою мовою, і є розумово відсталими.

Із історії відомі такі випадки з дітьми, які виростили в умовах ізоляції від суспільства:

В 1799 р. в лісах Верона на півдні Франції мисливці знайшли 12-річного хлопчика, який жив один. Він пересувався на чотирьох кінцівках, їв, як тварина, кусав тих, хто до нього наближався, мав дуже гострий слух, зір і нюх, міг в мороз ходити голим і з вогню виймати руками їжу. Мовою він не володів і не хотів спілкуватись зі своїм новим середовищем. Всі спроби повернути його до людського суспільства закінчилися невдачею. Хоча він і засвоїв основи мови, вести себе як член суспільства хлопчик не міг: як тільки була можливість, він повертався до своїх старих звичок, які допомогли йому вижити в лісі – любив їсти руками, намагався не носити одяг і пересуватися на чотирьох кінцівках. Вчені поставили питання: цього хлопчика таким зробило середовище чи в нього були відсутні від природи інтелектуальні якості, необхідні для життя в суспільстві?

Сьюзанн Кертісс (1977) повідомила ще про один трагічний випадок. З 20 місяців і до 13 років дівчинку тримали в зачиненій кімнаті прив'язаною до дитячого стільчика. Щоб вона не подавала звуків, батько її бив. Коли дівчинку знайшли соціальні працівники, вона не вміла говорити, рівень розвитку відповідав однорічному віку. Заняття спеціалістів з нею дали деякі результати: дівчинка почала частково розуміти мову і на елементарному рівні спілкуватись, але поведінка її залишалась неадекватною.

З цього приводу вчені стверджують: в розвитку розумових, мовних здібностей людини є критичні періоди, якщо їх пропустити, то відставання неможливо буде ліквідувати.

Соціолог Кінслі Дейвіс (1949) повідомляє про два випадки, що трапились в 1940-х рр. Матері двох позашлюбних дітей ховали їх протягом багатьох років в зачинених приміщеннях. Діти отримували мінімальний догляд. Про них довідались приблизно через 6 років, і виявилось, що вони володіють всього декількома людськими навичками та реакціями. В школі для розумово відсталих дітей одна з дівчат навчилась ходити, мити руки, чистити зуби, говорити короткими окремими фразами, бавитися лялькою, проте у віці приблизно 10 років вона померла. Друга дівчинка проходила період адаптації, вже через тиждень вона намагалась говорити, за відгуками викладачів вона виявилась розумною, життєрадісною дитиною. Як повідомлялось, згодом вона закінчила середню школу, вийшла заміж. Вчені вважають, що більша частина людських рис не дається нам від природи, а розвивається в процесі спілкування з іншими людьми.

Є ще приклади успішної соціалізації дітей, що знаходились в складних ситуаціях. Відомий радянський філософ Е. В. Іл'єнков стверджував, що наслідів власності інтелекту і характеру нічого не визначають: все вирішує виховання. Під його спостереженням в спеціальній школі-інтернаті в м. Загорську (зараз Сергіїв Посад) навчались і виховувались сліпоглухонімі від народження діти. І дійсно, багато з них успішно закінчили школу, університет, стали жити повноцінним життям.

Соціалізація особистості починається з перших років життя і закінчується періодом громадянської зрілості людини, хоча, зрозуміло, повноваження, права та обов'язки, набуті нею, не говорять про те, що процес соціалізації цілком завершений: з деяких аспектів він продов-

жується все життя. Соціалізація означає процес постійного пізнання, закріплення і творчого освоєння людиною правил і норм поведінки, що диктуються їй суспільством.

Норми культури засвоюються, в основному, через **навчання ролям**. Наприклад, людина, що освоює роль військового, долучається до звичаїв, моральних норм і законів, характерних для статусу даної ролі. Тільки деякі норми ухвалюються всіма членами суспільства, прийняття більшості норм залежить від статусу тієї або іншої особистості. Те, що прийнятно для одного статусу, виявляється неприйнятним для іншого. Таким чином, соціалізація як процес навчання загальноприйнятими способам і методам дій і взаємодій є найважливішим процесом навчання рольовій поведінці, у результаті чого індивід дійсно стає частиною суспільства.

Перші елементарні відомості людина отримує в сім'ї, де закладаються основи і свідомості, і поведінки. Значення родини, як соціального інституту, тривалий час недооцінювалось. Приниження ролі сім'ї принесло великі втрати, в основному, морального порядку, які згодом обернулися великими втратами в трудовому і суспільно-політичному житті. Наступною за соціалізацію несе відповідальність школа. У міру дорослішання сукупність засвоєваних молоді людиною знань ускладнюється.

Аналізом проблем соціалізації займалися вітчизняні та зарубіжні вчені. Елементи сучасної концепції містилися вже в працях французького соціолога **Г. Тарда**, який стверджував, що в основі людських взаємин лежить принцип наслідування, а відношення «вчитель – учень» можна вважати типовими соціальними стосунками.

Розгорнуте тлумачення соціалізації дав у своїй теорії сучасний американський учений **Т. Парсонс**. Він показав, як індивід засвоює загальноприйняті норми в процесі спілкування зі «значущими іншими» і як органи соціалізації виконують функцію відтворення соціальної

Соціалізацію не можна розуміти спрощено – як односторонній процес впливу соціального середовища на людину, що займає пасивну позицію. Насправді особистість стикається з великою кількістю зовнішніх і внутрішніх факторів соціалізації.

Три категорії факторів соціалізації:

- сукупність ролей і статусів, які може мати людина;
- наявні соціальні інститути та спільності, в межах яких особистість може себе реалізувати;
- система знань, умінь, навичок, життєвих установок, норми і правила поведінки, якості самої особистості, необхідні для виконання соціальних ролей і підтвердження соціального статусу.

Процес об'єднання зовнішніх факторів, що характеризують умови середовища, з факторами особистісними називається «**механізмом соціалізації**». Функціонування цього механізму забезпечує побудову однієї з двох можливих моделей соціалізації: моделі підпорядкування та моделі інтересу.

Модель підпорядкування функціонує в спільностях з досить високим ступенем регламентації діяльності. Вона включає три основних елементи: відбір, припис, контроль.

Відбір означає, що суспільство здійснює суворий відбір претендентів на ту чи іншу соціальну роль на підставі принципу відповідності наявних знань, умінь, навичок і якостей особистості вимогам.

Припис означає, що соціальне середовище нав'язує виконавцям ролей норми і правила поведінки згідно стереотипам. На цьому етапі відбувається формування стійких переконань, позицій, світогляду.

Контроль означає організацію зворотного зв'язку в моделі, тобто суспільство не тільки здійснює вплив на індивіда, а й контролює, як виконується вибрана ним соціальна роль, чи відповідає наявним нормам.

Модель інтересу характерна для ліберально-демократичних суспільств. Вона прямо протилежна попередній по своїй суті, оскільки припускає перекладання відповідальності за процес соціалізації з соціальних інститутів на конкретну особу. Модель інтересу включає три основних елементи: вибір, аналіз і самоконтроль.

Вибір означає усвідомлений вибір особистістю для себе соціальних ролей на основі врахування наявних інтересів, потреб, здібностей, бажань, знань, умінь і навичок.

Аналіз означає, що особистість самостійно оцінює вимоги зовнішнього середовища і починає активно опановувати необхідними знаннями, розвивати потрібні якості.

Самоконтроль забезпечує зворотний зв'язок-індивід за допомогою самоконтролю визначає ефективність виконання соціальних ролей і задоволення особистих потреб та інтересів.

Умови формування моделі інтересу:

- керівники всіх рівнів та сфер суспільного життя згодні відмовитися від їх «законного» права диктувати і контролювати;
- кожен індивід усвідомлює свій власний інтерес.

Соціалізація здійснюється в два етапи:

- 1) соціальна адаптація;
- 2) інтеріоризація.

«Соціальна адаптація» – це вид взаємодії особистості із соціальним середовищем, в ході якого відбувається погодження вимог і очікувань обох сторін. Адаптація означає пристосування індивіда до різних функцій, соціальних норм, спільнот, верств, груп, інститутів, до умов функціонування різних сфер суспільства. Особливо важко здійснюється адаптація в перехідні періоди, коли в людей середнього і старшого віку, що складають основну частину населення будь-якої країни, претензії залишаються орієнтованими на систему ролей і статусів минулих суспільних відносин. В силу інерційності ціннісних орієнтацій цим людям важче, ніж молоді, вписатися в нові соціальні умови. Адаптація – необхідний, але не достатній етап включення людини в систему суспільних відносин. Вона не забезпечує всієї повноти та ефективності участі індивіда в соціальному житті.

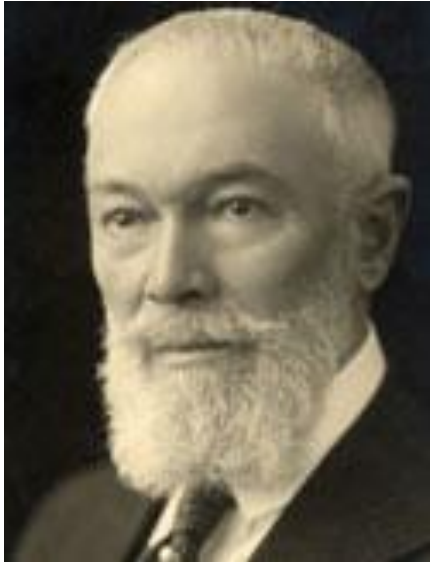
Інтеріоризація (від лат. interior – внутрішній).

Термін «інтеріоризація» впровадили психологи:

П'єр Жане (1859 – 1947)

Жак Піаже (1896 – 1980)

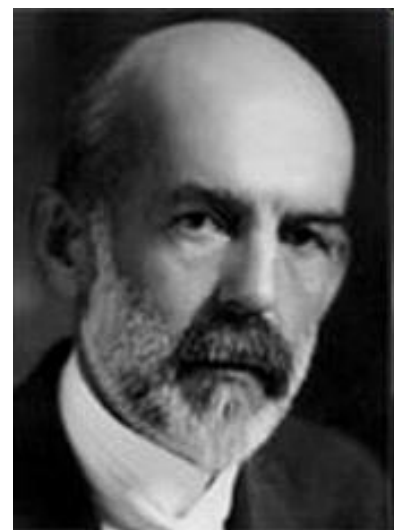
«Інтеріоризація» – процес формування внутрішньої структури людської психіки за допомогою засвоєння соціальних норм, цінностей та інших компонентів соціального середовища в ході соціальної діяльності. Це процес переносу зовнішнього середовища у внутрішнє «Я», в результаті якого формується неповторна особистість зі своїм духовним світом і специфічною соціальною активністю.

Характер переносу обумовлюється структурою кожної конкретної особистості, сформованою попереднім досвідом. Особистість не розчиняється в соціальній сфері, а взаємодіє з нею як самостійна одиниця. Отже, на першому етапі соціалізації відбувається пристосування особистості до соціального середовища, а на другому – зміна її поведінки в разі потреби.

Теорія «Дзеркального Я» Чарльза Кулі

Чарльз Хортон Кулі (1864 – 1929) – американський соціолог, здобув популярність завдяки роботам в сфері соціалізації і первинних груп. Йому належить створення однієї з перших соціологічних і соціально-психологічних концепцій особистості, що поклала початок самостійному напрямку у світовій соціології, – інтеракціонізму.

Наше уявлення про самих себе бере витoki з рефлексії: спостерігаючи реакції інших людей або уявляючи, якими вони

мають бути, як повинні реагувати оточуючі на ту чи іншу нашу дію, – ми здатні оцінювати самих себе та власні дії.

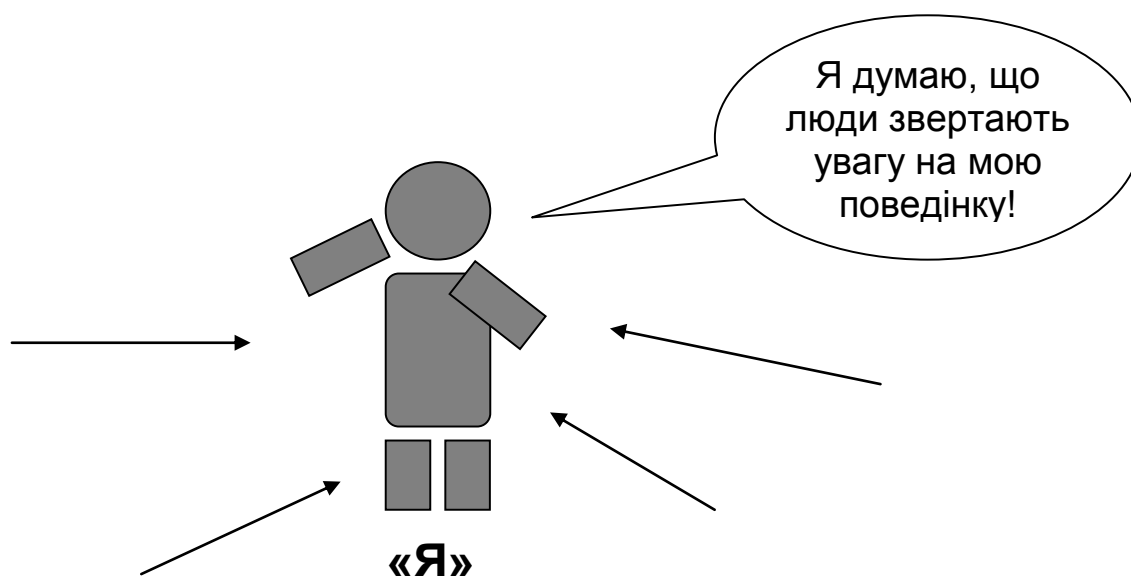
Людське суспільство, згідно *Ч. Кулі*, засноване на особливого роду комунікації між тими, хто симпатизує один одному. Ключ до розуміння поведінки людини знаходиться в її взаєминах з іншими людьми. Жодна людина, що живе в психологічній самоті, не збереже надовго ті якості, які роблять її людиною. Тільки взаємодія людей, або інтеракція, створює суспільство й формує особистість.

«Дзеркальне Я» – це суспільство, яке служить своєрідним дзеркалом. У такому дзеркалі ми можемо бачити реакції інших людей на нашу власну поведінку.

Особистість – це результат процесу виховання і самовиховання. Діти – не особистості, оскільки відповідальність за їх вчинки несуть їхні батьки. «Особистістю не народжуються, а стають» *О. М. Леонтьєв*.

У інтеракціях люди створюють своє «Дзеркальне Я», яке складається з трьох елементів:

1. Те, що, як ми думаємо, бачать у нас інші.

2. Те, як, на нашу думку, інші реагують на те, що вони бачать.

3. Те, як ми відповідаємо на сприйняту нами реакцію інших людей.

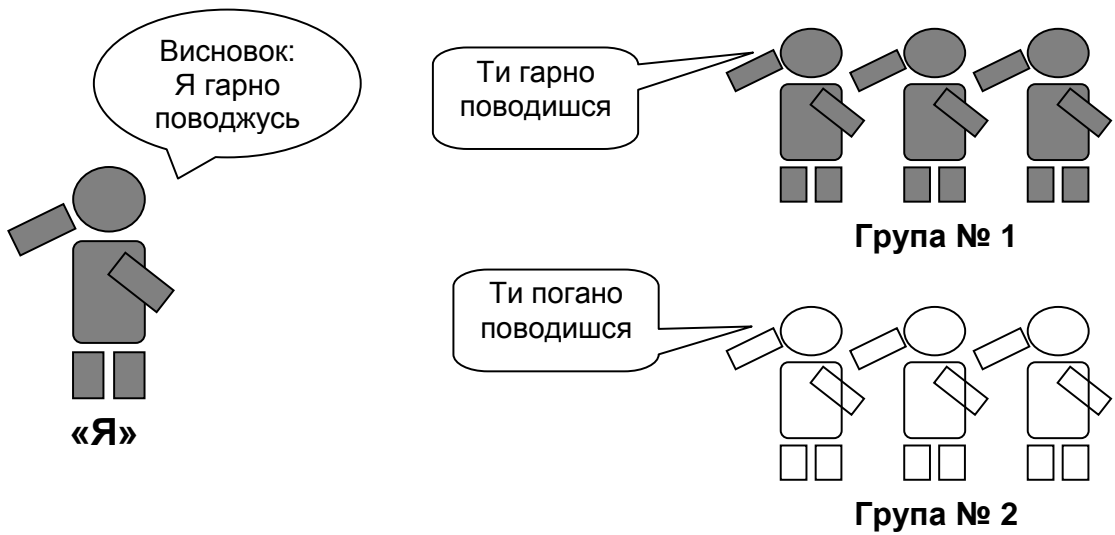

Тобто, наше розуміння себе – процес, а не фіксований стан. Воно завжди розвивається у міру нашої взаємодії з іншими, думка яких про нас постійно змінюється.

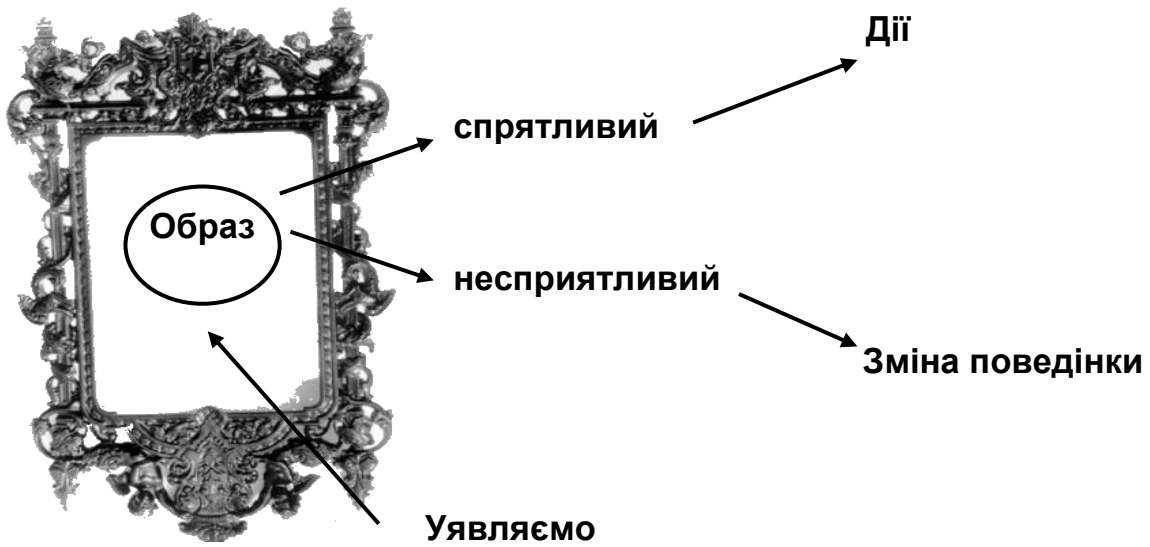
Ч. Кулі підкреслював основоположну роль свідомості у формуванні соціальних процесів. «Людське життя» – це цілісність індивідуального і соціального.

Я-концепція

Людина не є пасивним реципієнтом, навпаки, вона активно маніпулює реакціями (думками) інших, відбираючи, яких слід дотримуватися, а яких ні.

Я-концепція

Я-концепція формується, уточнюється і зміцнюється з кожним днем у взаємодії людей один з одним. З того, як ставляться до неї інші, людина може судити, до якого типу вона належить.

У своїй теорії «Дзеркального Я» Ч. Кулі припустив, що «Я» складається з Я-почуттів, які формуються у стосунках з іншими. Вони – дзеркало для нас.

Відповідно до уявлень про реакції інших людина будує свої дії, що і визначає її особистість.

Висновки

Люди зі своїми статусами і ролями є ключовими елементами будови суспільства, а джерелом його об'єднання і формування спільності виступає соціальна взаємодія.

Соціологія досліджує особистість як суб'єкт соціальних відносин, виділяючи в ній соціотипові характеристики. Як істота соціальна, людина на основі соціальних зв'язків і відносин створює групи, колективи, спільноти. Головним соціальним процесом, через який здійснюється взаємодія між особистістю та суспільством, є процес соціалізації. Від успішності цього процесу залежить поведінка окремих людей, значить – стан «здоров'я» суспільства. А це означає, що для зменшення протиріч, пов'язаних із взаємодією особистостей, потрібно не тільки мати відповідні знання, а й вміти їх застосовувати.

Ключові терміни: особистість, індивідуальність, соціальний статус, соціальна роль, соціалізація особистості, механізм соціалізації, адаптація, інтеріоризація.

Питання – завдання:

1. Порівняйте наступні висловлювання:

«Та сума виробничих сил, капіталів і соціальних форм спілкування, яку кожен індивід і кожне покоління сприймають як щось дане, є реальна основа того, що філософи уявляли собі в вигляді «субстанції» і в вигляді «сутності людини», що вони обожнювали і з чим боролись ...» (К. Маркс, Ф. Енгельс).

«Суспільство є доповнена чи розширена особистість, а особистість – стиснуте, чи зосереджене, суспільство (В. Соловйов).

«Людина може бути цілком сама собою лише поки вона сама; хто не любить самотності – той не любить свободи, лише в самотності можна бути вільним. Примус – це нерозлучний супутник будь-якого суспільства, завжди потребує жертв, тим більш важких, чим вище дана особистість. Тому людина уникає, виносить або любить самотність

відповідно до того, яка цінність її Я. На самоті нікчемна людина відчуває свою нікчемність, великий розум – свою велич, словом, кожен бачить в собі те, чим він є насправді» (*А. Шопенгауер*).

Чому кожне висловлювання по-своєму справедливе?

2. На думку *Е. Дюркгейма*, індивід в суспільстві абсолютно не вільний, тому що підкорений колективу, знаходиться під соціальним тиском. Згідно з теорією *М. Вебера*, в основі соціальності лежить соціальна дія, тобто індивід є силою, що вільно перетворює суспільство. Яку з точок зору ви вважаєте більш правильною? Чому?

3. Як відомо, герой *Д. Дефо* Робінзон Крузо потрапив на безлюдний острів і не тільки не втратив там людського вигляду, але й багато чому навчився. Герой роману *Р. А. Стівенсона* «Острів скарбів» Бен Ганн також потрапив на безлюдний острів, але на відміну від Робінзона перетворився в напівбожевільну істоту. Як ви вважаєте, який сюжет більш правдивий? В чому різниця між Робінзоном і Бен Ганном? Завдяки чому він залишився людиною?

4. Чи впливають і як саме очікування оточуючих на стереотипи поведінки людини? Відповідь обґрунтуйте.

5. Як визначаються життєві пріоритети особистості? Відповідь обґрунтуйте.

6. Як ви вважаєте, яку роль в становленні особистості відіграє біологічна спадковість і яку – соціальні умови і виховання? Відповідь обґрунтуйте.

7. Назвіть компетенції, які розвиває четверта тема «Соціології».

Завдання для поглибленого самостійного вивчення:

1. Назвіть фактори, що впливають на розвиток особистості.
2. Поясніть, як формується індивідуальність.
3. Дайте порівняльну характеристику понять «людина», «індивід», «індивідуальність», «особистість».
4. Охарактеризуйте українську систему соціальної диференціації.

Література: основна [1 – 3]; додаткова [5; 6; 8; 9; 11 – 13; 15; 17].

Контрольні запитання для самодіагностики:

1. Кого вважають особистістю?
2. Як можна стати індивідуальністю?
3. Охарактеризуйте сутність і види соціальних ролей.
4. Охарактеризуйте сутність і види соціальних статусів.
5. Коли відбувається боротьба мотивів діяльності?
6. Як окрема людина стає частиною суспільства?
7. Охарактеризуйте етапи соціалізації.
8. Чи має процес соціалізації в українському суспільстві особливості? Які?

5. Спеціальні соціологічні теорії

- 5.1. Соціологія культури
- 5.2. Соціологія конфлікту
- 5.3. Економічна соціологія
- 5.4. Соціологія праці і управління
- 5.5. Соціологія політики
- 5.6. Соціологія релігії

5.1. Соціологія культури

Соціологія культури – галузь соціології, яка вивчає культуру, як специфічне соціальне явище.

Об'єкт дослідження соціології культури – соціально-культурна сфера.

Предмет дослідження – соціальні закономірності розвитку культури і її прояви в людській діяльності.

Найбільший внесок в формування цієї галузі зробили **Г. Зіммель, П. Сорокін, М. Вебер**.

Соціологія культури покликана розкривати суперечливі тенденції, фактори, що впливають на творчу діяльність, сутність процесів створення, засвоєння, збереження й трансляції ідей, культурних норм і цінностей; формування цих цінностей, а також проводити кількісний і якісний аналіз культурних явищ.

Поняття культури. Матеріальна і духовна культури

Культура (лат. cultura – обробка, виховання, шанування) – це сукупність цінностей (духовних і матеріальних), а також людська діяльність, зорієнтована на їх створення, розповсюдження і збереження.

Прийнято ділити культуру на матеріальну й духовну відповідно двом основним видам виробництва – матеріального й духовного. Матеріальна культура охоплює всю сферу матеріальної діяльності і її результати (знаряддя праці, житло, предмети повсякденного побуту, одяг, засоби транспорту й зв'язку та ін.). Духовна культура охоплює сферу свідомості, духовного виробництва (пізнання, науку, виховання й освіту, право, філософію, етику, естетику, мораль, мистецтво, літературу, міфологію, релігію).

Сучасний соціолог Ф. Дюмон вважає, що в культурі варто виділяти два рівні: первинна (спонтанна) культура і вторинна. Первинна культу-

ра – це безпосередні навички поведінки людей в побуті, які мають масовий характер і не підлягають теоретичному осмисленню: правила гігієни, правила етикету та інше. Вторинна культура – це література, театр, скульптура та інше. З точки зору соціологів, первинна культура дає більше інформації про специфіку життя певних спільнот, особливо, якщо вони мало цікавляться витворами мистецтва.

Так, відомо, що в Середні віки жителі Європи не мали уявлення про гігієну і, звісно, не дотримувались її норм: їли руками, не користувались носовими хустинками, плювали на підлогу, навіть у медичних трактатах зазначалось про необхідність дотримуватись чистоти тільки видимих ділянок тіла, а ті, що сховані за одягом, можна було не мити. В той же час жителі Східних країн строго дотримувались вимог ісламської релігії стосовно багаторазових щоденних гігієнічних процедур, слідували за чистотою рук і одягу, користувались парфумами.

Явище багатозлюбності вважається нормальним і прийнятним в мусульманських країнах, на Заході ж воно вважається порочним і неприродним, цінується одношлюбність, вірність в шлюбі. Хоча останнім часом в деяких західних країнах почали легалізувати одностатеві шлюби. Чи можна вважати цю новацію кроком вперед в розвитку суспільств? Скоріш за все, ні.

В цілому взаємостосунки культур Сходу і Заходу можна проілюструвати рядками з вірша Р. Кіплінга: «Захід є Захід, Схід є Схід, і разом їм не зійтись».

В межах однієї культури також спостерігаються суттєві зміни протягом століть. Відомо, що в патріархальних сім'ях вважалась нормальною ситуація, коли дружина беззаперечно підкорюється чоловікові і залежить від нього. Причому свою владу чоловік міг проявляти в жорсткому ставленні до дружини. Суспільна думка в цьому разі була категоричною – необхідно терпіти знущання, але не допускати розлучення. В наш час ставлення до проблеми внутрішніх сімейних стосунків радикально змінилось – розлучення сприймається як краще рішення в порівнянні зі скандалами і бійками. Раніше жінка після одруження не повинна була працювати за межами сім'ї, значить, їй не потрібно було і отримувати освіту. Зараз суспільна думка теж кардинально змінилась – сучасна жінка, як правило, має спеціальну освіту, може професійно реалізувати свій потенціал, часто отримує заробітну плату більшу, ніж чоловік. Тому уявлення про «традиційно чоловічі» і «традиційно жіночі» види діяльності також змінились.

Таким чином, **спонтанна культура** – це сукупність різноманітних особливостей, що стосуються стереотипів мислення і поведінки, притаманних всім членам суспільства. Саме ці особливості виділяють людей різних епох, суспільств.

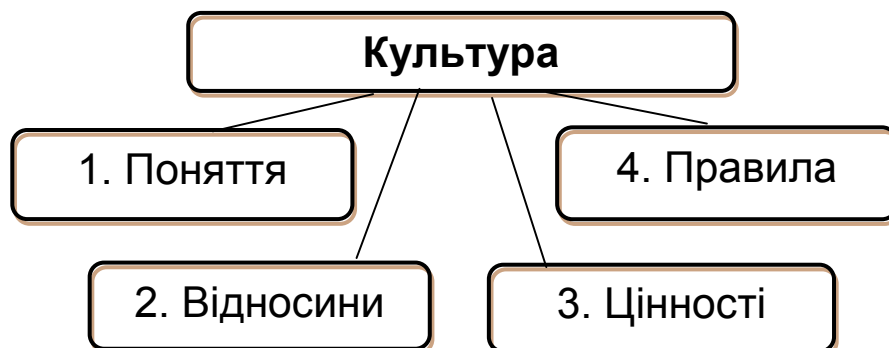

Рис. 17. **Основні елементи культури**

1. **Поняття (концепти)**. Поняття формуються, головним чином, у мові. Завдяки їм стає можливим упорядкування досвіду людей. Наприклад, ми сприймаємо форму, колір і смак предметів навколишнього світу суб'єктивно, згідно зі специфікою цих уявлень в різних культурах.

2. **Відносини**. Відносини культури не тільки виділяють ті або інші явища за допомогою понять, але також виявляють, як вони пов'язані між собою – у просторі й часі, за значенням (наприклад, «багато – мало»), на основі причинової обумовленості (як сказав Суворов, «важко в навчанні – легко в бою»). У нашій мові є слова, що позначають істину і брехню, добро і зло, красиве і бридке, любов і ненависть, і ми розуміємо їх зміст. Хоча різні культури по-різному витлумачують сутність і взаємозв'язок понять.

3. **Цінності**. Цінності – це загальноприйняті переконання щодо цілей, до яких людина повинна прагнути і прийнятних засобів їх досягнення. Вони складають основу моральних принципів.

4. **Правила** (у тому числі й норми). Ці елементи регулюють поведінку людей відповідно до цінностей певної культури. Наприклад, наша законодавча система включає безліч законів, що забороняють убивати, ранили інших людей або загрожувати їм. Ці закони відображають, наскільки високо цінується життя й добробут особистості. Так само існують десятки законів, що забороняють крадіжку зі зломом, присвоєння

чужого майна, псування власності та ін. У них відбите прагнення до захисту особистої власності.

Функції норм у суспільстві забезпечують не тільки регулювання соціальної поведінки індивідів, а й прогнозованість її. Німецький соціолог Г. Попіц дав таку характеристику суспільства, позбавленого здатності прогнозувати вчинки своїх членів: «Це було б суспільство, що вишикувалось в чергу. Вчинки здійснювались би тільки в голові цієї колони... Очевидно, це було б дуже відстале суспільство». Норми впорядковують життя соціальної групи.

Наприклад, антрополог Роберт Х. Лоун (1935) описував, як індіанці з племені кроу карали тих, хто здійснив вчинок, який суперечить моральним нормам. Ввечері хтось з племені обов'язково повинен був запитати інших: «А Ви чули про такого? Потім під гучний сміх протягом усього вечора всі обговорювали вчинок винуватця в найбільш образливій формі. Останній в такій мірі переживав сором, що міг надовго покинути своє плем'я – поки не спокутує гріхи.

В більшості суспільств вважається нормальним, коли члени сім'ї піклуються одне про одного, наприклад, батьки – про дітей. В разі, якщо ці норми не виконуються, оточуючі виражають своє занепокоєння і осуд, а самі члени сім'ї переживають почуття вини і сорому (за умови їх соціальної адекватності), прагнуть виправити ситуацію і виправдати очікування оточуючих.

Норми встановлюються в суспільстві тільки в тому разі, якщо вони підтримуються його членами. Обов'язковий припис, не зрозумілий і не схвалений в суспільстві, нормою не стане, про це свідчить і саме поняття – загальноприйняті норми. З часом уявлення про правильну поведінку може змінюватись, тоді змінюються і норми.

Наприклад, в СРСР виїзд громадян для постійного проживання не тільки не схвалювався, а сприймався суспільством як зрада, причому емігранти підлягали осуду на всіх рівнях. Зараз же ситуація змінилась, відкрились кордони, розширились міжнародні зв'язки, разом з цим змінились і норми: виїзд за кордон або сама його можливість вже стали соціально престижними.

Відійшли в минуле норми, що вимагали викликати на дуель кривдника, зараз за це прийдеться відповідати перед судом.

Субкультура та її види

Субкультура формується під впливом таких факторів, як:

- соціальний клас;
- етнічне походження;
- релігія й місце проживання.

Термін “**субкультура**” не означає, що та або інша група виступає проти культури, що панує в суспільстві. Однак у багатьох випадках більшість суспільств ставиться до субкультури несхвально або з недовірою.

Іноді група активно прагне виробити норми або цінності, які суперечать основним положенням пануючої культури. На основі таких норм і цінностей формується **контркультура**. Відома контркультура в західному суспільстві – богема, а найбільш яскравий приклад у ній – хіпі 60-х років.

Цінності контркультури можуть бути причиною тривалих і невирішуваних конфліктів у суспільстві. Іноді вони проникають у саму пануючу культуру. Довге волосся, специфічні мова й одяг, вживання наркотиків, характерні для хіпі, одержали широке поширення в американському суспільстві, головним чином, завдяки засобам масової інформації, і стали сприйматися як менш зухвалі, тому менш загрозливі для культури пануючої.

Соціальні функції культури

Культура – це невід’ємна сторона життя суспільства, вона невіддільна від людини як соціальної істоти. Не може бути суспільства без культури, як і культури без суспільства.

Функції культури:

1. Розвиваюча (гуманістична) – забезпечує розвиток творчого потенціалу людини у всіх формах її життєдіяльності (головна функція);
2. Гносеологічна (пізнавальна) – культура є засобом пізнання і самопізнання суспільства, соціології групи і окремої людини;
3. Інформаційна – функція трансляції соціального досвіду і забезпечення зв’язку поколінь;
4. Комунікативна – функція спілкування і забезпечення взаєморозуміння;
5. Ціннісно-орієнтаційна – задає певну систему координат, своєрідну схему життєвих цінностей, в яких існує і на які орієнтується людина;
6. Нормативно-регулятивна – культура виступає засобом соціального контролю за поведінкою людини.

Існують дві основні рушійні сили, що забезпечують розвиток культури – це народ і творчі особистості. Вони не суперечать одна одній, хоча мають різні засоби розвитку. Між собою ці сили співвідносяться як дві частини айсберга. З цього приводу *М. І. Глінка* казав: «Народ створює музику, а ми, композитори, тільки аранжуємо її».

Культура – невід’ємна, організуюча частина людського життя. В житті людини культура значною мірою виконує ту ж саму функцію, яку в житті тварин виконує генетично запрограмована поведінка.

Вивчення місця і ролі культури в суспільному житті, закономірностей її розвитку має велике практичне значення. В сучасних умовах очевидним є такий факт: не можна успішно провадити в життя економічні і політичні програми без врахування культурного рівня населення. Іншими словами, підвищення культурного рівня людей є необхідною передумовою соціально-економічного зростання суспільства.

5.2. Соціологія конфлікту

Соціологія конфлікту – галузь соціології, що вивчає проблематику соціальних конфліктів.

Об'єкт дослідження соціології конфлікту – вся соціальна сфера, яка може провокувати конфлікти.

Предмет дослідження – соціальна сутність, причини, наслідки конфліктів та способи управління ними.

Найбільший внесок у формування цієї галузі внесли **К. Боулдінг, К. Маркс, Р. Дарендорф, Л. Козер**.

Рис. 18. Теорії соціального конфлікту

Англійський соціолог **Е. Гідденс** дав таке визначення конфлікту: «Під конфліктом я маю на увазі реальну боротьбу між діючими людьми або групами, незалежно від того, які витoki цієї боротьби, її способи та засоби, що мобілізуються кожною зі сторін».

Згідно з думкою **Р. Дарендорфа**, конфлікт – це найважливіша сторона взаємодії людей в суспільстві; це форма відносин між потенційними або реальними суб'єктами соціальної дії, мотивація яких обумовлена протистоянням цінностей і норм, інтересів і потреб.

Під **соціальним конфліктом** в сучасній соціології розуміють будь-які види боротьби між індивідами, ціль яких – досягнення або збереження засобів виробництва, економічної позиції, влади чи інших цінностей, які користуються загальним визнанням, а також завоювання, нейтралізація або вилучення дійсного чи удаваного противника.

Класифікація конфліктів

	Всередині системи	Зовні системи
Особистісний	Внутрішньорольовий	Міжособистісний
Груповий	Внутрішньогруповий	Міжгруповий
Організаційний	Внутрішньоорганізаційний	Міжорганізаційний
Національний	Внутрішньоетнічний	Міжетнічний
Державний	Внутрішньодержавний	Міждержавний

За формами конфлікти можна розділити на:

- повномасштабні;
- локальні.

За терміном протікання:

- короткочасні;
- тривалі.

За природою виникнення:

- ділові;
- емоційні.

За спрямованістю взаємодії:

- вертикальні;
- горизонтальні.

Структура і динаміка конфлікту

Конфлікт постає з конфліктної ситуації, яка становить його базу. Конфліктною ситуацією називають таку ситуацію, в якій виявилася і була усвідомлена сторонами несумісність дій однієї сторони з нормами та очікуваннями іншої.

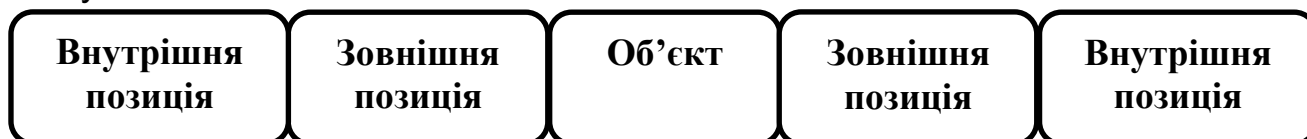

Рис.19. Структура конфліктної ситуації

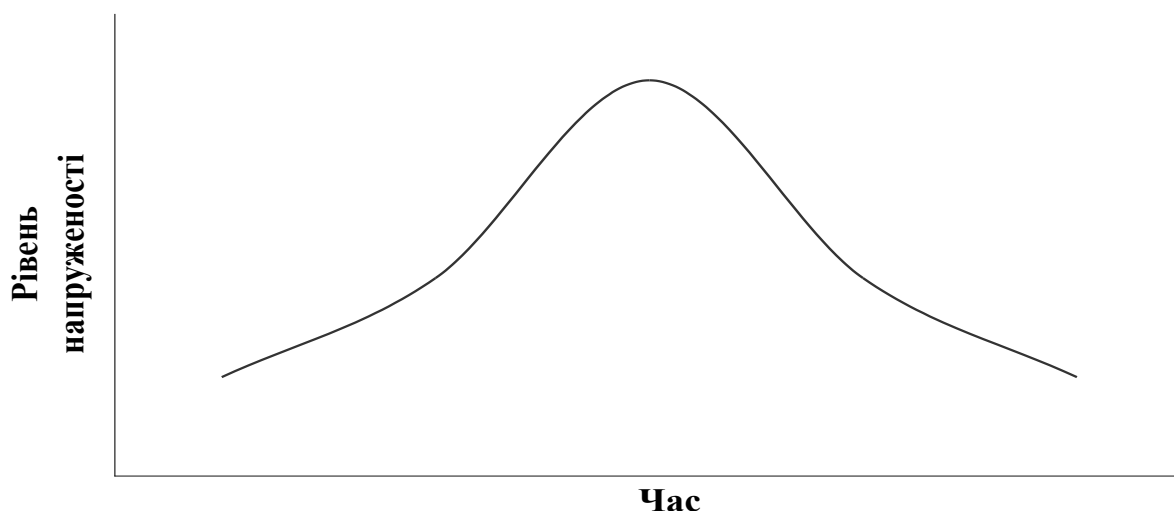

Рис. 20. Динаміка конфлікту

Передконфліктна
ситуація (наростання)

Безпосередньо
конфлікт (реалізація)

Вирішення
конфлікту
(затухання)

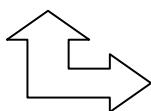

Рис. 21. Стадії конфлікту

Передконфліктна стадія

Це період, в який конфліктуючі сторони оцінюють свої ресурси, перш ніж зважитися на агресивні дії або відступати. Для передконфліктної стадії характерне також формування кожною з конфліктуючих сторін стратегії або навіть декількох стратегій.

Безпосередньо конфлікт

Ця стадія характеризується, перш за все, наявністю інциденту, тобто соціальних дій, спрямованих на зміну поведінки противника. Це активна, діяльна частина конфлікту.

Вирішення конфлікту

Вирішення соціального конфлікту можливе лише при зміні конфліктної ситуації. Ця зміна може приймати різні форми, але найбільш ефективною зміною конфліктної ситуації, що дозволяє погасити конфлікт, вважається усунення причин конфлікту. Можливе також вирішення соціального конфлікту шляхом зміни вимог однієї з сторін: суперник йде на поступки і змінює цілі своєї поведінки в конфлікті.

Функції соціальних конфліктів:

- позитивна (конструктивна);
- негативна (деструктивна).

Стили поведінки людей в конфліктних ситуаціях:

- пристосування, поступливість;
- ухилення;
- протиборство;
- співробітництво;
- компроміс.

Рівні конфліктів:

- соціологічний;
- соціально-психологічний;
- індивідуально-психологічний.

Основні параметри конфлікту

Всім конфліктам притаманні чотири основні параметри:

- причини конфлікту;
- гострота конфлікту;
- тривалість конфлікту;
- наслідки конфлікту.

Причини конфлікту

Причина конфлікту є тим пунктом, навколо якого розгортається конфліктна ситуація. Можна виділити наступні типи причин:

- наявність протилежних орієнтацій;

- ідеологічні причини;
- причини, що полягають в різних формах економічної і соціальної нерівності;
- причини, що містяться у відносинах між елементами соціальної структури.

Гострота конфлікту

Гострота конфлікту найбільшою мірою залежить від соціально-психологічних характеристик протидіючих сторін, а також від ситуації, що вимагає негайних дій.

Загальна тривалість конфлікту

Кожен індивід в своєму житті неминує стикався з конфліктами різної тривалості. Це може бути коротка (кілька хвилин) сутичка між двома індивідуумами, а може бути і протистояння різних груп, що триває протягом життя декількох поколінь (конфлікт між релігіями).

Дослідження конфліктних ситуацій показують, що тривалі, затяжні конфлікти небажані за будь-яких обставин.

Наслідки соціального конфлікту

Наслідки соціального конфлікту можуть бути дуже суперечливі. Конфлікти, з одного боку, руйнують соціальні структури, призводять до значних невиправданих витрат ресурсів, а, з іншого, – є тим механізмом, який сприяє вирішенню багатьох проблем, гуртує групи і в кінцевому рахунку служить одним із способів досягнення соціальної справедливості. Двоїстість в оцінці людьми наслідків конфлікту призвела до того, що соціологи не дійшли спільної точки зору з приводу того, корисні чи шкідливі конфлікти для суспільства.

Природа соціальних конфліктів в сучасних умовах

Утворення нових соціальних груп, класу підприємців і власників, зростаюча нерівність стають базою для виникнення конфліктів.

Конфлікти в сучасних умовах відрізняються гостротою і частим застосуванням насильства. Через поглиблення кризового стану суспільства, що призводить до зіткнень різних сил і спільнот, загострюються соціальні суперечності і їх результатом стають соціальні конфлікти. Найбільш небезпечними є конфлікти в політичній сфері, особливо в сфері влади, соціально-економічних і міжнаціональних відносин.

5.3. Економічна соціологія

Економічна соціологія – це галузь соціології, яка вивчає економічні явища і процеси як результат діяльності людей, а розвиток економіки – як соціальний процес.

Об'єктом дослідження економічної соціології є економіка як соціальне явище.

Предметом дослідження – соціально-економічні відносини і процеси, які виникають в економічній сфері суспільного життя і відображають неоднакові соціальні позиції в ньому людей, різних соціальних груп і класів, соціальних організацій і інститутів.

Найбільший внесок у формування цієї галузі зробили **Т. Тард, Е. Дюркгейм, К. Маркс, М. Вебер, Т. Веблен**.

Існують різні методологічні підходи до тлумачення предмету економічної соціології. Так, **К. Маркс** розглядав закономірності економічного розвитку крізь призму інтересів, діяльності та відносин класів, вважаючи стрижнем соціального механізму розвитку економіки класову боротьбу пролетаріату та буржуазії.

Використовуючи культурологічний підхід, **М. Вебер**, основними регулятивними механізмами економіки вважав політичні, етичні та релігійні інститути, що формують необхідні цінності і норми поведінки. **Т. Веблен** (1857 – 1929) соціальними регуляторами людської поведінки вважав інстинкти, схильності, звички, зумовлені способом споживання.

Функції економічної соціології:

- теоретично-пізнавальна;
- прогнозуюча;
- управлінська;
- ідеологічна;
- соціальна.

Для реалізації названих функцій соціологія економіки спирається на категоріальний апарат та на загально-соціологічні і специфічні методи дослідження. До основних категорій соціології економіки належать: людина, соціальна група, соціально-економічні відносини, поведінка, діяльність, свідомість, економічна культура, соціально-економічна структура, соціально-економічний статус, рівень життя і якість життя, потреби, мотиви, цінності та соціальні норми.

Основні соціально-економічні закони

1. Закон розподілу праці

2. Закон зміни праці

Рис. 22. Основні соціально-економічні закони

Соціально-економічні відносини

Основні соціальні функції економічних відносин такі: забезпечення і обслуговування руху матеріального багатства в суспільстві, відтворення і утвердження людини як носія суспільних відносин; майнове розшарування суспільства; організація і стабілізація спільного життя людей.

Зміст економічних відносин становить діяльність і поведінка людей, що є виявами їхнього економічного життя. Таким чином, зміст розкривається через три категорії: економічне життя, економічна діяльність, економічна поведінка.

Економічна культура

Економічна культура – сукупність соціальних цінностей і норм, які є регуляторами економічної поведінки та виконують роль соціальної пам'яті економічного розвитку.

Функції економічної культури:

- функція соціальної пам'яті;
- функція накопичення еталонів;
- функція трансляції;
- функція оновлення цінностей і норм.

Соціальний механізм управління економікою

Соціальний механізм управління економікою – це стійка система економічної поведінки і взаємодії різних груп, регулювання дій соціальних чинників і забезпечення внутрішньої єдності функціонування складних соціально-економічних об'єктів, узгодження розвитку продуктивних сил та виробничих відносин.

5.4. Соціологія праці

Праця, як основна категорія соціології праці

За змістом **праця** – це доцільна, свідома діяльність, у процесі якої людина за допомогою знарядь освоює, змінює та пристосовує до своїх цілей предмети природи.

Соціологія праці – це галузь соціології, яка вивчає працю як необхідну умову життєдіяльності людини і суспільства.

Об'єкт дослідження соціології праці – праця як суспільно значуще явище.

Предмет дослідження – соціально-типові процеси, які знаходять свій вираз у ставленні людини до праці, її виробничій активності.

Специфіка праці як однієї з підсистем суспільного життя проявляється в двох аспектах: зовнішньому та внутрішньому:

- Зовнішній аспект характеризується складом та змістом соціальних функцій праці.
- Внутрішній аспект характеризується особливостями складу, зв'язків та змін елементів певної сфери діяльності.

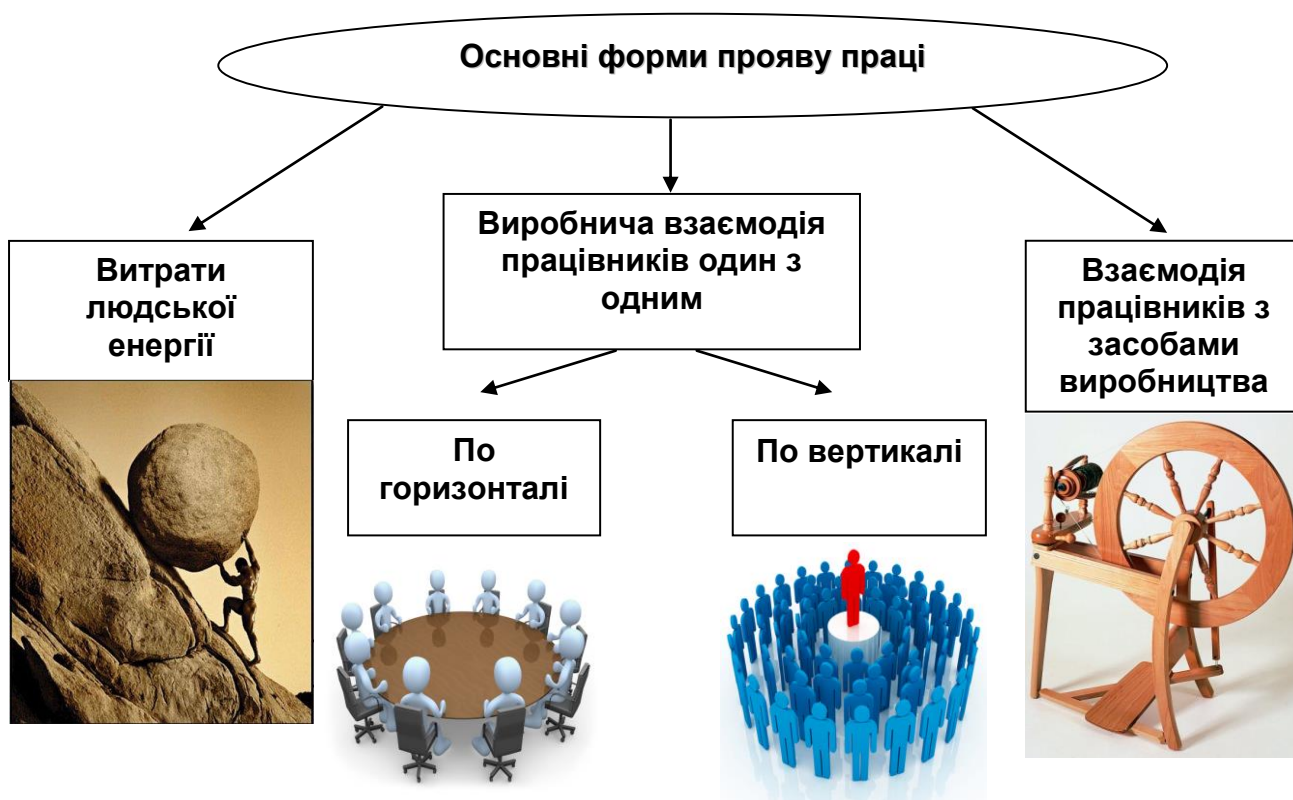

Рис. 23. Основні форми прояву праці

Завдання соціології праці

- Вивчення та оптимізація соціальної структури суспільства, трудової організації (колективу).
- Аналіз ринку праці як регулятора мобільності трудових ресурсів.
- Пошук шляхів оптимальної реалізації трудового потенціалу сучасного працівника.

Рис. 24. Функції соціології праці

Трудовий колектив

У процесі трудової діяльності робітники, спільно реалізуючи цілі виробництва матеріальних чи духовних благ, об'єднуються в соціальну організацію з конкретними правилами та процедурами. Таке об'єднання робітників називається **трудовим колективом**.

Першим науково обґрунтував ідею про необхідність зацікавлення працівника в результатах його діяльності **Ф. Тейлор** (1856 – 1915).

Необхідність пояснення трудової поведінки індивідів та впливу на неї викликала появу теорій мотивації (**Е. Мейо, А. Маслоу, Ф. Херберга, Д. Макгрегора**).

Існуючі способи підвищення мотивації до праці поєднуються у п'ять відносно самостійних напрямів:

- матеріальне стимулювання;
- удосконалення організації праці;
- поліпшення якості робочої сили;
- залучення персоналу до управління;
- нематеріальне стимулювання.

Соціологія управління

Управління – одна з найскладніших і одночасно найтонших сфер суспільного життя. Його значення постійно зростає.

Соціологія управління – це галузь соціології, що вивчає соціальний аспект управлінської діяльності.

Об'єктом дослідження соціології управління є організована діяльність людей.

Предмет – вся сукупність соціальних процесів і явищ в управлінні організацією.

Завдання соціології управління:

1. Вивчення реальних фактів, що становлять сутність управлінської діяльності.
2. Виявлення найбільш важливих та типових фактів.
3. Обґрунтування інновацій в системі управлінської діяльності.

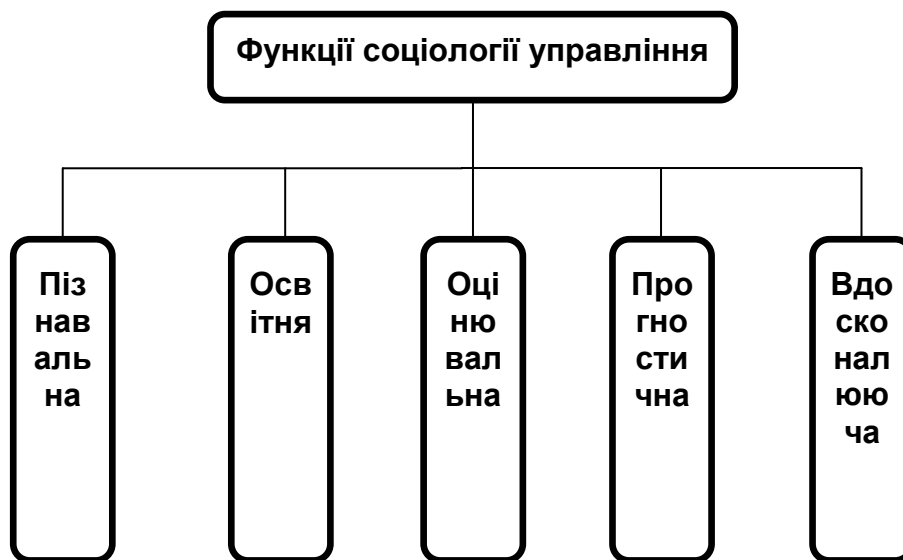

Рис. 25. Функції соціології управління

Дослідження впливу на продуктивність працівника: стиль керівництва та структури міжсо-

Фізіологічні і сексуальні потреби
Потреби в безпеці і стабільності

123

1. Зміст праці (потреба досягнення, визнання, кар'єрного зросту, творчого

"Теорія ікс" – заснова на авторитарному стилі керівництва (людина ледача і її необхідно

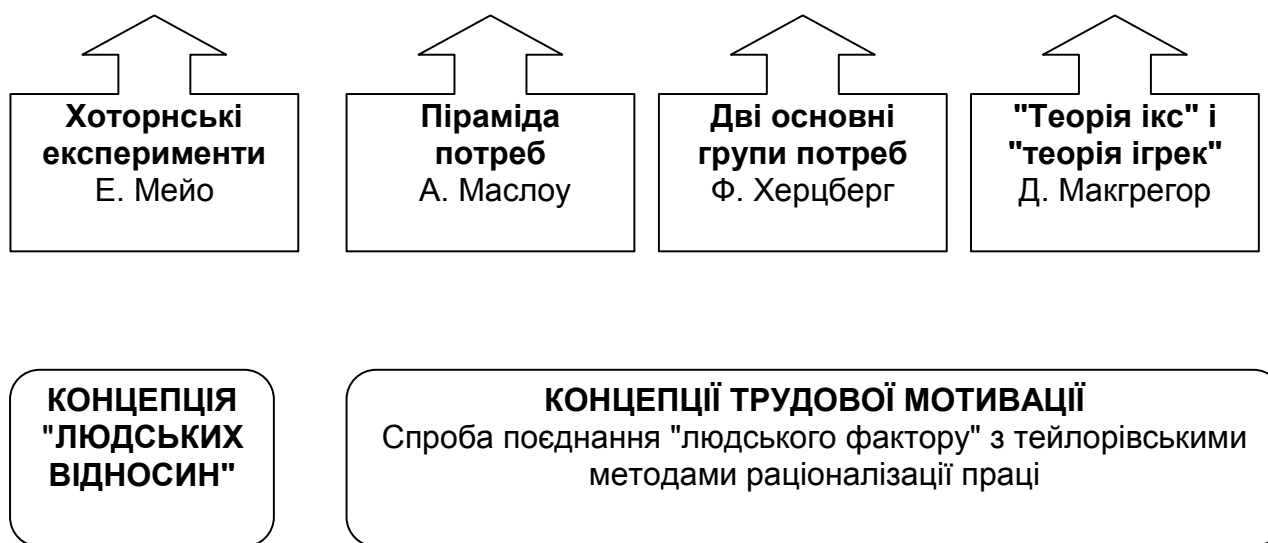

Рис. 23. Основні теорії мотивації

Знайомство з соціологією праці та управління дозволяє краще зрозуміти процес реформування економіки, побачити та визначити перспективи економічного майбутнього, знайти способи підвищення мотивації до праці.

5.5. Соціологія політики

Сфера **політики** є найважливішим структурним елементом суспільного життя, одним з головних регуляторів соціальних відносин.

Соціологія політики – галузь соціології, що вивчає функціонування політики як особливого виду регуляції життя суспільства.

Об'єктом дослідження соціології політики є соціально-політична сфера суспільства.

Предметом дослідження є закони і закономірності політичної діяльності різних соціальних груп і спільностей, функціонування політичних інститутів.

Найбільший внесок в розвиток соціології політики зробили **М. Вебер**, **Г. Моска** (1858 – 1941), **Д. Міхельс** (1876 – 1936), **М Ліпсет** (1922 – 2006).

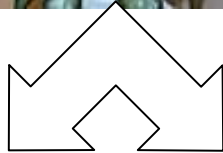
«Політика означає прагнення участі у владі або здійснення впливу на розподіл влади, між державами та всередині держави між групами людей, яке воно в собі містить» **М. Вебер**

Дослідження в соціології політики здійснюються на таких **рівнях**:

- на рівні міжнародних відносин (політичні конфлікти й світовий політичний процес);
- на рівні держави (характер і роль держави в суспільстві);
- на рівні суспільних відносин (природа й організація політичних рухів і партій);
- на особистісному рівні (участь особистостей у політиці).

Політика – контрольна-регулятивна сфера життєдіяльності суспільства.

Влада становить здатність і можливість одного індивіда (соціальної верстви або групи) здійснювати свою волю й, нав'язуючи її іншим, спонукати їх виконувати окреслені цілі за допомогою різних засобів: авторитету, права, насильства, знання, грошей тощо.

Суспільство

Група, що володіє політичною владою і тому домінує, панує над іншими людьми та групами

Група, що позбавлена влади вимушена підкорюватись та виконувати пануючу волю іншою групи

Відношення панування та підкорення

Рис. 24. **Відношення панування та підкорення в суспільстві**

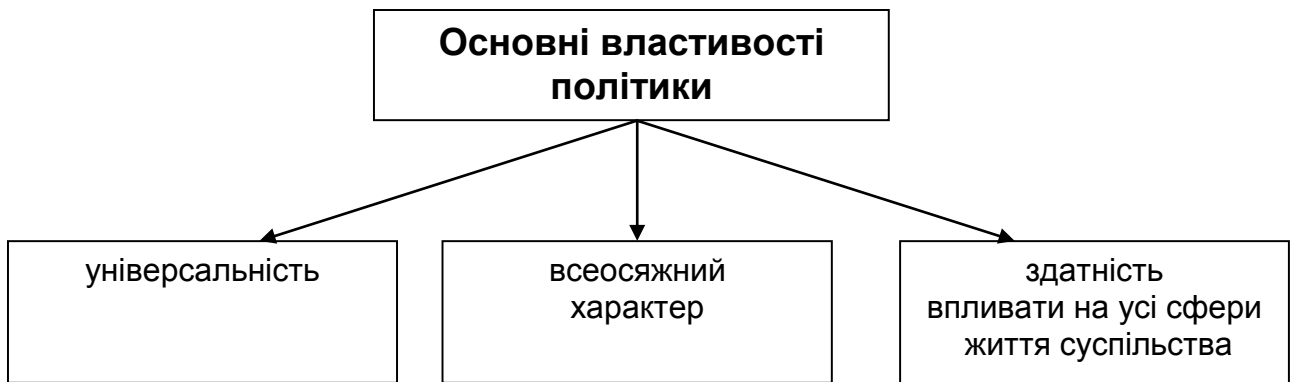

Рис. 24. Основні властивості політики

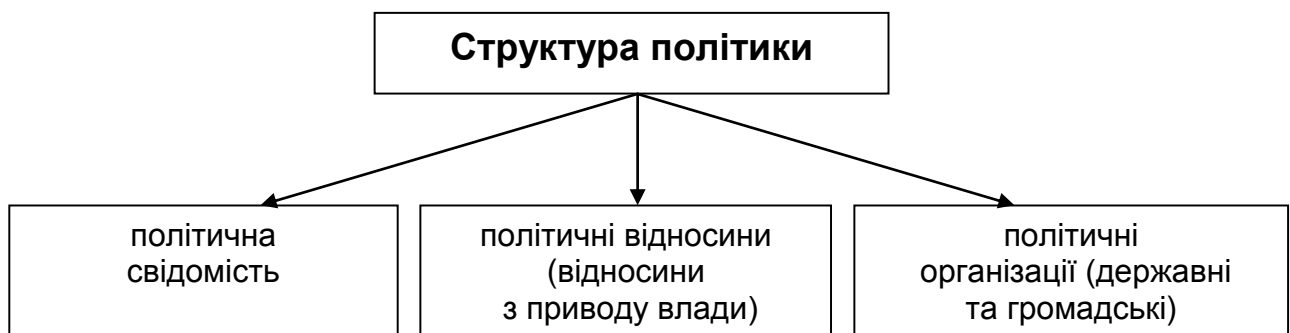

Рис. 25. Структура політики

Політична свідомість – це усвідомлення людиною (соціальним співтовариством) суті і змісту політики, раціональне або ірраціональне ставлення до неї.

Рис. 26. Сфери політичного життя суспільства

Громадянське суспільство – асоціація вільних громадян і самодіяльних організацій, які захищають їх інтереси. Також це поняття означає сукупність неполітичних відносин у суспільстві: економічних, соціальних, моральних, релігійних, національних тощо. Громадське суспільство у певному розумінні первинне щодо державної влади, передбачає існування широкого кола демократичних прав і свобод своїх членів.

Основні типи держав:

- тоталітарна – всевладдя держави;
- авторитарна – обмеження прав і свобод громадян;
- демократична – джерелом влади є народ, кожному громадянину гарантуються основні права і свободи;
- правова держава – демократична держава, в якій пріоритетно розвивається соціальна політика, спрямована на поліпшення умов життя всього населення, підвищення рівня добробуту, удосконалення системи освіти, охорони здоров'я, виховання і т. д.

Соціальна політика – одна з головних сфер політичної діяльності держави, політичних партій, громадських організацій.

Ознаки легітимності влади

1. Емоційно-довірливе ставлення людей до влади;
2. Визнання масовою свідомістю значення і цінності влади, форми її побудови, реалізації функцій;
3. Згода з основною метою влади та засобами її досягнення.

Виникнення соціології політики зазвичай пов'язують з діяльністю *М. Вебера*, який одним з перших виконав соціальний аналіз влади, владних відносин і ввів класифікацію типів панування в суспільстві, а також з ім'ям *М. Я. Острогорського* – основоположника соціології політичних партій.

Одним з найвідоміших політичних соціологів двадцятого століття був *Сеймур Ліпсет*.

Вклад в формування соціології політики *М. Вебера*

Теорія раціоналізації у *М. Вебера* пов'язана з його концепцією панування – основною ідеєю політичної соціології *М. Вебера*.

Легітимні типи панування, за *М. Вебером*:

- легальне (Англія, Франція, США);
- традиційне;
- харизматичне.

Вклад в формування соціології політики *М. Я. Острогорського*

Як політичний мислитель, *М. Я. Острогорський* заслужив визнання на Заході раніше, ніж в Росії, здійснив вплив на світову політичну думку ХХ століття. Поряд з *М. Вебером* та *Р. Міхельсом*, вважається одним із засновників політичної соціології, в першу чергу, такої її сфери, як вчення про політичні партії.

Вклад в формування соціології політики *Р. Міхельса*

Р. Міхельс вніс вагомий внесок в розробку теорії еліт. Основна робота – «Соціологія політичної партії в умовах сучасної демократії» (1911). В цій теорії *Р. Міхельс* сформулював «залізний закон олігархії», згідно з яким «пряме панування технічно неможливе» і тому будь-який режим неминуче перетворюється у владу обраних – олігархію.

Вклад в формування соціології політики *М. Ліпсета*

Культурні фактори, з точки зору *М. Ліпсета*, майже не піддаються маніпулюванню, ось чому бажаючі «транзитувати» до себе на батьківщину хорошу демократію мають потурбуватися про зміни політичних інститутів (в тому числі, виборчих систем та конституційного укладу). На думку *М. Ліпсета*, приклад того, «що таке добре», «як та чому має бути», повинні подавати США.

Саме *М. Ліпсет* сформулював сутність американського світогляду («American Creed»), який можна описати в п'яти поняттях: свобода, рівноправ'я, індивідуалізм, популізм і принцип невтручання.

Кожне з цих понять має еквівалент з негативним значенням чи, як сказав сам *Ліпсет*, є «палицею з двома кінцями»:

«Ми настільки ж погані, наскільки і хороші залежно від того, до чого ми звертаємося».

5.6. Соціологія релігії

Соціологія релігії – галузь соціології, яка вивчає взаємодію релігії та суспільства, її вплив на соціальну поведінку індивідів та спільнот.

Об'єкт дослідження соціології релігії – релігія як соціальне явище.

Предмет – соціальні прояви релігії та її місце у духовному житті суспільства.

Найбільший внесок в розвиток соціології релігії зробили **О. Конт**, **Е. Дюркгейм**, **М. Вебер**.

Що вивчає соціологія релігії?

- як утворюються та функціонують релігійні групи та інститути;
- завдяки чому вони зберігаються чи припиняють існувати;
- які відносини складаються між релігійними групами, чому між ними виникають конфлікти;
- що лежить в основі ритуальних дій.

Релігія

Релігія як предмет соціологічного аналізу є сукупністю структур, процесів, пов'язаних з функціонуванням суспільства на різних рівнях, системою регуляторів соціальних зв'язків, зразків поведінки і т.п. Тому однією з головних проблем соціології релігії є проблема визначення того, що належить до поняття «релігія».

Слово «**релігія**» буквально означає «зв'язування». Можливо, що спочатку воно пояснювалось як прихильність людини до чого-небудь священного, постійного, незмінного. Це слово вперше було використано в промовах знаменитого римського оратора й політика I ст. до н.е. *Цицерона*, де він протиставляв релігію марновірству – темному, простонародному, міфічному віруванню.

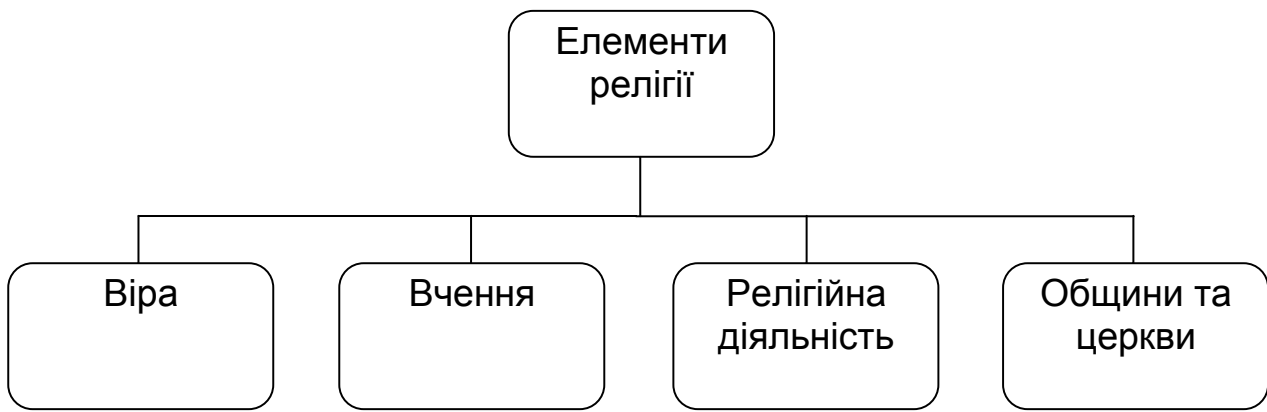

Рис. 27. Складові елементи релігії

Якщо запитати будь-яку людину, що таке релігія, то в більшості випадків вона відповість: «Віра в Бога».

Віра

Початковим елементом будь-якої релігії є віра. Вона може зароджуватися стихійно, інтуїтивно, із споглядання світу.

Вчення

Поряд з вірою може існувати і більш систематична, спеціально розроблена для даної релігії сукупність принципів, ідей, понять, тобто **вчення**.

Релігійна діяльність

Релігія не може існувати без будь-якої релігійної діяльності. Місіонери проповідують та розповсюджують свою віру, теологи створюють наукові праці, викладачі навчають основам певної релігії і т. і. Але стрижень релігійної діяльності – це культ (з лат. поклоніння). Під **культом** розуміється вся сукупність дій, які виконують віруючі з метою поклоніння Богу, богам або яким-небудь надприродним силам. Це можуть бути обряди, богослужіння, молитви, проповіді, релігійні свята.

Общини, церкви

В процесі відправлення культів та всієї релігійної діяльності люди об'єднуються в спільності, які називаються **общинами, церквами**.

З яких позицій вивчають релігію?

- конфесійної;
- атеїстичної;
- феноменологічної.

Класифікація релігій:

- родоплеменні примітивні давні вірування;
- національно-державні релігії;
- світові релігії.

Функції релігії:

- світоглядна;
- компенсаторна;
- комунікативна;
- регулятивна;
- сакралізаційна;
- секуляризаційна.

Центральна тема соціології релігії – взаємодія релігії та суспільства. Соціологів цікавить «соціальний вимір» релігії, її вплив на соціальну поведінку. Вони вивчають загальні правила, стандарти поведінки, засоби релігійної мотивації, а не сутнісні особливості конкретної релігії. Соціологія залишає поза межами дослідження надприродне, трансцендентне і зосереджується на соціальних проявах релігії.

Можна виділити руйнівні для суспільства аспекти релігії. До них належать релігійна нетерпимість і фанатизм, які призводять до війн і масових переслідувань іновірців і атеїстів, а також потворні форми поклоніння, пов'язані з людськими жертвопринесеннями і самознуцаннями.

На жаль, в історії є приклади розв'язування війн, в яких поєднувались релігія і політика, з давнини і з нашої сучасності. Це хрестові походи з метою відвоювати у мусульманських країн право контролю над Палестиною, війна в Північній Ірландії між протестантами і католиками, війна між євреями і мусульманами в Ізраїлі, війна між християнами і мусульманами в Боснії.

Крім того, релігія часто використовувалась для обґрунтування жорсткостей і переслідувань – достатньо назвати середньовічну інквізицію, принесення в жертву молодих дівчат в релігії ацтеків, щоб змилостивились розгнівані боги.

Висновки

Теоретичні знання соціології потрібні не тільки для вирішення проблем суспільства на макрорівні. Без їх допомоги не можна скласти уявлення про рівень розвитку, особливості функціонування тих чи інших підсистем суспільного життя (економіки, політики, культури і т. і.). Знання основних методологічних принципів, підходів, положень наукових теорій, вміння їх застосовувати є необхідним для пояснення природи сус-

пільних явищ і процесів, формулювання сутності існуючих протиріч, пошуку шляхів їх вирішення. При цьому розвинуті соціологічне мислення і соціологічна уява – інструменти пізнання і вдосконалення нашої реальності.

Ключові терміни: культура, субкультура, соціальний конфлікт, економічна культура, соціальний механізм управління економікою, праця, управління, політика, політична свідомість, громадянське суспільство, релігія, культ.

Питання – завдання:

1. Поясніть, в чому полягає прикладне значення теоретичних розробок галузей соціології?

2. Французький філософ *Р. Генон* критикував ідею демократії як оптимальної форми правління з тієї причини, що більшість далеко не завжди буває правою. Високоінтелектуальні і найбільш порядні люди в будь-якому суспільстві завжди знаходяться в меншій кількості, а це означає, що рішення більшості ніколи не будуть враховувати думку кращих людей суспільства. Згодні ви з таким розумінням демократії? Поясніть.

3. Наведіть відомі вам з історії приклади харизматичних лідерів. Чи повинен лідер суспільства мати харизму? Це позитивний фактор? Які ризики містить в собі харизматичний тип владарювання?

4. *М. Вебер* був переконаний, що бюрократія – найбільш раціональний і найбільш ефективний спосіб управління роботою організації в умовах капіталізму. Ця теза викликала критику. Так, *Т. Веблен* вказував на те, що бюрократичні структури породжують у своїх членів звичку покладатись на встановлені правила і інструкції і застосовувати їх механічно і нетворчо. Таку модель поведінки він назвав «прищепленою нездатністю». *К. Н. Паркінсон*, відомий як автор закону *Паркінсона*, стверджував, що бюрократичний апарат збільшується не через зростання об'єму роботи, а через те, що посадові особи прагнуть мати більше підлеглих. *Р. Міхельс* називав фундаментальний недолік бюрократій, який перетворює їх в недемократичні соціальні структури: вони незмінно ведуть до олігархії – концентрації влади в руках декількох людей, які використовують своє становище в корисних цілях. Він назвав

цю тенденцію залізним законом олігархії. «Хто каже про організацію, має на увазі олігархію». Порівняйте погляди вчених на проблему бюрократії і визначте власну думку з цього приводу.

5. Згадайте твір *М. В. Гоголя* «Повість про те, як посварився Іван Іванович з Іваном Никифоровичем». Проаналізуйте розвиток конфлікту між героями, виділіть його стадії, покажіть, коли і як конфлікт можна було попередити, ослабити, вирішити?

6. Чи можна створити таку ситуацію в суспільстві або в окремій групі, коли б формальні лідери повністю передали свої повноваження неформальним, поступившись їм місцем? Це було б соціальним добром чи злом? Поясніть.

7. Назвіть компетенції, які розвиває п'ята тема «Соціології».

Завдання для поглибленого самостійного вивчення:

1. Охарактеризуйте складність і багатогранність такого соціального явища як культура.

2. Визначте базові цінності культури.

3. Який рівень розвитку культури в українському суспільстві?

4. Поясніть сутність соціальних конфліктів з точки зору наукових теорій (*К. Маркса, Р. Дарендорфа, Л. Козера, М. Вебера* та інших).

5. Охарактеризуйте стилі поведінки в конфліктній ситуації.

6. Які типи конфліктів найбільш виражені в Україні?

7. Які причини виникнення економічної соціології?

8. Чи можна перебороти бідність?

9. Як підвищити якість життя в Україні?

10. Охарактеризуйте історію розвитку соціології праці.

11. Які види мотивації персоналу до праці переважають в сучасній Україні?

12. Як вирішити проблему безробіття в Україні?

13. Які особливості організаційної культури в Україні?

14. Визначте особливості соціально-політичного розвитку України на даному етапі.

15. Охарактеризуйте сутність поняття «демократія».

16. В чому специфіка політичної боротьби і формування політичних еліт в Україні?

17. Охарактеризуйте роль і значення релігії в житті суспільства.

18. Порівняйте поняття «релігійність» і «псевдорелігійність», «релігійність» і «моральність».

19. Повернення до релігії сучасної молоді – мода чи ідейні переконання?

Література: основна [1 – 3]; додаткова [5; 6; 9 – 17].

Контрольні запитання для само діагностики:

1. Розкрийте сутність соціології культури.
2. Які завдання покликана вирішувати ця галузь?
3. Як пов'язані культура і наука, культура і освіта?
4. Розкрийте сутність соціології конфліктів.
5. Які завдання покликана вирішувати ця галузь?
6. Чи можна побудувати безконфліктне суспільство?
7. Розкрийте сутність економічної соціології.
8. Які завдання покликана вирішувати ця галузь?
9. Що є найбільш характерним для економічної свідомості і економічної поведінки українців?
10. Розкрийте сутність соціології праці і управління.
11. Які завдання покликана вирішувати ця галузь?
12. Як підвищити мотивацію людей до праці?
13. Розкрийте сутність соціології політики.
14. Які завдання покликана вирішувати ця галузь?
15. Як підвищити рівень довіри населення до влади?
16. Розкрийте сутність соціології релігії.
17. Які завдання покликана вирішувати ця галузь?
18. Яку роль повинна відігравати релігія в житті суспільства?

6. Організаційна структура соціологічної роботи в Україні і проведення соціологічних досліджень

- 6.1. Соціологічна робота в Україні
- 6.2. Види соціологічних досліджень
- 6.3. Програма соціологічних досліджень
- 6.4. Методи збору первинної інформації
  - 6.4.1. Опитування
  - 6.4.2. Соціометричний метод
  - 6.4.3. Спостереження
  - 6.4.4. Соціальний експеримент
  - 6.4.5. Аналіз документів

6.1. Соціологічна робота в Україні

Необхідність вивчення соціології визначається, насамперед, зростанням ролі й значення цієї науки в сучасних умовах. Це обумовлено тими обставинами, що наша країна переживає період глибокого реформування життя суспільства. Важливі й швидкі соціально-політичні зміни відбуваються також в багатьох інших країнах і у світовому масштабі. Це потребує системного вивчення суспільних процесів і явищ, знаходження способів вирішення протиріч на основі спеціальних соціологічних знань.

Початок української соціології

Цей період розвитку соціологічної думки в Україні безпосередньо пов'язаний з виникненням соціології як окремої науки. У наукових колах його називають періодом академічної соціології. Починався він з виникнення й становлення соціології на Заході. В цей період були створені моделі пізнання соціальної реальності, винайдені нові підходи, способи вирішення й засоби реалізації соціальних цілей, інтересів і потреб, оскільки соціологічні принципи, методи й концепції були відомі серед українських науковців.

Соціологічна думка *М. Драгоманова*

Серед вчених-дослідників українського суспільства кінця XIX ст. насамперед виділяється фігура *Михайла Драгоманова* (1841 – 1895), який чимало уваги приділяв перспективам історичного розвитку України, можливості її самостійного існування на європейській арені. Національне питання він вважав одним з найважливіших. Основу для його вирішення вбачав, насамперед, у демократизації суспільства, впровадженні політичних воль (всенародного земського представництва з контролем над діями виконавчої влади, недоторканості свободи особистості, слова, суспільства).

Соціологічні погляди *В. Антоновича*

Відомий історик, етнограф, археолог *Володимир Антонович* (1834 – 1908) вивчав соціальну структуру, психо-соціальні типи, поведінку натовпу, фактори соціального розвитку. Він одним з перших вітчизняних дослідників, всупереч польським націоналістичним історикам, а також російським великодержавно-шовіністичним історіографам, вказував на генетичний зв'язок назви «Русь» з історією Київської державності. Саме *Антонович* запропонував для практичного вживання термін «Україна-Русь», що, на його думку, могло б не тільки затверджувати спадкоємність історичного минулого й сьогодення, а й, певною мірою, самим згадуванням про старі часи сприяти консолідації українського народу, територіально розділеного між Австро-Угорщиною й Росією.

Отже, у другій половині XIX – на початку XX ст. соціологічні проблеми хвилювали більшість провідних українських учених, але вони досліджували окремі соціологічні аспекти. Відчутним був дефіцит новітньої соціологічної методології, системного бачення соціологічних проблем. І все-таки в цей період сформувалася українська соціологічна традиція. Спрощені трактати поступались місцем диференційованим, самодостатнім концепціям. Складався й оформлявся безпосередньо соціологічний науковий апарат.

Організаційна структура соціологічної роботи в Україні й проведення соціологічних досліджень

Соціологічна робота – це, насамперед, проведення соціологічних досліджень. Як показує практика, можливості соціологічних досліджень широкі. Їхні результати відображають реальний стан соціальних явищ, процесів, дозволяють виявити провідні тенденції розвитку суспільних відносин і знайти способи їх вдосконалення.

Визначальна риса соціологічної думки в Україні – тісний взаємозв'язок із суспільно-політичними проблемами.

Період часу	Створені
1958 р.	Радянська Соціологічна Асоціація
1960 р.	Перший соціологічний сектор дослідження нових форм праці й побуту в Інституті філософії АН СРСР
1968 р.	Інститут конкретних соціальних досліджень СРСР
1969 р.	Перший науковий відділ конкретних соціологічних досліджень в Інституті філософії АН України
1974 р.	Професійний журнал «Соціологічні дослідження»
кінець 80-х	Всесоюзний центр вивчення суспільної думки
1990 р.	Інститут соціології Академії наук України
1997 р.	Науково-теоретичний журнал «Соціологія: теорія, методи, маркетинг».

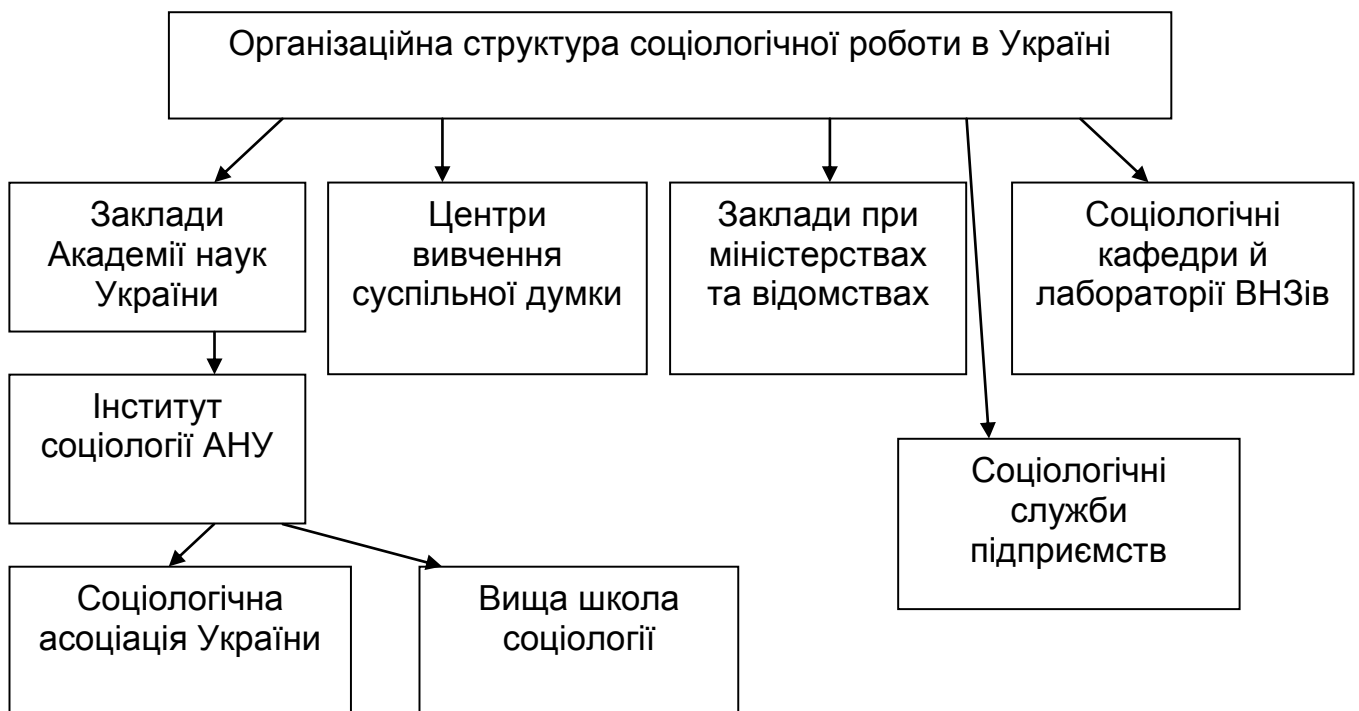

Рис. 28. Організаційна структура соціологічної роботи в Україні

Організаційну структуру соціологічної роботи в Україні представлено різними установами, які здійснюють теоретичні й практичні дослідження соціологічних проблем, готують професіоналів і т. д. До них належать:

- установи Академії наук України, зайняті розробкою загальних теоретико-методичних і галузевих соціологічних проблем;
- центри вивчення суспільної думки, утворені на громадських засадах у деяких містах України;
- установи при різних державних організаціях, міністерствах і відомствах, які проводять для них дослідження;
- соціологічні кафедри й лабораторії ВНЗів;
- соціологічні служби підприємств, які проводять прикладні дослідження.

Провідним центром соціологічної роботи є інститут соціології НАН України.

Зміст й характер наукових досліджень Інституту спрямовані, насамперед, на виявлення закономірностей і основних тенденцій соціального розвитку українського суспільства, відтворення в наукових концепціях динамічного образу сучасного соціуму, аналіз особливостей суспільних перетворень, визначення основних показників, форм і наслідків соціальних змін, які відбуваються в Україні й світі на межі тисячоліть.

На базі Інституту соціології функціонує Соціологічна асоціація України, що поєднує вітчизняних учених, установи й організації, які працюють у колі інтересів соціології. Метою Асоціації є сприяння розвитку соціології в Україні, методологічне й методичне забезпечення соціологічних досліджень. Форми роботи: організація й проведення наукових конференцій, семінарів, круглих столів, публікація теоретичних робіт, експертиза соціологічних проектів, навчальних програм, обмін соціологічною інформацією, координація роботи територіальних відділень. При Інституті функціонує Вища школа соціології, що займається підвищенням кваліфікації фахівців в галузі теоретичних і прикладних соціологічних досліджень.

6.2. Види соціологічних досліджень

Соціологічне дослідження можна визначити як систему логічно послідовних методологічних, методичних і організаційно-технічних процедур, пов'язаних між собою єдиною метою: одержати достовірні дані про досліджувані явище чи процес, про тенденції й протиріччя їхнього розвитку для того, щоб в подальшому ці дані могли бути використані в практиці управління громадським життям. Соціологічні дослідження дозволяють установити в суспільстві зворотний зв'язок.

Види соціологічних досліджень:

- розвідувальні;
- описові;
- аналітичні.

Розвідувальні (або пілотажні, зондажні) дослідження

Найпростіший вид соціологічного аналізу, що дозволяє вирішувати обмежені завдання. Здійснюється обробка методичних документів: анкети, бланк-інтерв'ю, опитувального листа.

Програма такого дослідження спрощена. Обстежувані сукупності невеликі: від 20 до 100 осіб.

Розвідувальне дослідження, зазвичай, передує глибокому вивченню проблеми. У ході його уточнюються цілі, гіпотези, завдання, формулювання питань.

Описові дослідження

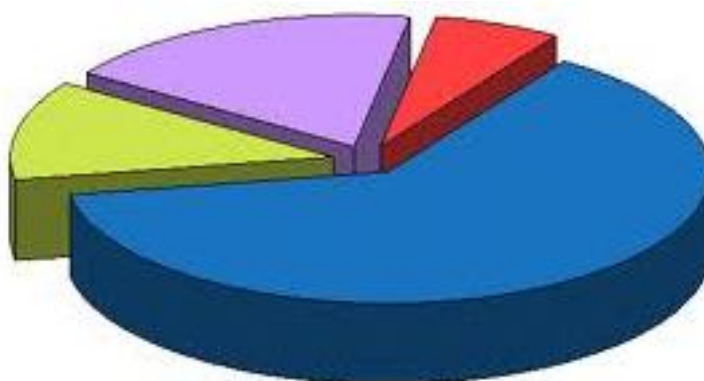
Більш складний вид соціологічного аналізу. З його допомогою отримують емпіричну інформацію, що дає цілісне уявлення про соціальне явище, яке вивчається.

У описовому дослідженні можливе застосування одного або декількох методів збору емпіричних даних. Поєднання методів підвищує достовірність і повноту інформації, дозволяє зробити більш глибокі висновки та обґрунтовані рекомендації.

Аналітичні дослідження

Найбільш глибокий вид соціологічного дослідження. Воно не тільки описує елементи досліджуваного явища або процесу, але й дозволяє з'ясувати причини, що лежать в його основі. Головне призначення такого дослідження – пошук причинно-наслідкових зв'язків.

Аналітичне дослідження завершує розвідувальне і описове дослідження, в ході яких збираються відомості, що дають попереднє уявлення про певні елементи досліджуваного соціального явища або процесу.

Підготовка соціологічного дослідження безпосередньо починається з розробки його програми.

6.3. Програма соціологічного дослідження

Програма соціологічного дослідження – це документ, що містить методологічні й методико-технічні передумови наукового пошуку відповідей на питання, поставлені у соціологічному дослідженні.

Вона містить у собі докладний, чіткий і завершений виклад наступних розділів:

- методологічного;
- методичного.

Структура методологічного розділу програми дослідження:

- формулювання й обґрунтування проблеми дослідження;
- визначення об'єкта й предмета дослідження;
- визначення мети дослідження;
- логічний аналіз основних понять;
- формулювання гіпотез дослідження;
- постановка завдань дослідження.

Мета дослідження – конкретний результат, який соціолог має намір одержати після завершення роботи.

Об'єкт дослідження – сфера соціальної реальності, на яку спрямований пізнавальний інтерес дослідника.

Предмет дослідження – істотні властивості й відносини об'єкта дослідження, пізнання яких необхідно для вирішення проблеми.

Інтерпретація понять – тлумачення, уточнення сутності й змісту понять.

Гіпотеза дослідження – припущення про структуру й характер об'єкта, що підлягає вивченню. У соціологічному дослідженні гіпотези конкретизують мету дослідження, становлять основний методологічний інструмент, що організовує процес дослідження, що описує його внутрішню логіку.

Завдання дослідження – коло проблем, яке необхідно проаналізувати, щоб відповісти на головне цільове питання дослідження; це ланки, що допомагають об'єднати в цілісність явища або процеси, що підлягають вивченню.

Структура методичного розділу програми дослідження:

- визначення сукупності, що вивчається;
- характеристика методів збору інформації;
- схеми математичної обробки.

Досліджувана сукупність – вся сукупність одиниць спостереження, що мають відношення до проблеми дослідження.

Методи збору первинної соціологічної інформації:

- 1) опитування;
- 2) соціометричний метод;

- 3) спостереження;
- 4) соціальний експеримент;
- 5) аналіз документів.

Обробка інформації:

- загальнонаукові методи (аналіз, синтез, порівняння тощо);
- статистично-математичні методи (розрахунок середніх, кластерний, факторний аналіз тощо).

6.4. Методи збору первинної інформації

6.4.1. Опитування

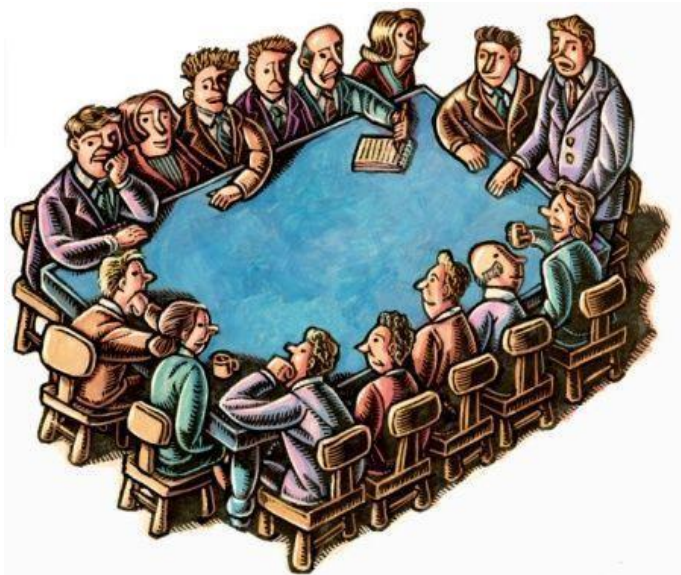
Опитування – метод збору інформації за допомогою звернення з питаннями до певної групи людей.

Види опитування:

- масове;
- спеціалізоване;
- анкетування ;
- інтерв'ювання.

Масове опитування

Використовується випадково відібрана група людей, неobізнаних з теми опитування.

Спеціалізоване опитування

Респонденти – фахівці з теми опитування.

Анкетування

Анкетування – метод опитування, в якому в якості засобу для збору відомостей від респондента використовується спеціально оформлений список питань – **анкета**.

Види анкетування :

- індивідуальне;
- групове;
- очне;
- заочне;
- роздавальне;
- поштове;
- пресове;
- через Інтернет.

Анкета – розмножений на комп'ютері або друкарським способом документ, що містить в середньому від 30 до 40 питань, адресованих певній кількості респондентів.

Структура анкети:

- вступ;
- основна частина;
- паспортичка.

Види питань:

- відкриті;
- закриті:
  - так / ні;
  - альтернативні;
  - питання-меню.
- змістовні;
- функціональні.

Правила складання питань:

- повинна бути присутня логічність;
- заборонено вживати малопоширені слова і спеціальні терміни;
- питання повинні бути короткими;
- при необхідності давати пояснення;
- питання повинні бути конкретними;
- не повинні містити підказку;
- формулювання повинні запобігати отриманню шаблонних відповідей;
- питання не повинні примушувати до неприйнятних відповідей;
- стиль питань не повинна викликати відразу.

Інтерв'ювання

Інтерв'ювання – метод опитування, який полягає у проведенні бесіди між психо-логом або соціологом і суб'єктом за попередньо розробленим планом.

Види інтерв'ювання:

- особисте;
- дистанційне;
- за місцем проживання;
- за місцем роботи;
- формалізоване;
- сфокусоване;
- вільне.

Використання методу опитування:

- відображає соціальну реальність;
- дозволяє працювати з думками людей;
- дозволяє отримувати різноманітну інформацію про ставлення людей до будь-яких подій;
- дозволяє отримувати інформацію про мотиви поведінки і ціннісні орієнтації;
- дозволяє охопити масову аудиторію.

6.4.2.Соціометричний метод

Соціометричне опитування служить для вимірювання внутрішньогрупових відносин.

Основні факти:

- у малій групі визначальною є взаємодія між її членами, емоційний контакт, соціально-психологічна поведінка;
- особистість формує колектив;
- життя без взаємодії з іншими людьми неможливе;
- у суспільстві можна виділити малі і великі соціальні групи;
- одним з найбільш ефективних методів вивчення відносин в середині малої групи є метод соціометрії.

Джекоб Морено

Джекоб (Якоб) Леві Морено (1889 – 1974) – психіатр, психолог і соціолог. Засновник психодрами, соціометрії і групової психотерапії.

Соціометричний метод дослідження – діагностичний метод, який використовується для аналізу міжособистісних відносин у малих групах.

Рис. 29. **Можливості соціометричного опитування**

Процедури

Соціометричне опитування може проводитись в двох варіантах.

1. **Непараметрична процедура**

Випробуваний необмежений у кількості вибору і може записати до картки всіх членів групи.

2. **Параметрична процедура**

Випробуваний має обмежену кількість відповідей, завдяки чому знижується можливість випадкового вибору. Зі зростанням кількості відповідей зростає ймовірність випадкового вибору.

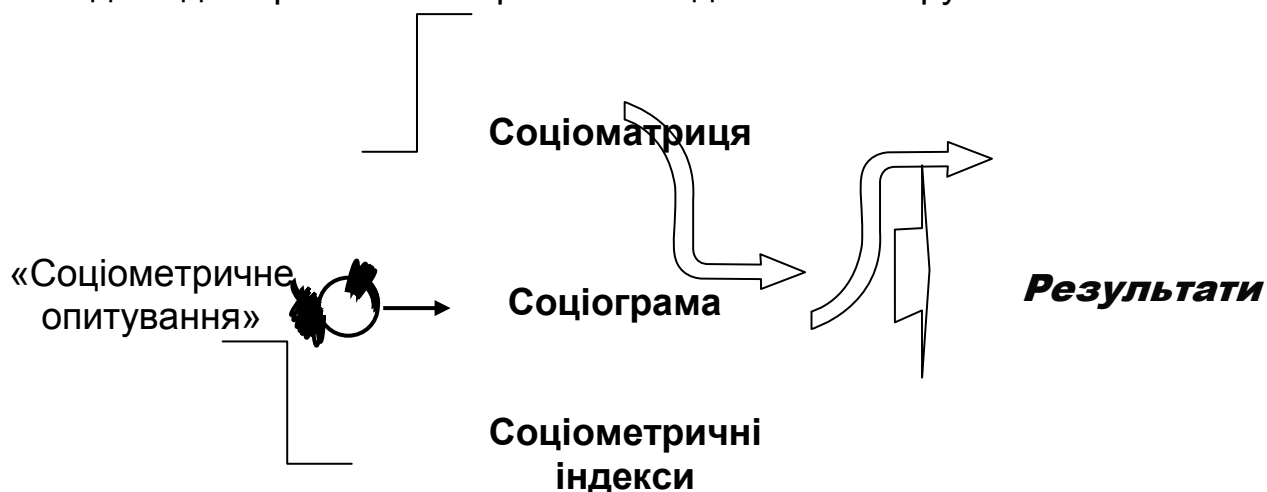

Рис. 30. **Варіанти соціометричного опитування**

Соціоматриця

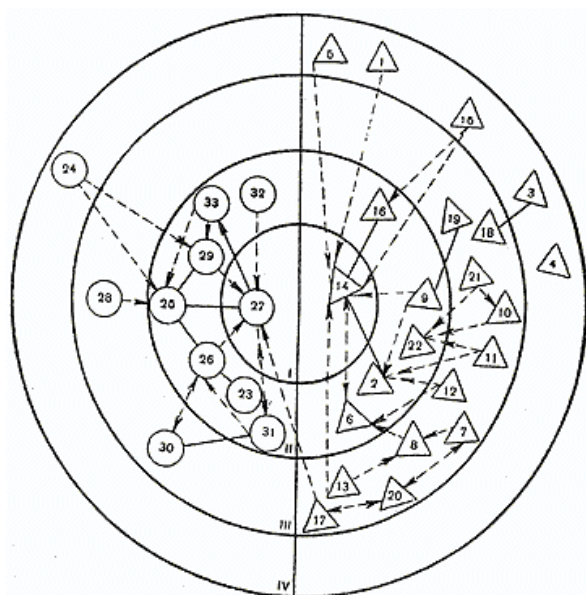
Соціоматриця – спеціальна соціометричних таблиця, в якій в математичній і наочній формі фіксуються результати наукових досліджень взаємин людей.

№	Хто обирає: прізвище досліджуваного j-члени	i-члени: кого обирають							Зроблені вибори		Усього	
		A	B	Г	П	С				+		-
1	A-ов		+	+	-	-	.	.	.	2	2	4
2	B-ов	+		+	-	-	.	.	.	2	2	4
3	Г-ев	+	+				.	.	.	2	0	2
4	П-ов	+				-	.	.	.	1	1	2
5	С-ов	+	-	-	+		.	.	.	2	2	4
6	...	.	.	.	.	.	.	.	.	...	...	...
...	...	.	.	.	.	.	.	.	.	...	...	...
...	...	.	.	.	.	.	.	.	.	...	...	...
N	...	.	.	.	.	.	.	.	.	...	...	...
Отримані вибори $\Sigma (+)$		4	2	2	1	0	.	.	.	9		
$\Sigma (-)$		0	1	1	2	3	.	.	.		7	
Усього												16

Примітка: + позитивний вибір; - негативний вибір .

Соціограма

Соціограма – спосіб зображення структури міжособистісних відносин в малій соціальній групі.

позитивний односторонній вибір
_____

позитивний обопільний вибір
_____

негативний односторонній вибір
_____

негативний обопільний вибір
_____

Рис. 31. Соціограма

Соціометричні індекси

Мета: об'єктивізація результатів дослідження.

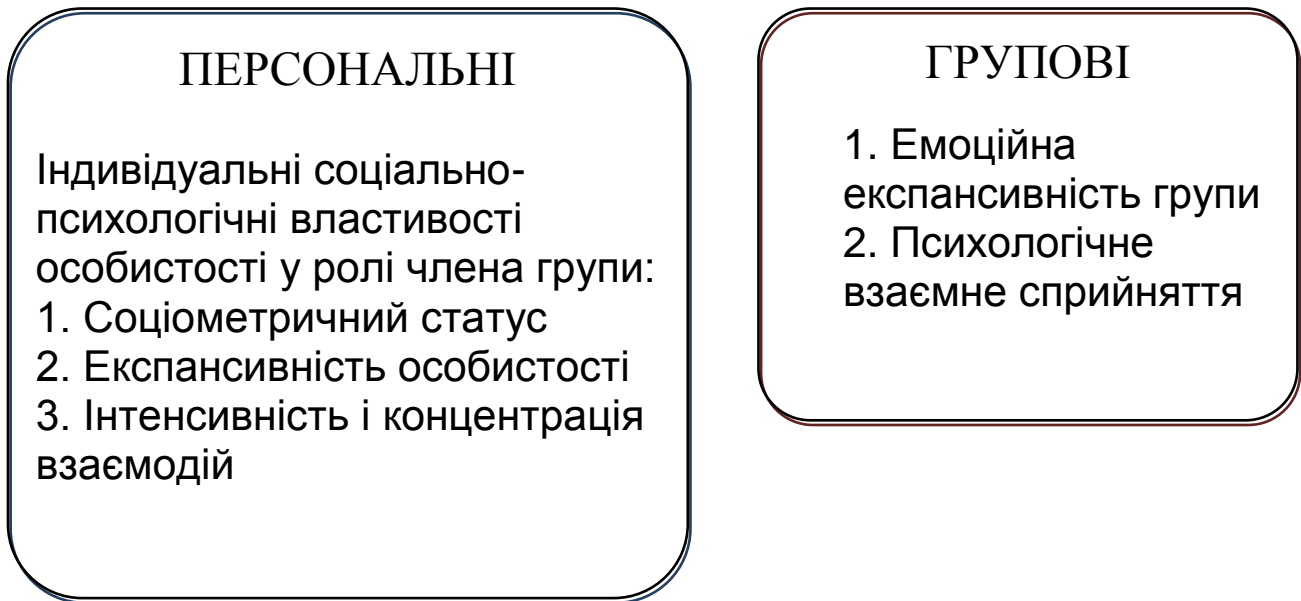

Рис. 32. Види соціометричних індексів

Чистота дослідження

Для чистоти соціометричного дослідження необхідним є виконання наступних правил:

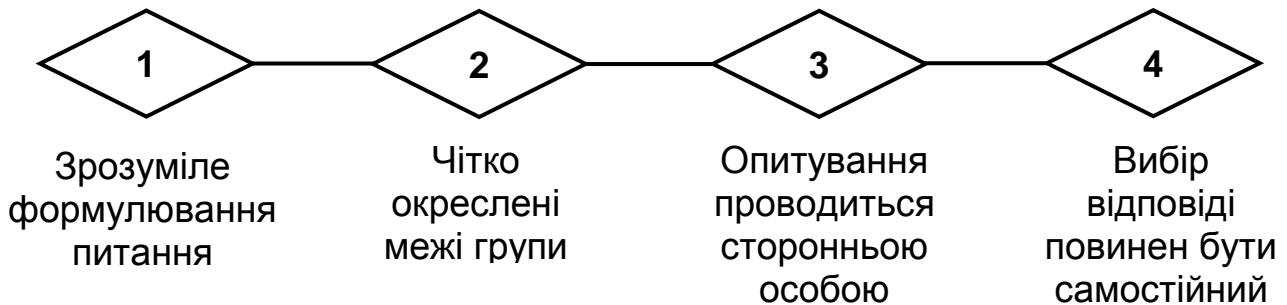

Рис. 33. Чистота дослідження

6.4.3. Спостереження

Спостереження в соціології – це метод цілеспрямованого, певним чином фіксованого сприйняття досліджуваного об'єкта.

Сутність методу спостереження

Спостереження становить загальнонауковий метод збору інформації, широко використовуваний у повсякденному житті. Його застосування в соціології має обмеження, тому що далеко не всі соціальні явища піддаються безпосередньому візуальному й слуховому сприйняттю.

Використання методу спостереження ефективно і доцільне для:

- отримання попередньої інформації, необхідної для уточнення напрямів запланованого дослідження;
- ілюстрації даних, одержаних за допомогою масового опитування.

Спостереження може бути єдиним або основним методом за умови, що саме воно є найпридатнішим, найефективнішим методом досягнення цілей дослідження, перевірки існуючих гіпотез.

Метод спостереження ефективно застосовувати у таких сферах:

- **на виробництві** (реакція трудового колективу на умови, організацію праці, ставлення до існуючої системи оплати праці, стосунки робітників з керівництвом, конфліктні ситуації тощо);
- **у навчанні** (поведінка учнів, студентів на заняттях, їх підготовленість до занять, інтерес до матеріалу, що викладається, стосунки між ними і викладачем, згуртованість учнівської, студентської групи тощо);
- **у громадському житті** (участь населення у зборах, мітингах, демонстраціях, страйках тощо);
- **на дозвіллі** (зміст і структура вільного часу, реальні та бажані види дозвілля, інтереси, потреби та інфраструктура вільного часу тощо).

Види спостереження:

- за ступенем формалізації виділяють структуровані і неструктуровані спостереження;
- за місцем проведення виділяють польові та лабораторні спостереження;

- за ступенем участі спостерігача в досліджуваній ситуації розрізняють невключені і включені спостереження;
- за регулярністю виділяють систематизовані й несистематизовані спостереження;
- щодо мети, характеру об'єкта спостереження поділяють на дискретні, пошукові, вузькоспеціалізовані, самоспостереження.

Неструктуроване (неконтрольоване) спостереження:

В ході такого спостереження не визначаються елементи досліджуваного об'єкта, рідко ставиться задача якості, буває висока частка надлишкової інформації. Надія покладається, в основному, на інтуїцію спостерігача, метою якого є отримання первинної інформації про об'єкт. Воно типове для випадків, коли соціологу не зрозуміла загальна ситуація, не визначені показники, не розроблені документи дослідження.

Структуроване (контрольоване) спостереження передбачає:

- розробку системи документів і показників, що характеризують виділені для спостереження елементи об'єкта;
- наявність розробленого плану;
- аналіз установок спостерігачів щодо природи та структури досліджуваного об'єкта.

Контрольоване спостереження служить основним методом збору первинної інформації або доповнює інші методи соціологічного дослідження. З його допомогою перевіряються основні гіпотези, а також дані, отримані при використанні інших методів.

Невключення спостереження (зовнішнє): дослідник перебуває поза об'єктом і намагається звести до мінімуму своє втручання в хід подій. Таке спостереження практично зводиться до реєстрації фактів.

Включене спостереження: соціолог бере участь в процесах, що вивчаються, взаємодіє з членами групи, може навіть втручатися в події.

У лабораторних спостереженнях, проведених у штучно створених умовах, підвищується значимість уміння дослідника регулювати ці умови й контролювати їхній вплив на спостережуваних.

У польових спостереженнях, здійснюваних у звичайному соціальному житті, одержується більш об'єктивна інформація,

BookHere.Ru

при цьому особливу роль відіграє розуміння змістів невербальних реакцій людей.

Спостереження має такі **переваги**:

- оперативність одержання інформації;
- відносна простота і дешевизна;
- можливість використання методу в екстремальних умовах (на війні, у в'язниці тощо);
- можливість визначення основних завдань і проблем перед використанням інших методів.

Недоліки спостереження:

- **об'єктивні** (обмеженість, локальність висновків, складно повторно зареєструвати один і той самий стан соціального об'єкту);
- **суб'єктивні** (зв'язок спостерігача з об'єктами спостереження, спостерігач має певний світогляд, соціальний статус, інтереси, що позначається на сприйнятті, розумінні, оцінці, на його висновках щодо побаченого).

6.4.4. Соціальний експеримент

Соціальний експеримент – метод вивчення соціальних явищ і процесів, здійснюваного шляхом спостереження за зміною соціального об'єкта під впливом факторів, які контролюють і направляють його розвиток.

Зародження соціального експерименту

- Провідні соціологи свого часу (*Дж. С. Міль, О. Конт, М. Вебер*) заперечували можливість застосування експериментального методу у вивченні соціальних явищ, мотивуючи це тим, що останні для цього надто складні й мінливі, і однозначна інтерпретація поведінки людини або соціальної спільності неможлива. У зв'язку з цим експеримент як метод емпіричного дослідження почав активно застосовуватися лише з 20-х років нинішнього століття.

- Зараз проведення експерименту також вважається складною процедурою з тієї причини, що організаційні проблеми, пов'язані з проведенням експерименту, досить складні і клопіткі, а більшість соціальних процесів до цього часу недостатньо вивчена для висунення пояснювальних гіпотез.

Мета соціального експерименту:

- перевірка дієвості впроваджуваних форм життєдіяльності колективу;
- апробація нових способів управління розвитком соціальних процесів;

- перевірка гіпотез про причиновий зв'язок між явищами.

Соціальний експеримент **передбачає**:

- внесення змін у сформовані відносини (заплановане втручання в досліджуване явище) ;

- контроль за впливом змін на діяльність і поведження особистості й соціальних груп;

- аналіз і оцінку результатів цього впливу.

Основними **ознаками** соціального експерименту є:

- активне втручання дослідника в систему досліджуваних явищ;
- планомірне введення відносно ізольованого експериментального фактору, його варіації, можлива комбінація з іншими факторами;

- планомірний контроль за всіма суттєвими факторами.

Для більшої обґрунтованості результатів подібного дослідження необхідно проводити повторні експерименти, використовуючи при цьому різні їх види (табл. 1).

Таблиця 1

Класифікація експериментів

Підстави для класифікації	Види експериментів
1	2
Характер об'єкта й предмета дослідження	Реальні (натуральні): на генеральній сукупності на вибірковій сукупності Уявні: на математичній моделі експерименти «постфактум»
Специфіка поставленого завдання	Наукові: теоретичні й методичні Прикладні Проективні Ретроспективні Однофакторні Багатофакторні

1	2
Характер експериментальної ситуації	Контрольовані Неконтрольовані Лабораторні Польові Активно спрямовані Природні
Логічна структура доказу	Паралельні Послідовні

Соціальні експерименти розрізняються:

- реальні експерименти. Пояснювальні гіпотези перевіряються шляхом планомірного керування умовами соціальної діяльності;
- уявні експерименти. Перевірці гіпотез піддаються не реальні явища, а інформація про них;
- наукові й прикладні експерименти. Наукові експерименти спрямовані на придбання нових знань, прикладні – на одержання практичного ефекту;
- проєктивні й ретроспективні. Проєктивні експерименти спрямовані в майбутнє: дослідник проєктує прояви передбачуваних слідств, уводячи в дію гіпотетичні причини. Ретроспективні – спрямовані в минуле: дослідник маніпулює інформацією про події, що відбулися, намагається перевірити гіпотези про причини, що викликали наявні слідства;
- одно- і багатофакторні експерименти. В однофакторному експерименті перевіряється гіпотеза про слідства впливу однієї незалежної змінної, у багатофакторному експерименті – цілого комплексу змінних у їхній взаємодії.

Порівняння польових та лабораторних досліджень

Неконтрольовані (польові)		Контрольовані (лабораторні)	
+	-	+	-
Вплив експериментального фактору наближений до природних умов	Ситуація менш керована й контрольована	Хід експерименту контрольований	Велика ймовірність неприродного поводження випробуваними

Недоліки соціального експерименту:

- спеціально створювані умови можуть порушити природність протікання досліджуваного соціального явища;
- складний: організаційні проблеми, пов'язані із проведенням експерименту, досить складні й клопіткі.

6.4.5. Аналіз документів

У сучасному суспільстві навряд чи можна знайти елемент структури, функціонування якого не було б оформлено документально. На думку фахівців, аналіз документів як соціологічний метод за популярністю поступається тільки методам опитування. Аналіз документів широко використовують у соціології права, політики, громадських рухів, медицини тощо. Часто він є основою для формулювання гіпотез, які потім перевіряють методами опитування, спостереження або експерименту. Статистичні документи є традиційним джерелом емпіричної інформації при вивченні демографічних процесів.

Аналіз документів – це метод збору інформації про факти, суб'єктивні точки зору, прояви суспільної свідомості, напрями думок і поведінки людей.

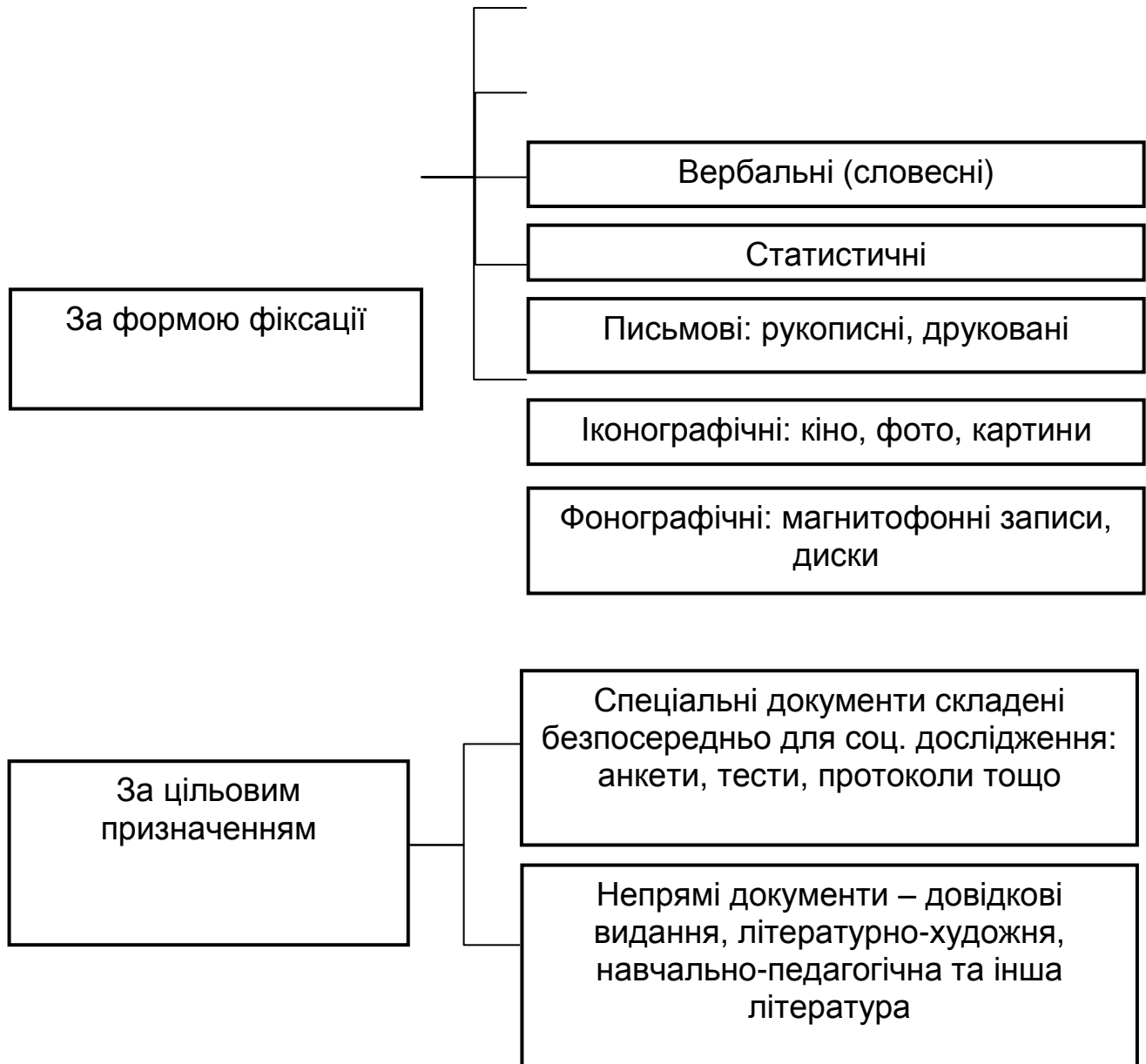
Аналіз документів дозволяє з'ясувати норми й цінності, властиві суспільству, описати соціальні структури, простежити динаміку розвитку соціальних процесів.

Будь-яке конкретне соціологічне дослідження, як правило, починається з аналізу документів, які існують з досліджуваної проблеми. До документів у соціології належать матеріали, створені для збереження й

передачі соціологічної інформації. У людей, мало знайомих зі специфікою соціологічної роботи, існує уявлення, що вона полягає в проведенні різних опитувань. Звичайно, опитування – це необхідний елемент дослідження суспільної думки з різних проблем, однак не лише вони, а іноді – зовсім не вони є джерелом одержання соціологічної інформації.

Рис. 34. Класифікація документів

Продовження рис. 34. **Класифікація документів**

Особливості аналізу документів

Аналіз документів відрізняється від інших методів соціологічних досліджень тим, що оперує вже готовою інформацією; у всіх же інших методах цю інформацію соціологу доводиться добувати спеціально. Крім того, об'єкт дослідження в цьому методі опосередкований, замінений документом.

Найбільшою проблемою даного методу є відсутність впевненості у цінності документа й соціологічної інформації, що міститься в ньому. Адже можна зіштовхнутися й з підробленим документом. Однак соціологічному аналізу можна піддати й фальшивий документ, якщо є впевненість у цьому, для вивчення цілей і методів фальсифікації документів і їхніх наслідків для суспільства.

Види аналізу документів:

- традиційний (класичний);
- формалізований (контент-аналіз).

Формалізований аналіз документів

Контент-аналіз заснований на виявленні певної сукупності кількісних, статистичних характеристик текстів (або повідомлень). При цьому мається на увазі, що кількісні характеристики досліджуваних масивів документів відображають деякі істотні особливості соціальних явищ і процесів. Наприклад, тематика телепередач, час, що відводиться для тих або інших тем телевізійними компаніями, відображають значною мірою інтереси глядацької аудиторії, інформаційну політику даного джерела інформації й існуючі в суспільстві норми їхньої взаємодії.

Процедура формалізованого аналізу документів складається з виділення в досліджуваному тексті певних елементів змісту, класифікації виділених елементів відповідно до концептуальної схеми дослідження, наступного їхнього підрахунку й кількісного аналізу. Контент-аналіз заснований на стандартизації процедур пошуку, визначенні в змісті досліджуваного документа одиниць підрахунку, у якості яких виступають окремі слова (терміни, імена політичних діячів, назви партій і рухів, географічні назви й т. п.), судження, виражені у формі пропозицій, фрагментів тексту, оцінки, точки зору, аргументи, а також різні види публікацій (по тематиці, жанру, типам авторів і ін.). Визначення одиниць підрахунку залежить від цілей дослідження.

У соціологічних дослідженнях використовуються два види контент-аналізу, що розрізняються залежно від характеру змісту тексту: якісний і кількісний. **Якісний** контент-аналіз заснований на використанні нечастотної моделі змісту тексту й дозволяє виявити типи якісних його характеристик поза залежністю від частоти (тобто кількості) кожного із цих типів. **Кількісний** контент-аналіз заснований на використанні кількісних мір. Його завдання – одержати кількісну характеристику змісту досліджуваного тексту.

Змістовним ядром контент-аналізу виступає **логічна модель предмета аналізу**, у якій взаємодіють три елементи:

- 1) категоріальна модель предмета аналізу;
- 2) система одиниць аналізу;
- 3) одиниці виміру.

Традиційний аналіз документів

Традиційний аналіз документів становить сукупність певних логічних побудов, спрямованих на розкриття основного змісту досліджуваного матеріалу. В більшості випадків інформація, що цікавить соціолога і міститься в документі, присутня в ньому в неявному, прихованому вигляді, у формі, що відповідає цілям створення документу (статистичний звіт, закон, інформаційне повідомлення й т. п.). Це не завжди збігається з інтересами й завданнями соціологічного аналізу. Традиційний аналіз документів дозволяє перетворити первісну форму інформації, що міститься в документі, в форму, що цікавить дослідника. При цьому необхідно встановити, хто є автором документа, з якою метою й у якому соціальному контексті створювався даний документ? Як співвідносяться факти, відбиті в документі, з досліджуваною соціологами дійсністю? Як відображаються на змісті документа погляди, оцінки, соціальні й політичні уподобання автора, його статус? У пошуках відповідей на ці питання соціолог, який здійснює традиційний аналіз документа, одержує можливість проникнути в глибинний зміст досліджуваного документа і знайти необхідний для даного дослідження аспект.

Традиційний аналіз документів – це самостійний, творчий процес, що залежить від:

- 1) змісту, спрямованості самого документа;
- 2) умов, цілей і завдань проведення дослідження;
- 3) наукової кваліфікації, багатства досвіду й творчої інтуїції дослідника – більш кваліфікований і творчо мислячий соціолог зуміє знайти в документі набагато більше потрібного для дослідження змісту.

Значення методу аналізу документів

Метод аналізу документів дозволяє соціологу виявити певні особливості, властивості й взаємозв'язки тих чи інших соціальних явищ і процесів, специфіку включення в них різних індивідів, груп і спільностей, розпізнати норми, цінності, ідеали, якими люди керуються на різних етапах розвитку суспільства й у різних соціальних ситуаціях, простежити динаміку розвитку тих або інших соціальних верств і груп, їхніх взаємин одна з одною, а також з державою, культурою, релігією, політичними партіями й т. п., виявити основні тенденції й пропорції соціального розвитку.

Метод аналізу документів дає соціологу можливість побачити ті аспекти соціальної дійсності, що розміщені в документальних джерелах. Тому не слід планувати польові дослідження, а тим більше виходити на них, не одержавши попередньо офіційних статистичних даних – не тільки центральних, але й місцевих, не вивчивши минулі й нинішні дослідження з даної теми – якщо такі є, матеріали книг і журналів, звіти різних відомств та інші матеріали. Наприклад, соціологічне дослідження дозвілля жителів того або іншого міста можна починати зі збору статистичних даних про використання фондів бібліотек, відвідування театрів, концертів і т. д.

Класичним прикладом документального дослідження в закордонній соціології є робота *У. Томаса й Ф. Знанецького* «Польський селянин у Європі й Америці», матеріалом для написання якої були листи польських емігрантів. Автори випадково придбали на пошті листи до запитання, які ніхто не забрав й піддали їх соціологічному аналізу. Це поклало початок не тільки використанню методу аналізу документів у соціології, але й новому напрямку в соціологічних дослідженнях. Цей метод використовувався неодноразово й у вітчизняній соціології. Найбільш показова тут робота *В. Леніна* «Розвиток капіталізму в Росії», створена на основі переосмислення даних російської земської статистики.

Висновки

Соціологічна робота в Україні – це, перш за все, проведення соціологічних досліджень. Розуміння специфіки соціологічних досліджень, фундаментальні знання про їх види, методи, вміння бачити переваги і недоліки кожного – необхідні умови для ефективного дослідження суспільної думки, діагностики стану економічних, політичних, культурних процесів і явищ в країні, прогнозу тенденцій розвитку суспільства, управління соціальними змінами.

Ключові терміни: соціологічна робота, соціологічні дослідження, програма соціологічного дослідження, опитування, соціометричне опитування, спостереження, соціальний експеримент, аналіз документів.

Питання – завдання:

1. Поясніть, в чому полягає сутність соціологічної роботи?

2. З якою метою і хто досліджує суспільну думку в Україні? Відповідь обґрунтуйте.

3. Згідно з теорією К. Маркса, економічні відносини в суспільстві, а саме володіння власністю на засоби виробництва мають визначальне значення, а всі інші аспекти соціальної нерівності є похідними від них. Дійсно, в житті ми спостерігаємо, що економічне становище людини тісно пов'язане з її соціальним статусом, політичним впливом, культурними і іншими можливостями. Чи свідчить це про визначальну роль економічної нерівності, як стверджував К. Маркс? Існують альтернативи цій думці? Поясніть.

4. Чому люди не цінують життя?

За статистичними даними ВОЗ, алкоголем зловживають 20 % українців, серед них – 80 % чоловіки. Пристрасть до алкоголю починається змолоду, вік 28 % людей, що п'ють – від 18 до 29 років. За кількістю питущих в підлітковому і молодому віці Україна – лідер в Європі. Діти вперше пробують алкоголь, починаючи з 8 років.

За даними ВОЗ за 2010 рік, приблизно 36 % українців – палять, причому серед них людей у віці до 30 років в 4 рази більше людей похилого віку. Ця звичка скорочує термін життя половині з цих українців на 7 – 14 років.

Також в Україні досить високі в Європі показники з вживання наркотиків. Серед наркоманів 70 % – люди у віці до 25 років, причому, відсоток жіночої наркоманії найбільш високий в Європі.

За даними Всеукраїнської громадської організації «Доля», в Україні за роки незалежності було зроблено приблизно 30 млн абортів. Для порівняння: в Європі в середньому на 1 тис. жінок репродуктивного віку за рік припадає 5 абортів, в Україні – 16,6. (за даними газети «Аргументы и факты в Украине», № 6, 2011).

Виконайте соціологічний аналіз приведених статистичних даних з точки зору причинно-наслідкових зв'язків, спираючись на знання галузей соціології.

5. За допомогою методів соціології проведіть аналіз сюжету п'єси Б. Шоу «Пігмаліон»: вчений-лінгвіст заклався зі своїм другом і перетворив вульгарну квіткарку з соціальних низів в леді, великосвітську даму, навчивши її манерам, вишуканій мові. Вона стала невпізнанною. Чи можливі такі перетворення в дійсності?

6. Згадайте казку Г. Х. Андерсена «Гидке каченя». За допомогою методів соціології спробуйте проаналізувати її сюжет з точки зору зміни соціальних ролей.

7. Назвіть компетенції, які розвиває шоста тема «Соціології».

Завдання для поглибленого самостійного вивчення:

1. Назвіть позитивні і негативні сторони організації соціологічної роботи в Україні.
2. Поясніть, як можна ефективно використовувати результати досліджень суспільної думки?
3. Як запобігти «старінню» соціологічних знань? Відповідь обґрунтуйте.
4. Поясніть, як зменшити «вплив інтересів» при проведенні соціологічних досліджень?
5. Як підвищити ступінь об'єктивності при проведенні досліджень? Відповідь обґрунтуйте.

Література: основна [1 – 3]; додаткова [6; 9 – 12; 16].

Контрольні запитання для самодіагностики:

1. Хто і з якою метою проводить соціологічні дослідження в Україні?
2. З чого починається і чим закінчується соціологічне дослідження?
3. З яких елементів складається програма соціологічного дослідження і в чому її призначення?
4. Які ознаки соціологічної проблеми?
5. Чим відрізняються об'єкт і предмет соціологічного дослідження?
6. В яких дослідженнях обов'язковою є гіпотеза?
7. Чим відрізняються генеральна і вибіркова сукупності?
8. Які існують види соціологічних досліджень?
9. Які особливості має метод опитування?
10. Що є спільного і чим відрізняються анкетування і інтерв'ювання?
11. Які складові частини має анкета?
12. Які особливості соціометричного методу?
13. Які умови треба виконувати при проведенні соціометричного опитування?
14. Як можна застосувати результати соціометричного опитування?
15. Які особливості методу спостереження?
16. Чим відрізняється включене спостереження від невключеного?
17. Коли доцільно проводити спостереження?
18. Які особливості має соціальний експеримент?
19. Чим відрізняється паралельний експеримент від послідовного?
20. Як можна використовувати результати соціального експерименту?
21. Які особливості має метод аналізу документів?
22. Чим відрізняються види аналізу документів?
23. Як можна використовувати результати аналізу документів?
24. Як підвищити ефективність соціологічних досліджень?

Словник основних термінів

Аналіз документів – це метод збору інформації про факти, суб'єктивні точки зору, прояви суспільної свідомості, напрями думок і поведіння людей.

Анкетування – метод опитування, в якому в якості засобу для збору відомостей від респондента використовується спеціально оформлений список питань – анкета.

Аудиторія – це соціальна спільність людей, об'єднаних взаємодією з комунікатором – індивідом чи групою, що володіють інформацією та доводять її до всієї спільності.

Відкрита система – це соціальна структура, члени якої можуть змінювати свій статус відносно легко.

Гіпотеза дослідження – припущення про структуру й характер об'єкта, що підлягає вивченню.

Громадянське суспільство – це: 1) асоціація вільних громадян і самодіяльних організацій, які захищають їх інтереси; 2) сукупність неполітичних відносин у суспільстві: економічних, соціальних, моральних, релігійних, національних тощо.

Групова динаміка – взаємодія членів соціальних груп між собою.

Економічна культура – сукупність соціальних цінностей і норм, які є регуляторами економічної поведінки та виконують роль соціальної пам'яті економічного розвитку.

Етнос – це стійка сукупність людей, що історично склалася на певній території і має спільні риси і стійкі особливості культури та психологічного складу, відрізняється також поняттям своєї єдності й відмінності від інших подібних формувань.

Завдання дослідження – коло проблем, яке необхідно проаналізувати, щоб відповісти на головне цільове питання дослідження; це ланки, що допомагають об'єднати в цілісність явища або процеси, що підлягають вивченню.

Закрита система – це соціальна структура, члени якої з великими труднощами можуть змінити свій статус.

Індивідуальність – це унікальність і неповторність людини у всьому багатстві її особистісних якостей і властивостей.

Інтерв'ювання – метод опитування, який полягає у проведенні бесіди між психологом або соціологом і суб'єктом за заздалегідь розробленим планом.

Інтеріоризація – процес формування внутрішньої структури людської психіки за допомогою засвоєння соціальних норм, цінностей та інших компонентів соціального середовища в ході соціальної діяльності.

Інтерпретація понять – тлумачення, уточнення сутності й змісту понять.

Колектив (від лат. *collectivus* – збірний) – група, сукупність людей, що працюють в одній організації, на одному підприємстві, у більш широкому змісті – люди, об'єднані загальними ідеями, інтересами. Колектив працівників одного підприємства іноді називають трудовим колективом.

Комітет – це група, якій організація делегує свої завдання. До комітетів належать ради, комісії, збори, команди, спільноти й т. п.

Культура (лат. *cultura* – обробка, виховання, шанування) – це сукупність цінностей (духовних і матеріальних), а також людська діяльність, зорієнтована на їх створення, розповсюдження і збереження.

Макросоціологія вивчає процеси, що протікають в суспільстві і будує моделі його функціонування (структурний функціоналізм, «хвильова теорія», теорія соціального конфлікту).

Мальтузіанство – соціально-економічна теорія *Томаса Мальтуса*. Теорія отримала широке поширення в суспільній думці, особливо в політичній економії кінця дев'ятнадцятого століття.

Марксизм – розроблена *К. Марксом* і *Ф. Енгельсом* система філософських, економічних і соціально-політичних поглядів, що включає: матеріалістичне розуміння історії; теорію суспільно-економічних формацій; теорію класів і класової боротьби; теорію пролетарської соціалістичної революції і переходу до комуністичного суспільства.

Мета дослідження – конкретний результат, який соціолог має намір одержати по завершенню роботи.

Мікросоціологія вивчає поведінку окремої людини в суспільстві і будує моделі цієї поведінки (теорії спілкування).

Народонаселення – сукупність людей, що здійснюють свою життєдіяльність у рамках певних соціальних спільностей.

Натовп – це тимчасове зібрання людей, об'єднаних в замкнутому фізичному просторі спільністю інтересів. Соціальна структура натовпу дуже проста і рідко буває складніше, ніж поділ на лідерів і всіх інших.

Неомальтузіанство – оновлений варіант теорії *Мальтуса*. Ідеї *Мальтуса* трансформуються у відмову від дітей у шлюбі.

Об'єкт дослідження – сфера соціальної реальності, на яку спрямований пізнавальний інтерес дослідника.

Опитування – метод збору інформації за допомогою звернення з питаннями до певної групи людей.

Організація – це система взаємозалежних і спеціалізованих статусів.

Особистість – це сукупність статусно-рольових характеристик.

Позитивізм – це філософська течія, представники якої єдиним джерелом знання вважали емпіричні (засновані на чуттєвому досвіді) дані, заперечували пізнавальну цінність теоретичного мислення, філософських знань.

Політика – контрольна-регулятивна сфера життєдіяльності суспільства.

Праця – це доцільна, свідомо діяльність, у процесі котрої людина за допомогою знарядь освоює, змінює та пристосовує до своїх цілей предмети природи.

Предмет дослідження – істотні властивості й відносини об'єкта дослідження, пізнання яких необхідно для вирішення проблеми.

Програма соціологічного дослідження – це документ, що містить методологічні й методико-технічні передумови наукового пошуку відповідей на питання, поставлені у соціологічному дослідженні.

Соціалізація – це процес становлення особистості, поступове засвоєння нею вимог суспільства, придбання соціально значущих характеристик свідомості і поведінки, які регулюють її взаємини із суспільством.

Соціальна адаптація – це вид взаємодії особистості із соціальним середовищем, у ході якого відбувається погодження вимог і очікувань обох сторін.

Соціальна група – це сукупність індивідів, які взаємодіють певним чином на основі поділюваних очікувань кожного члена групи щодо інших.

Соціальна єдність – це реально існуюча сукупність індивідів, що емпірично фіксується і відрізняється відносною цілісністю та виступає самостійним суб'єктом соціальної дії, поведінки.

Соціальна зміна – це перехід соціальних систем, інститутів і організацій з одного стану в інший.

Соціальна політика – одна з головних сфер політичної діяльності держави, політичних партій, громадських організацій.

Соціальна роль – це: 1) поведінка, яку очікують від того, хто має визначений соціальний статус, 2) сукупність вимог, що висуваються перед індивідом суспільством, а також дій, які повинна виконувати людина, що займає даний статус в соціальній системі.

Соціальна солідарність – головний чинник, що об'єднує суспільство та створює суспільне ціле. Вона виникає як логічне слідство суспільного поділу праці, тобто соціалізації й розподілу людей по професіям.

Соціальна структура – це стійкий зв'язок елементів у соціальній системі.

Соціальний експеримент – метод вивчення соціальних явищ і процесів, здійснюваного шляхом спостереження за зміною соціального об'єкта під впливом факторів, які контролюють і направляють його розвиток.

Соціальний інститут – стійка, організована форма діяльності соціальних спільнот, соціальних груп.

Соціальний конфлікт – це будь-яка соціальна ситуація або процес, в якому дві або більше одиниці пов'язані, принаймні, однією формою психологічного або інтерактивного антагонізму. Реальний конфлікт становить соціально-психологічний процес.

Соціальний склад – це набір елементів, з яких складається соціальна структура.

Соціальний статус – це становище людини в суспільстві, цей статус має відповідний перелік прав і обов'язків.

Соціальний факт – є будь-який спосіб дії, чітко виражений або ні, але здатний робити на індивіда зовнішній тиск і такий, що існує об'єктивно, незалежно від нього.

Соціальні зв'язки – це сукупність усвідомлених або неусвідомлених, необхідних і випадкових, стійких і спонтанних залежностей одних соціальних суб'єктів і об'єктів від інших, їх вплив один на одного.

Соціограма – спосіб зображення структури міжособистісних відносин в малій соціальній групі.

Соціологічне дослідження – система логічно послідовних методологічних, методичних і організаційно-технічних процедур, пов'язаних між собою єдиною метою: одержати достовірні дані про досліджувані явище чи процеси, про тенденції й протиріччя їхнього розвитку для того, щоб в подальшому ці дані могли бути використані в практиці управління громадським життям.

Соціологія – наука про становлення, розвиток і функціонування суспільства, його елементи, соціальні відносини і соціальні процеси, про механізми і принципи їх взаємодії.

Соціоматриця – спеціальна соціометрична таблиця, в якій в математичній і наочній формі фіксуються результати наукових досліджень взаємин людей.

Спостереження – це метод цілеспрямованого, певним чином фіксованого сприйняття досліджуваного об'єкта.

Справедливість – поняття про належне, що містить в собі вимоги відповідності діянню й винагороди: відповідності прав і обов'язків, праці й винагороди, заслуги і їх визнання; в економічній науці – це вимога рівності громадян у розподілі обмеженого ресурсу.

Статус – це позиція в соціальній структурі, яка може бути зображена в об'єктивних і суб'єктивних, запропонованих і придбаних характеристиках, і оцінена в термінах доходу, влади, престижу.

Статусна група – сукупність індивідів, що мають однаковий статус.

Суспільство – це сукупність, що історично розвивається, відносин між людьми, які складаються в процесі їх спільної діяльності.

Трудовий колектив – робітники, що об'єднані, у процесі трудової діяльності, в соціальну організацію з конкретними правилами та процедурами та спільно реалізують цілі виробництва матеріальних чи духовних благ.

Функціоналізм – методологічний підхід у соціології, що трактує суспільство як соціальну систему, яка має свою структуру й механізми взаємодії структурних елементів, кожний з яких виконує власну функцію.

Іменний покажчик

Антонович В., 137
Арістотель, 19
Боулдинг К., 46
Вебер М., 60, 63, 75, 108, 119
Гоббс Т., 23
Гоффман Е., 55
Дарендорф Р., 61
Драгоманов М., 137
Дюркгейм Е., 17, 20, 34
Жане П., 103
Козер Л., 46
Конт О., 9, 13, 24
Кулі Ч., 87, 103
Лінтон Р., 73, 93
Ліпсет М., 125, 129
Макіавеллі Н., 23
Мальтус Т., 31
Маркс К., 33, 39, 40
Мід Дж., 57
Міхельс Р., 125, 129
Мертон Р., 18, 44
Морено Д., 146
Острогорський М., 129
Парсонс Т., 43, 44
Піаже Ж., 103
Платон, 21
Сорокін П., 14
Спенсер Г., 13, 27
Тард Г., 67, 100
Тоффлер Е., 49
Хоманс Д., 52
Х'юсман Р., 53

Предметний покажчик

Аналіз документів, 136

Анкета, 144

Анкетування, 163

Аудиторія, 82

Громадянське суспільство, 128

Групова динаміка, 80

Економічна культура, 120

Етнос, 163

Індивідуальність, 163

Інтеріоризація, 164

Інтерв'ювання, 143

Колектив, 164

Конфлікт, 41

Конфліктна ситуація, 118

Культура, 109

Мальтузіанство, 164

Марксизм, 164

Народонаселення, 31

Натовп, 82

Об'єкт соціологічного пізнання, 10

Опитування, 143

Організація, 165

Особистість, 89

Позитивізм, 9

Політика, 125

Політична свідомість, 127

Праця, 125

Предмет соціології, 10

Програма соціологічного дослідження, 141

Релігія, 130

Самість, 58

Соціалізація, 98

Соціальна адаптація, 102

Соціальна група, 79

Соціальна єдність, 64

Соціальна зміна, 72

Соціальна політика, 128

Соціальна роль, 95

Соціальна солідарність, 34

Соціальна стратифікація, 75

Соціальна структура, 65

Соціальний експеримент, 152

Соціальний інститут, 69

Соціальний контакт, 68

Соціальний конфлікт, 46

Соціальний механізм управління економікою, 120

Соціальний склад, 64

Соціальний статус, 91

Соціальний факт, 166

Соціальні зв'язки, 67

Соціальні кола, 81

Соціологічні дослідження, 140

Соціологія, 9

Соціометричне опитування, 146

Спостереження, 149

Статусна група, 167

Суспільство, 63

Управління, 123

Функціоналізм, 43

Рекомендована література

Основна

1. Доронина М. С. Социология в определениях и схемах : учебн. пособ. / М. С. Доронина, Л. А. Сасина. – Х. : ИД «ИНЖЭК», 2005. – 52 с.
2. Сасина Л. О. Соціологія : навч. посібн. / Л. О. Сасина, Н. А. Мажник. – Х. : ВД «ИНЖЕК», 2005. – 208 с.
3. Сасина Л. А. Социология : учебн. пособ. для самост. изуч. дисц. / Л. А. Сасина, Н. А. Мажник. – Х. : ИД «ИНЖЭК», 2003. – 280 с.

Додаткова

4. Волков Ю. Г. Социология : Лекции и задачи : учебник / Ю. Г. Волков. – М. : Гардарики, 2003. – 316 с.
5. Касьянов В. В. Социология для экономистов : учебник для студ. вузов / В. В. Касьянов. – Ростов н/Д. : Феникс, 2004. – 281 с.
6. Кравченко А. И. Социология : учебник для вузов / А. И. Кравченко, В. Ф. Анурин. – СПб. : Питер, 2007. – 432 с.
7. Кравченко А. И. Социология : учебник для студ. вузов / А. И. Кравченко. – М. : Проспект, 2005. – 534 с.
8. Масионис Д. Социология / Д. Масионис ; пер. с англ. – 9-е изд. – СПб. : Питер, 2004. – 752 с.
9. Некрасов А. И. Социология : учебн. пособ. / А. И. Некрасов. – Х. : Одиссей, 2004. – 303 с.
10. Піча В. М. Соціологія : загальний курс : навч. посібн. / В. М. Піча. – К. : «Каравела», 2000. – 248 с.
11. Смелзер Н. Социология / Н. С. Смелзер ; пер. с англ. – М. : Феникс, 1998. – 688 с.
12. Соціологія : підручник / за загал. ред. В. П. Андрущенко, М. І. Горлача. – К. ; Х. , 1998. – 622 с.
13. Социология : учебник / Ю. Г. Волков, В. И. Добренев, В. И. Нечипуренко, А. В. Попов ; под ред. проф. Ю. Г. Волкова. – 3-е изд. – М. : Гардарики, 2007. – 512 с.
14. Тощенко Ж. Т. Социология : общий курс : учебн. пособ / Ж. Т. Тощенко. – М. : Прометей, 1994. – 383 с.
15. Фролов С. С. Социология : учебник / С. С. Фролов. – М. : Гардарики, 2004. – 344 с.
16. Ядов В. А. Стратегия социологического исследования / В. А. Ядов. – М. : «Добросвет», 2003. – 596 с.
17. Якуба Е. А. Социология / Е. А. Якуба. – Х. : Константа, 1996. – 192 с.

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Дороніна Майя Степанівна
Сасіна Людмила Олександрівна

СОЦІОЛОГІЯ
(ВІЗУАЛІЗАЦІЯ ОСНОВНИХ
ПОЛОЖЕНЬ)

Навчальний посібник

Відповідальний за випуск **Дороніна М. С.**

Відповідальний редактор **Сєдова Л. М.**

Редактор **Пушкар І. П.**

Коректор **Бутенко В. О.**

План 2011 р. Поз. № 75-П.

Підп. до друку   Формат 60 x 90 1/16. Папір MultiCopy. Друк Riso.

Ум.-друк. арк. 10,75. Обл.-вид. арк. 13,44. Тираж   прим. Зам. №

Видавець і виготівник – видавництво ХНЕУ, 61001, м. Харків, пр. Леніна, 9а

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів видавничої справи

Дк № 481 від 13.06.2001 р.